

POLSKA
AKADEMIA
NAUK

PL ISSN 0012-5032

INSTYTUT GEOGRAFII
I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

DOKUMENTACJA GEOGRAFICZNA

WYBRANE ZAGADNIENIA
Z GEOGRAFII ROLNICTWA

POD REDAKCJĄ
JERZEGO KOSTROWICKIEGO

ROK 1988

ZESZYT 2-3

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

**WYKAZ ZESZYTÓW
PRZEGLĄDU ZAGRANICZNEJ LITERATURY GEOGRAFICZNEJ
za ostatnie lata**

1984

- 1 Postępy geografii społecznej i ekonomicznej w krajach anglosaskich, s. 148, zł 120,—
- 2 Turystyka i rekreacja, s. 160, zł 120,—
- 3-4 Geografia a filozofia — wybrane zagadnienia metodologiczne, s. 167, zł 120,—

1985

- 1-2 O wyjaśnianiu w geografii, s. 285, zł 240,—
- 3-4 XXV Międzynarodowy Kongres Geograficzny Paryż-Alpy 1984, s. 179, zł 240,—

1986

- 1-2 Geografia kultury, s. 114, zł 240,—
- 3-4 Geografia behawioralna, s. 98, zł 240,—

1987

- 1 Społeczna geografia medyczna, s. 156, zł 240,—
- 2-3 Teledetekcja w rolnictwie, s. 203, zł 360,—
- 4 Śródziemnomorska Konferencja Międzynarodowej Unii Geograficznej, Hiszpania 1986, s. 116, zł 240,—

1988

- 1 Współczesna geografia francuska. Część I, s. 204, zł 240,—

**WYBRANE ZAGADNIENIA
Z GEOGRAFII ROLNICTWA**

POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION

SELECTED PROBLEMS
OF AGRICULTURAL GEOGRAPHY

EDITED BY JERZY KOSTROWICKI

YEAR 1988

FASC. 2-3

WROCLAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

<http://rcin.org.pl>

POLSKA
AKADEMIA
NAUK

INSTYTUT GEOGRAFII
I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA

DOKUMENTACJA GEOGRAFICZNA

WYBRANE ZAGADNIENIA
Z GEOGRAFII ROLNICTWA

POD REDAKCJĄ
JERZEGO KOSTROWICKIEGO

ROK 1988

ZESZYT 2-3

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor Naczelny: Jerzy Grzeszczak

Członkowie: Maria Ciechocińska, Tadeusz Gerlach,
Alina Potrykowska, Józef Skoczek, Władysława Stola

Sekretarz: Maria Mozolewska

Adres Komitetu:

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
Polskiej Akademii Nauk
ul. Krakowskie Przedmieście 30, 00-927 Warszawa

Redaktor Wydawnictwa: Hanna Jurek

Redaktor techniczny: Adam Nowak

Printed in Poland

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław 1988.
Nakład: 400 egz. Objętość: ark. wyd. 7,60, ark. druk. 6,50, ark.
A₁-9. Papier druk, sat. kl. III, 80 g, 70 × 100. Oddano do drukarni
1988.03.23. Podpisano do druku 1988.09.30. Druk ukończono we wrześ-
niu 1988. Wrocławska Drukarnia Naukowa. Zam. 3188.88. K-4.

Cena zł 200,—

SPIS TREŚCI

Jerzy Kostrowicki — Zakład Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w latach 1982—1986	7
The Department of Geography of Agriculture and Rural Areas of the Institute of Geography and Spatial Organization 1982—1986 (summary)	12
Отделение географии сельского хозяйства и селских территорий Института географии и территориальной организации ПАН 1982—1986 (резюме)	12
Roman Szczęsny — Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa indywidualnego w Polsce w latach 1980—1983	15
Transformation in the spatial structure of individual agriculture in Poland in 1980—1983 (summary)	23
Изменения пространственной структуры единоличного сельского хозяйства в Польше в 1980—1983 гг. (резюме)	24
Wiesława Tyszkiewicz — Przemiany struktury gospodarstw indywidualnych w Polsce w latach 1950—1985	25
Changes in the structure of individual agricultural holdings in Poland in the period 1950—1985 (summary)	35
Изменения в структуре единоличных земельных хозяйств в Польше в 1950—1985 гг. (резюме)	36
Bożena Gałczyńska, Roman Kulikowski — Wielkość gospodarstw a efekty produkcyjne rolnictwa indywidualnego w Polsce	39
The size of holdings versus productive effects in the Polish individual farming (summary)	44
Величина земельных хозяйств и производственные эффекты единоличного хозяйства в Польше (резюме)	44
Jacek H. Szyrmer — Typy algierskiego rolnictwa socjalistycznego	47
Types of Algerian socialist agriculture (summary)	71
Типы алжирского социалистического сельского хозяйства (резюме)	72
Władysława Stola — Wstępne wyniki badań nad przemianami struktury przestrzennej obszarów wiejskich Poniidzia	75
Preliminary results of research on transformations of the spatial structure of rural areas of Poniidzie (summary)	86
Предварительные результаты исследований по преобразованиям структуры сельских районов бассейна реки Нида (резюме)	87
Bibliografia publikacji Zakładu Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w latach 1982—1986	99

JERZY KOSTROWICKI

ZAKŁAD GEOGRAFII ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUTU GEOGRAFII
I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA PAN
W LATACH 1982—1986

Wydanie niniejszego zeszytu zawierającego wybór prac pracowników Zakładu zbiega się z trzydziestolecie jego powstania. Ponieważ sprawozdania z jego działalności przed 1981 r. były już publikowane (Szczęsny 1977, Kostrowicki 1982), wstęp do niniejszego zeszytu poświęcony jest działalności Zakładu w ostatnim pięcioleciu. Z tego też powodu na końcu zamieszczona została bibliografia prac Zakładu za ostatnie 5 lat.

Mimo że ze względu na ogólne trudności kraju oraz nauki polskiej, a w tym i Instytutu, pięciolecie to nie było łatwe, a i atmosfera nie sprzyjała często pracy naukowej, jak świadczą sprawozdania Instytutu zarówno Instytut (Kostrowicki 1982, 1987), jak i Zakład utrzymały swą działalność, a w niektórych dziedzinach nawet ją poszerzyły. Przypisać to zapewne należy dobrej na ogół atmosferze pracy w Instytucie, którą umiał stworzyć pierwszy dyrektor Instytutu Profesor Stanisław Leszczycki. Mimo przejścia na emeryturę, jako przewodniczący Rady Naukowej, był on przez ostatnie lata nadal w Instytucie obecny, udzielając, gdy trzeba, rad i wskazówek. Jemu też w 80-lecie Jego urodzin, obok innych publikacji, chciałbym poświęcić także niniejszy zeszyc.

Lata 1982—1986 wypada podzielić na dwa okresy. W pierwszym, obejmującym lata 1982—1985, badania naukowe Zakładu prowadzone były w ramach Problemu Międzyresortowego „Podstawy Przestrzennego Zagospodarowania Kraju”, głównie w grupie tematycznej „Przemiany strukturalne w gospodarce narodowej i regionalnej, w ujęciu przestrzennym”, i w temacie „Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa”, kierowanej przez J. Kostrowickiego. Badania prowadzone były w 3 podtematach:

- 1) Badania metodyczne i porównawcze — kier. J. Kostrowicki;
- 2) Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski — kier. R. Szczęsny;
- 3) Organizacja przestrzenna rolnictwa Polski — kier. R. Kulikowski.

Obok prac metodycznych, grupa pierwsza obejmowała głównie prace nad *Mapą Typów Rolnictwa Europy*, która ukazała się drukiem w 1984 r. Wystawiona na Międzynarodowym Kongresie Geograficznym w Paryżu wzbudziła duże zainteresowanie i stała się punktem wyjścia do dalszych prac dotyczących rolnictwa świata. Zebrano też sporo materiałów szczegółowych dotyczących rolnictwa różnych krajów Europy. Niewiele z nich niestety opracowano.

W podtemacie drugim ukończona została bardzo obszerna rozprawa R. Szczęsnego pt. *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski w latach 1970—1980*. Jej część druga syntetyczna złożona została przez autora w 1986 r. jako rozprawa habilitacyjna. W ramach tegoż podtematu wiele studiów dotyczących przemian struktury agrarnej Polski wykonała W. Tyszkiewicz.

Podtemat trzeci obejmował głównie opracowanie zebranych jeszcze w poprzednim okresie materiałów dotyczących rolnictwa Polski według gmin. Na podstawie tych materiałów R. Kulikowski i B. Gałczyńska opublikowali sporo studiów szczegółowych dotyczących różnych zagadnień dla całej Polski.

Poza tym głównym nurtem prac Zakładu W. Stola w ramach innej grupy tematycznej (06) wykonała wiele studiów dotyczących klasyfikacji funkcjonalnej obszarów wiejskich. Ich podsumowaniem była złożona w 1986 r. rozprawa habilitacyjna pt. *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*.

W ramach prac własnych Instytutu badania geograficzno-historyczne nad osadnictwem wiejskim Polski kontynuowała H. Szulc. Efektem tych prac była złożona do druku poważna rozprawa pt. *Morfogenetyczne typy osiedli wiejskich na Pomorzu Zachodnim*.

Poza tymi pracami, dla monografii *Geografia Polski* opracowane zostały rozdziały dotyczące rolnictwa oraz osadnictwa wiejskiego.

W ostatnim roku pięciolecia (1986) Instytut, a z nim Zakład, wszedł w nowy tryb badań naukowych, wymagający znacznie więcej niż poprzedni działań biurokratycznych, planów, sprawozdań itp. ze szkodą dla badań naukowych, przynoszący jednak także pewne nowe rozwiązania.

Większość prac Zakładu znalazła się w nowym centralnym planie badawczym na lata 1986—1990 — CPBP.03.12., „Uwarunkowania przestrzenne rozwoju społeczno-gospodarczego Polski”, który jest kontynuacją poprzedniego planu międzyresortowego.

W planie tym badania Zakładu znalazły się w większości w grupie tematycznej „Rozwój gospodarki narodowej a organizacja przestrzeni społeczno-gospodarczej” jako dwa tematy: 06. Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski — kier. R. Szczęsny; 07. Organizacja przestrzenna rolnictwa w Polsce — kier. R. Kulikowski.

W pierwszym temacie R. Szczęsny poszerzył swe dotychczasowe badania w czasie, przeciągając je wstecz do 1960 r. i naprzód do 1985 r., przez co stworzył większą skalę porównawczą.

W temacie drugim kontynuowano prace szczegółowe dotyczące różnych aspektów rolnictwa Polski, według gmin (R. Kulikowski, B. Gałczyńska, W. Tyszkiewicz, A. Dziewulska), a także wiążące cechy produkcyjne rolnictwa Polski z warunkami przyrodniczymi, wykształceniem ludności rolniczej, wielkością gospodarstw itp.

Sporo prac dotyczących rolnictwa Polski służących potrzebom praktycznym wykonał też w ramach współpracy z Komisją Planowania R. Kulikowski.

Wreszcie w ramach innej grupy tematycznej, po wielu latach przerwy, podjęte zostały badania terenowe nad obszarami wiejskimi Poniądzia (W. Stola, por. artykuł w niniejszym zeszycie).

Dobrą stroną nowej organizacji badań naukowych była natomiast możliwość rozszerzenia badań własnych Instytutu, dzięki stworzeniu odpowiednich programów resortowych. Z możliwości tych Zakład skorzystał, zgłaszając gotowość podjęcia prac nad dwoma następującymi problemami, które wykraczały poza tematykę programów międzyresortowych: 1) RPBP.03.1. Przemiany osadnictwa wiejskiego w Polsce na tle osadnictwa europejskiego — kier. H. Szulc; 2) RPBP.03.3. Zróżnicowanie przestrzenne rolnictwa światowego — kier. J. Kostrowicki.

Oba problemy zostały przez PAN zaakceptowane.

W problemie pierwszym poszerzono badania nad osadnictwem wiejskim Polski, nadając im szerszy aspekt porównawczy.

W problemie drugim znalazły się zarówno prowadzone dotąd prace nad rolnictwem Europy, jak i nowo podjęte prace nad rolnictwem innych kontynentów, które poprzednio w zasadzie nie były prowadzone.

Prace dotyczące Europy objęły zarówno studia dotyczące tego kontynentu jako całości, jak i wybranych jego części, oparte głównie na materiałach zebranych dla *Mapy typów rolnictwa Europy*. Brali w nich udział: R. Szczęśny, W. Tyszkiewicz, A. Dziewulska, B. Gałczyńska. Podjęto również szczegółowe badania porównawcze nad rolnictwem Serbii i Słowacji (W. Tyszkiewicz).

Równocześnie rozpoczęto prace nad rolnictwem świata w dwóch zakresach: szerszym, międzynarodowym we współpracy z Międzynarodową Unią Geograficzną i UNESCO, jak też węższym nad *Mapą typów rolnictwa świata w skali 1 : 15 000 000*, opracowywaną w kraju.

Pierwszy rok poświęcony był głównie pracom metodycznym i organizacyjnym. Rozpoczęto też współpracę z Wydziałem Geografii Uniwersytetu Warszawskiego, który podjął się zbierania danych dla mapy typów rolnictwa niektórych kontynentów. Organizacją tych prac, obok piszącego te słowa, zajął się po powrocie z dłuższego pobytu w Algierii J. Szyrmer, który też opublikował lub przygotował do druku kilka prac dotyczących rolnictwa tego kraju.

Zmiany trybu badań naukowych, a także powstanie problemów resortowych umożliwiło też zatrudnienie młodych ludzi, co ma duże znaczenie dla przyszłości Zakładu, gdyż poprawia, wynikającą z dotych-

czasowych trudności związanych z przyjmowaniem nowych osób, wadliwą, zagrażającą przyszłości Zakładu strukturę wieku jego pracowników.

Podobna struktura charakteryzowała ponadto cały Instytut, jak również wszystkie prawie instytucje naukowe w Polsce.

W zasadzie bowiem przez całe czterolecie (1981—1985) Zakład funkcjonował w tym samym składzie: 1 profesor (J. Kostrowicki), 1 docent (H. Szulc), 5 adiunktów (B. Gałczyńska, R. Kulikowski, W. Stola, R. Szczęsny, W. Tyszkiewicz), 1 asystent (A. Dziewulska), także 2 pracowników inżynierjno-technicznych (J. Majda, J. Zarzycki).

Nowe przepisy umożliwiły zatrudnienie w Zakładzie paru młodych pracowników: mgr. Z. Dalewskiego (historyk z wykształcenia) — do prac w zakresie geografii historycznej oraz mgr. M. Brzeskiego — do prac związanych z badaniami porównawczymi rolnictwa światowego (a w ostatnim miesiącu 1987 r. także K. Kropiwnicką i J. Lernacińskiego).

Wspomnieć tu należy o współpracy Zakładu z zagranicą. Odbywała się ona głównie w ramach Międzynarodowej Unii Geograficznej, a także w formie dwustronnych seminariów organizowanych na przemian w Polsce i krajach współpracujących, i wreszcie prowadzenia w ramach umów dwustronnych wspólnych badań.

Pracownicy Zakładu wzięli też udział w XXV Międzynarodowym Kongresie Geograficznym w Paryżu, w 1984 r., zarówno w jego części głównej w Paryżu (J. Kostrowicki, R. Kulikowski, W. Stola, H. Szulc, W. Tyszkiewicz), jak i poprzedzających je sympozjach przedkongresowych (J. Kostrowicki, W. Tyszkiewicz w Neuchâtel — Szwajcaria; W. Stola, R. Szczęsny w Innsbrucku — Austria; H. Szulc w Nancy — Francja).

Referaty na sympozjach przedkongresowych wygłosili: J. Kostrowicki, W. Tyszkiewicz, W. Stola, R. Szczęsny, H. Szulc, zaś w części głównej Kongresu: J. Kostrowicki, R. Kulikowski i W. Stola.

Kilku pracowników Zakładu wzięło też udział w 1986 r. w Konferencji Regionalnej MUG w Hiszpanii, wygłaszając referaty bądź na sympozjach (J. Kostrowicki, R. Kulikowski — Komisja Przemian Systemów Wiejskich MUG; W. Tyszkiewicz — Grupa Studyjna Zagospodarowania Obszarów Górskich i Polarnych MUG — Granada), bądź w ogólnej części Konferencji w Barcelonie (J. Kostrowicki). Ponadto wzięli oni czynny udział w następujących seminariach dwustronnych zorganizowanych za granicą:

1982 — Regionalne seminarium geograficzne Languedoc — Mazowsze — Montpellier, Francja — W. Stola;

1983 — III Polsko-jugosłowiańskie seminarium geograficzne, Lubljana — Maribor, Jugosławia — B. Gałczyńska, W. Stola, R. Szczęsny, W. Tyszkiewicz;

II Polsko-włoskie seminarium geograficzne, Messyna, Włochy — J. Kostrowicki, R. Kulikowski, W. Stola, W. Tyszkiewicz;

- IV Polsko-węgierskie seminarium geograficzne, Pecs, Węgry — R. Szczęsny;
- 1984 — Polsko-francuskie seminarium geograficzne „Mazowsze — Languedoc”, Montpellier — R. Kulikowski;
- 1985 — VII Polsko-francuskie seminarium geograficzne, Senanque, Francja — J. Kostrowicki, W. Stola;
- 1986 — VIII Polsko-angielskie seminarium geograficzne, Londyn, Anglia — J. Kostrowicki, R. Kulikowski;
- 1986 — IV Polsko-włoskie seminarium geograficzne, Pescara, Włochy — J. Kostrowicki, B. Gałczyńska, W. Tyszkiewicz;
- lub w Polsce, przedstawiając tam referaty:
- 1983 — VII Seminarium geograficzne polsko-angielskie, Jabłonna — J. Kostrowicki, R. Kulikowski;
- 1984 — III Polsko-włoskie seminarium geograficzne, Warszawa—Stare Pole — J. Kostrowicki, B. Gałczyńska, R. Kulikowski, W. Stola, W. Tyszkiewicz;
- 1986 — VI Polsko-węgierskie seminarium geograficzne, Warszawa—Stare Pole — B. Gałczyńska;
- 1986 — IV Polsko-jugosłowiańskie seminarium geograficzne, Warszawa—Stare Pole — J. Kostrowicki, B. Gałczyńska, R. Kulikowski, W. Stola, W. Tyszkiewicz, R. Szczęsny.

Bliska współpraca łączyła też Zakład, zwłaszcza z geografami jugosłowiańskimi i czechosłowackimi, z którymi podjęto wspólne badania (W. Tyszkiewicz, W. Stola).

Jak już wspomniano, mimo wszelkich trudności minionego okresu, a także znacznych opóźnień w druku dorobek naukowy Zakładu utrzymał się na niezłym poziomie. W latach 1981—1986 opublikowano łącznie 175 prac, o objętości 2140 stron. W tym 2 rozprawy (186 stron) i 88 artykułów naukowych (1363 stron).

Liczba publikacji w poszczególnych latach wahała się dość znacznie, przy czym najniższym był 1985 r., głównie ze względu na opóźnienia w druku, które w 1986 r. zostały jednak częściowo nadrobione.

Za najważniejsze publikacje Zakładu ostatniego pięciolecia uznać można *Mapę typów rolnictwa Europy* opracowaną wspólnym wysiłkiem pracowników Zakładu oraz dr. W. Jankowskiego z Pracowni Kartografii IGiPZ PAN, a następnie rozprawy: B. Gałczyńskiej i R. Kulikowskiego (1982) pt. *Struktura przestrzenna rolnictwa indywidualnego w województwie stołecznym warszawskim*, R. Kulikowskiego (1984) pt. *Gospodarka żywnościowa w Polsce — zakres, pojęcia i próba analizy przestrzennej*, nowe zaktualizowane wydanie podręcznika *Geografia rolnictwa Polski* W. Stoli i R. Szczęsnego (1982), a także artykuły metodyczne J. Kostrowickiego dotyczące zarówno typologii rolnictwa (1985, 1986), jak systemów użytkowania ziemi (1982, 1983), R. Szczęsnego dotyczące przemian struktury przestrzennej rolnictwa Polski (1983) oraz typologii rolnictwa

krajów alpejskich (1982, 1984, 1985, 1986), R. Kulikowskiego (1982, 1983, 1984) o przestrzennych zagadnieniach produkcji rolnej w Polsce, W. Tyszkiewicz (1983, 1984, 1986) o strukturze agrarnej Polski, B. Gałczyńskiej i R. Kulikowskiego (1986) o wykształceniu ludności rolniczej w Polsce i efektach produkcyjnych rolnictwa w Polsce, A. Dziewulskiej o różnicowaniu przestrzennym użytków zielonych w Europie i wreszcie liczne artykuły H. Szulc (1982, 1983) dotyczące przemian osadnictwa wiejskiego oraz W. Stoli (1982—1986) o klasyfikacji funkcjonalnej obszarów wiejskich. Prace te zostały opublikowane po polsku bądź w innych językach w Polsce i za granicą.

Sumując, dorobek naukowy Zakładu w latach 1981—1986 uznać należy za niemały, w przeciwieństwie jednak do okresów poprzednich niewiele ukazało się w tym czasie prac obszerniejszych, przeważały artykuły i referaty naukowe, chociaż był to również okres, w którym przygotowano i złożono do druku dwie rozprawy habilitacyjne, opracowane w latach 1981—1985 i wcześniejszych. Stanowią one już będą dorobek następnego pięciolecia. Chociaż, jak mówi przysłowie „lepiej późno niż wcale”, można mieć nadzieję, że za nimi pójdą inne.

THE DEPARTMENT OF GEOGRAPHY OF AGRICULTURE AND
RURAL AREAS OF THE INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND
SPATIAL ORGANIZATION
1982—1986

Summary

As the reports on the activities of the Department for earlier periods have already been published (Szczęsny 1977, Kostrowicki 1982) this introductory report and the bibliography enclosed cover the last five years period.

First, the changes in the research organization that took place in 1986 and their effects have been outlined, then the most important research works of the whole five years period described, finally the other activities of its staff on both national and international scale were listed.

ОТДЕЛЕНИЕ ГЕОГРАФИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
И СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ ИНСТИТУТА ГЕОГРАФИИ
И ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ПАН
1982—1986

Резюме

Отчёты о научной деятельности Отделения в более ранних периодах уже дважды публиковались (Шченсны 1977, Костровицкий 1982). Настоящая работа и приложенная к ней библиография являются их дополнением, охватывающим последних 5 лет.

Здесь обсуждается так новая организация исследований, введённая в 1986 г., как и полученные благодаря ей результаты. Представлен также обзор важнейших научных работ, проведённых на протяжении 1982—1986 гг.

Завершительная часть настоящего введения посвящена обсуждению деятельности сотрудников Отделения в стране и за рубежом.

Перевела Э. Яворска

ROMAN SZCZĘSNY

PRZEMIANY STRUKTURY PRZESTRZENNEJ ROLNICTWA INDYWIDUALNEGO W POLSCE W LATACH 1980—1983

Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa indywidualnego w Polsce po 1980 r. były dalszym ciągiem zróżnicowanych w czasie i przestrzeni zmian, jakie następowały w latach siedemdziesiątych.

W okresie 1970—1983 rozwój rolnictwa indywidualnego przebiegał w nader skomplikowany sposób. Było to wynikiem oddziaływania wielu przyczyn natury zewnętrznej, z których za najbardziej istotne uznać należy:

— zmieniające się założenia polityki rolnej, przy równoczesnym odmiennym traktowaniu rolnictwa indywidualnego i uspołecznionego;

— niedostateczne zaopatrzenie rolnictwa indywidualnego w środki produkcji;

— mało elastyczną politykę cen i brak korelacji między cenami zbytu produktów rolnych a cenami zaopatrzenia rolnictwa w środki produkcji;

— nawarstwiająca się od wielu lat w rolnictwie indywidualnym przyczyny natury społecznej i psychologicznej;

— występujące co pewien czas niesprzyjające warunki pogodowe, powodujące spadek produkcji roślinnej, a następnie zahamowanie i spadek produkcji zwierzęcej.

W latach 1970—1983 w rozwoju rolnictwa indywidualnego wyróżnić można wiele etapów, np.:

— 1970 r., ostatni rok kolejnego regresu w rolnictwie polskim występującego w latach 1969—1970;

— 1971—1974, okres najbardziej dynamicznego rozwoju rolnictwa indywidualnego i dużych zmian, określane jako najdłuższy okres w wojennej historii rolnictwa polskiego, wysokiej dynamiki produkcji oraz przyspieszenia tempa jej wzrostu (Grochowski 1976);

— 1975—1977, zahamowanie rozwoju rolnictwa indywidualnego w 1975 r., pogłębienie się niekorzystnych tendencji i regres w 1976 r., a następnie zahamowanie niekorzystnych zmian w 1977 r.;

— 1978 r., ponowny wzrost produkcji i rozwój rolnictwa;

— 1979—1983, ponowne zahamowanie rozwoju rolnictwa w 1979 r. załamanie się tendencji rozwojowych i regres w latach 1980—1982, na który nałożył się kryzys gospodarczy i społeczny; zahamowanie niekorzystnych zmian w 1983 r., spowodowane nowym kierunkiem polityki rolnej, u którego podstaw legło równouprawnienie rolnictwa indywidualnego i uspołecznionego oraz bardzo korzystne warunki pogodowe.

Zahamowanie i spadki produkcji rolnej oraz regres były zróżnicowane regionalnie, a najbardziej uwidoczniły się w rolnictwie indywidualnym. W zależności od etapu rozwoju rolnictwa, stanu zainwestowania i sposobów gospodarowania, wiedzy rolników itp. następował szybszy lub wolniejszy rozwój rolnictwa, a w latach następnych, w mniejszym lub większym stopniu, podatne było ono na zahamowanie i regres.

W rolnictwie państwowym natomiast zahamowania rozwoju i spadki produkcji, przeradzające się w regres, były nieznaczne lub nie występowały. Było to wynikiem uprzywilejowania rolnictwa uspołecznionego. Dopiero po 1978 r. regres w rolnictwie, będący częścią składową kryzysu gospodarczego, dotknął również rolnictwo uspołecznione.

W latach 1980—1983 struktura rolnictwa indywidualnego uległa następującym przemianom, np.:

— W wyniku przejmowania ziemi przez przemysł, budownictwo, komunikację itp. zmalała powierzchnia użytków rolnych (u.r.) ogółem o 117 tys. ha oraz ich udział w powierzchni ogółem z 61,1% w 1980 r. do 60,7% w 1983 r.

— Zmiany nastąpiły również w zakresie własności i władania ziemią¹. Począwszy od 1981 r. nastąpił wzrost udziału u.r. będących własnością rolnictwa indywidualnego z 69,1% w 1980 r. do 71,3% w 1983 r. i wzrost udziału u.r. znajdujących się we władaniu tego rolnictwa z 74,5% w 1980 r. do 76,1% w 1983 r., co było wynikiem zakupu lub dzierżawy ziemi z Państwowego Funduszu Ziemi (PFZ). W rolnictwie indywidualnym występowały znaczne różnice regionalne tak w zakresie własności, jak i władania ziemią. W 1983 r. udział rolnictwa indywidualnego we władaniu u.r. ogółem wynosił od 34,5% w woj. szczecińskim do 97,6% w woj. siedleckim. Zmalała liczba gospodarstw indywidualnych z 2,897 tys. w 1980 r. do 2,869 tys. w 1983 r. i wzrosła ich średnia wielkość z 4,7 ha u.r. w 1980 r. do 4,9 ha w 1983 r. (p. szerzej: Tyszkiewicz, *Przemiany struktury gospodarstw indywidualnych...*).

— Liczba ludności zatrudnionej w rolnictwie indywidualnym nieznacznie wzrosła z 4,003 tys. w 1980 r. do 4,115 tys. osób w 1983 r. Równoczesny wzrost powierzchni u.r. spowodował jednak spadek liczby zatrudnionych w przeliczeniu na 100 ha u.r. do 28,6 osób. Miernik ten

¹ Stosowany w badaniach typologicznych termin „własności ziemi” odpowiada przyjętemu przez GUS terminowi „władanie ziemią”, termin zaś „władanie ziemią” odpowiada stosowanemu przez GUS terminowi „użytkowanie ziemi”.

wahał się od 16,4 osób w woj. olsztyńskim do 47,8 osób w woj. krośnieńskim. W południowej Polsce znaczny był jednak udział ludności dwuzawodowej oraz ludzi w wieku powyżej 60 lat, dlatego faktyczne nakłady siły roboczej w rolnictwie na 100 ha u.r. były znacznie niższe.

— Wzrosła liczba traktorów w gospodarstwach indywidualnych i kółkach rolniczych do 640 tys. sztuk w 1983 r., tj. o 29,9%. Nadal jednak niskie nakłady mechanicznej siły pociągowej były w południowej, środkowej i wschodniej Polsce, a wysokie w zachodniej i północnej. Wahały się od 58,1 KM/100 ha gruntów uprawnych w woj. kieleckim do 157,0 KM/100 ha w woj. szczecińskim. Ciągłe występowały trudności z częściami zamiennymi, stąd też faktyczne nakłady siły mechanicznej w rolnictwie indywidualnym były niższe.

— Nastąpił spadek nawożenia mineralnego z 152,4 kg NPK/ha u.r. w 1980 r. do 137,8 kg NPK/ha u.r. w 1983 r. Spowodowany był on głównie zmniejszeniem dostaw nawozów. Najbardziej zaznaczył się w środkowej, południowej i wschodniej Polsce, gdzie przeważały gospodarstwa małe oraz średnie półsamozaopatrzeniowe, a także wtórnie samozaopatrzeniowe. Natomiast w zachodniej Polsce, gdzie znaczny był udział dużych gospodarstw towarowych, nastąpił wzrost nawożenia mineralnego. Ogólnie mniej nawozów stosowano nadal w środkowej, południowej i wschodniej Polsce, więcej zaś na Dolnym Śląsku, w Wielkopolsce i na Pomorzu (od 109,7 kg NPK/ha u.r. w woj. białostockim do 234,7 kg NPK/ha u.r. w woj. leszczyńskim).

— W 1983 r. plony były większe niż w 1980 r. i wynosiły: np. zbóż 26,2 q (23,1 q w 1980 r.), ziemniaków — 157 q (113 q w 1980 r.), buraków cukrowych — 353 q (228 q w 1980 r.). Nadal jednak plony były zróżnicowane regionalnie, np. 4 zbóż — od 20,5 q w woj. ostrołęckim do 33,5 q w woj. opolskim. O wielkości plonów decydowało nie tylko nawożenie mineralne, lecz również warunki pogodowe oraz zakres i jakość zabiegów agrotechnicznych, a także umiejętności oraz wiedza gospodarującego.

— W 1983 r. w wyniku pogłębienia się kryzysu gospodarczego zmniejszył się import zbóż i pasz do 3,799 tys. ton (o 49,6%) oraz mniejsza była sprzedaż pasz przemysłowych dla rolnictwa indywidualnego — 2,137 tys. ton (o 49,5%). Rolnictwo to, posiadające 78,3% pogłowia bydła krajowego i 71,6% trzody chlewnej, dysponowało tylko 56,7% pasz przemysłowych. Równocześnie w 1980 r. nastąpił spadek zbiorów zbóż i ziemniaków. Mimo wzrostu produkcji w latach następnych pogłębiły się trudności paszowe, powodując ograniczenie chowu zwierząt, głównie trzody chlewnej.

— Zmniejszyła się liczba pogłowia zwierząt hodowlanych, np. bydła o 381 tys. sztuk (o 4,1%) i wynosiła 8,831 tys. sztuk w 1983 r., trzody chlewnej — o 4,115 tys. sztuk (o 26,9%), odpowiednio do 11,165 tys. sztuk, drobiu — o 65% itp. Zmalało również поголовіе zwierząt liczo-

nych w sztukach dużych (SD) na 100 ha u.r. (z 82,3 w 1980 r. do 73,2 w 1983 r.). Spadek pogłowia był zróżnicowany regionalnie i wynosił od 5,5% w woj. suwalskim do 22,6% w woj. skierniewickim. Najmniejszy spadek odnotowano w południowo-zachodniej i północno-wschodniej Polsce oraz w Wielkopolsce, na Pomorzu i zachodnich terenach Mazowsza, a więc tam, gdzie przeważały gospodarstwa średnie i duże oraz dominowało rolnictwo rynkowe, dysponujące znacznymi zasobami pasz własnych.

W wyniku załamania się tendencji rozwoju, a następnie na skutek regresu, nastąpił spadek produkcji globalnej rolnictwa o 14,2% w latach 1980—1983 (w 1980 r. — spadek o 12,3%, w 1981 r. — wzrost o 0,1%, w 1982 r. — spadek o 2,3% i w 1983 r. — wzrost o 2,4%).

Znacznie zmieniła się również struktura produkcji globalnej, w wyniku wzrostu produkcji roślinnej (o 24,7%) i spadku produkcji zwierzęcej (o 8,8%). Ponownie po wielu latach nastąpiło odwrócenie poprzednich tendencji i wzrost udziału produkcji roślinnej w produkcji globalnej, z 47,2% w 1980 r. do 51,3% w 1983 r. Zmalał więc odpowiednio udział produkcji zwierzęcej z 52,8% do 48,7%.

Zmalała również produktywność ziemi z 51,9 jednostek umownych — JU/ha w 1980 r. do 50,8 JU/ha w 1983 r. W porównaniu z 1979 r. (58,6 JU/ha) spadek produktywności ziemi był znacznie wyższy (o 13,4%). Był on zróżnicowany regionalnie (od 0,5% w woj. toruńskim do 19,0% w woj. kieleckim). Najwyższy zaznaczył się w południowej i środkowej Polsce, gdzie dominowało rolnictwo tradycyjne, półtowarowe lub półsamozaopatrzeniowe. W 1983 r. najniższa produktywność ziemi występowała w środkowej, południowej i wschodniej Polsce, a najwyższa — na Dolnym Śląsku, w Wielkopolsce i na Pomorzu. Produktywność ziemi wahała się od 40,3 JU/ha w woj. radomskim do 78,5 JU/ha w woj. leszczyńskim. W nielicznych województwach Dolnego Śląska, Wielkopolski i Pomorza była wyższa niż w poprzednich 10 latach. Na pozostałych terenach osiągnęła stan z lat 1971—1978, np. w woj. leszczyńskim z 1978 r.

Nieco inny charakter miały zmiany w produkcji towarowej rolnictwa. W porównaniu do stanu z 1980 r. nastąpił wzrost stopnia towarowości do 54,6% w 1983 r. oraz wzrosła produkcja towarowa o 2,1%, natomiast w stosunku do 1979 r. produkcja towarowa spadła o 6,9% (w 1980 r. — spadek o 8,8%, w 1981 r. — spadek o 9,9%, w 1982 r. — wzrost o 10,9% i w 1983 r. — wzrost o 2,4%).

Struktura produkcji towarowej również zmieniła się. Wzrosła produkcja roślinna o 51,5% oraz spadła produkcja zwierzęca o 14,9% (w stosunku do stanu z 1979 r. spadek ten wynosił 17,6%). W rezultacie w strukturze produkcji towarowej wzrósł udział produkcji roślinnej z 25,7% w 1980 r. do 38,0% w 1983 r., a zmalał udział produkcji zwierzęcej odpowiednio z 74,3 do 62,0%.

Poziom produkcji towarowej w 1983 r. był wyższy w stosunku do 1980 r. zaledwie o 0,7⁰%, tzn. wzrósł z 27,6 do 27,8 JU/ha. Natomiast w stosunku do stanu w 1979 r. nastąpił spadek z 30,0 do 27,8 JU/ha (czyli o 7,4⁰%). Najwyższy spadek był w środkowej i południowej Polsce, a więc tam, gdzie dominowało rolnictwo tradycyjne, półtowarowe i wtórnie samozaopatrzeniowe (spadek poziomu produkcji towarowej od 20,7⁰% w woj. częstochowskim do 37,0⁰% w woj. jeleniogórskim).

Zróźnicowanie przestrzenne poziomu produkcji towarowej w 1983 r. było znaczne i wahało się od 12,3 JU/ha w woj. nowosądeckim do 38,9 JU/ha u.r. w woj. leszczyńskim. Stosunkowo najwyższy poziom występował na terenach Dolnego Śląska, Wielkopolski i Pomorza.

O skali regresu, który nastąpił w rolnictwie indywidualnym świadczy fakt, że produkcja towarowa w 1983 r. spadła do wielkości z 1974 r., poziom zaś produkcji towarowej — do wielkości z 1977 r. Natomiast w południowej i środkowej Polsce, gdzie regres w rolnictwie był największy, poziom produkcji towarowej w 1983 r. zmniejszył się do stanu z lat 1970—1971.

W ujęciu syntetycznym przestrzenne zróźnicowanie i zachodzące przemiany struktury rolnictwa indywidualnego odzwierciedlają zmiany typów rolnictwa. Są one syntezą cech wewnętrznych samego rolnictwa, a więc cech społecznych, organizacyjno-technicznych, produkcyjnych i strukturalnych, ukształtowanych w określonych warunkach środowiska przyrodniczego przez określone procesy społeczno-ekonomiczne.

Rolnictwo indywidualne w latach 1980—1983 wykazywało podobieństwo do następujących modeli typów trzeciego rzędu:

Typ Tmb — rolnictwo tradycyjne, średnio pracochłonne, niskoproduktywne, niskotowarowe, półsamozaopatrzeniowe;

Typ Tmm — rolnictwo tradycyjne, średnio pracochłonne, nisko- lub średnioproduktywne, półtowarowe, mieszane;

Typ Tmk — rolnictwo tradycyjne, intensywne, pracochłonne, o wysokiej produktywności ziemi, niskiej produktywności pracy, półtowarowe, o przewadze produkcji zwierzęcej;

Typ Tmo — rolnictwo tradycyjne, bardzo drobnoskalowe, średniopracochłonne, o wysokiej produktywności ziemi i niskiej produktywności pracy, wtórnie samozaopatrzeniowe;

Typ Mmg — rolnictwo rynkowe, małointensywne, średnioproduktywne, średniotowarowe o przewadze produkcji zwierzęcej;

Typ Mmw — rolnictwo średniopracochłonne, wysokokapitałochłonne, średnioproduktywne, średniotowarowe o przewadze produkcji zwierzęcej;

Typ Mmm — rolnictwo średniopracochłonne o wysokich nakładach kapitału, produktywne, rynkowe, mieszane;

Typ Mmf — rolnictwo średniointensywne, wysokokapitałochłonne, to-

warowe, z przewagą produkcji roślinnej, w tym o znacznym udziale upraw trwałych.

Stopień podobieństwa rolnictwa indywidualnego do poszczególnych typów modeli nie był jednakowy. Często występowały układy mieszane, wykazujące podobieństwo do kilku typów modeli, tworząc różne kombinacje informujące o zróżnicowaniu przestrzennym w obrębie badanych jednostek lub o zachodzących zmianach.

W latach 1980—1982 występowały 24 kombinacje typów rolnictwa. Część z nich istniała w całym okresie objętym badaniami, część natomiast tylko w 1980 r. i zanikła w wyniku zachodzących zmian spowodowanych regresem, a w ich miejscu pojawiły się w 1983 r. nowe, niejednokrotnie występujące już w latach ubiegłych.

W wyniku zmian struktury rolnictwa indywidualnego nastąpiły również w latach 1980—1983 zmiany w przestrzennym rozmieszczeniu typów rolnictwa.

Najmniej zmian zaobserwowano w:

- zachodniej i północnej Polsce, gdzie dominował typ Mmm (Mmm₄);
- środkowo-zachodniej Polsce, gdzie przeważała kombinacja typów Tmm i Mmm (Tmm₂—Mmm₂);
- Karpatach, gdzie dominował typ Tmk (Tmk₄).

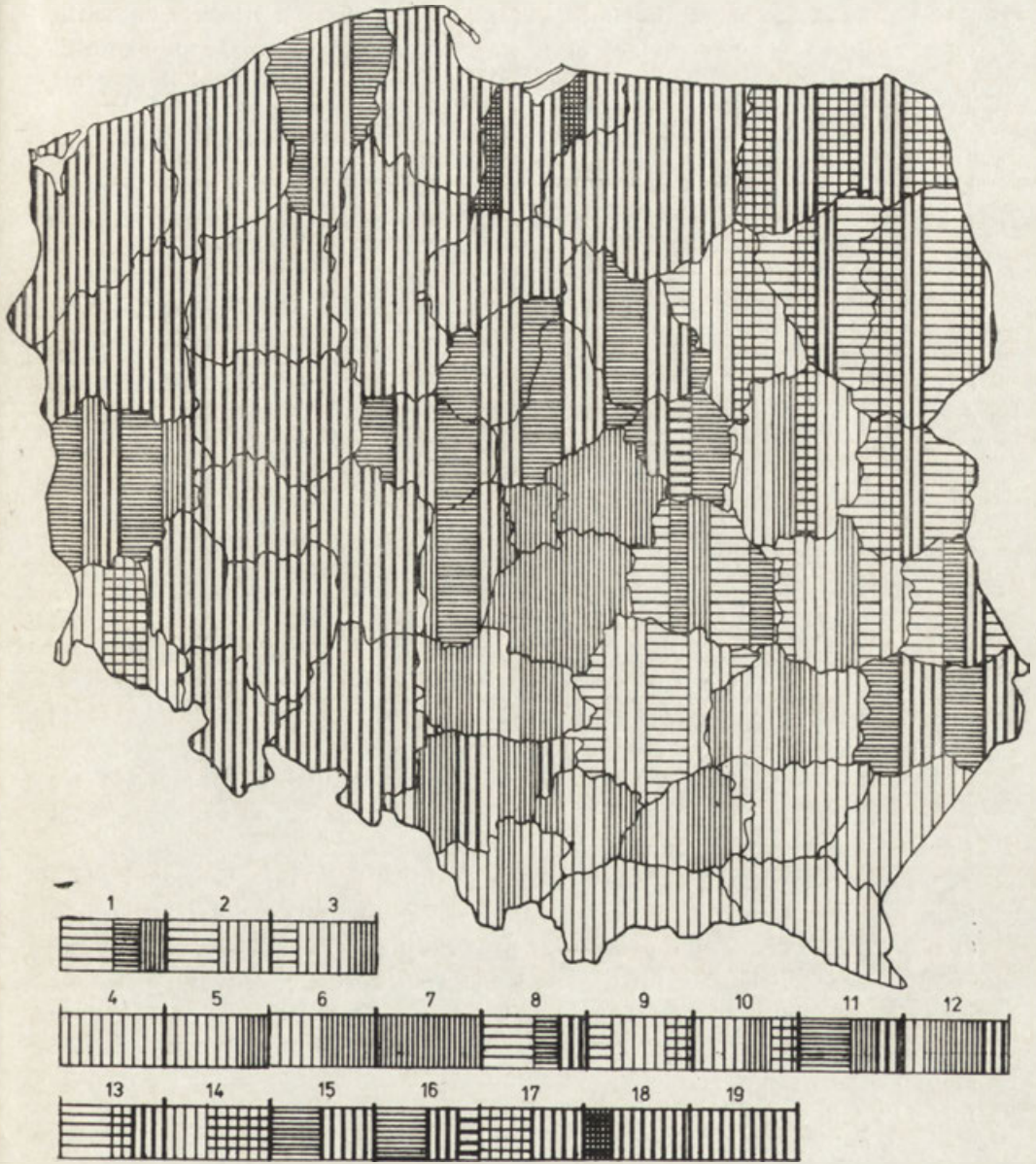
Największe zmiany wystąpiły natomiast w środkowej, południowej i wschodniej Polsce, gdzie rolnictwo rynkowe (typy Mmm i Mmg) przekształciło się w półtwarowe (typy Tmm i Tmk), np.: w woj. siedleckim, (kombinacja Tmk₂—Mmg₂ w Tmk₂—Tmo₁—Mmg₁); rolnictwo tradycyjne półtwarowe o przewadze produkcji zwierzęcej (typ Tmk) przekształciło się w rolnictwo tradycyjne półsamozaopatrzeniowe (typ Tmb), np.: w woj. kieleckim (kombinacja Tmk₄ w Tmb₂—Tmk₂); lub też — w rolnictwo tradycyjne, wtórne, samozaopatrzeniowe typowe dla gospodarstw ludności dwuzawodowej (typ Tmo), np. w woj. krakowskim (kombinacja Tmk₄ w Tmk₂—Tmo₂).

W wyniku regresu powstało wiele nowych kombinacji typów rolnictwa, które uprzednio nie występowały, a pojawiły się dopiero w 1983 r., np.: Tmb₂—Tmm₁—Mmm₁, Tmk₁—Tmo₂—Mmm₁, Tmk₃—Tmo₁, Tmk₂—Tmo₁—Mmg₁ bądź występowały już w latach wcześniejszych, a następnie zanikły, np. Tmb₂—Tmk₂ (występowała już w 1979 r.), Tmm₂—Tmo₁—Mmm₁ (występowała już w 1978 r.), bądź Tmm₂—Mmm₁—Mmf₁ (występowała już w 1977 r.).

Rozmieszczenie typów rolnictwa i ich kombinacji w 1983 r. przedstawiono na rycinie 1 i opisano poniżej:

a) północno-wschodnia Polska (woj. białostockie, łomżyńskie i białkopodlaskie) — kombinacja Tmb₂—Mmg₁—Mmm₁; rolnictwo charakteryzujące się następującym układem cech², np. woj. białostockie, kod: 1151122—3344143—4433233—122341;

² Patr.: Kostrowicki J., 1980, *Układ hierarchiczny typów rolnictwa świata*, Prz. Geogr., 52, 2, s. 271—302.

Ryc. 1. Typy rolnictwa indywidualnego w 1983 r.

Types of individual agriculture in 1983

Kombinacje typów rolnictwa

Combinations of agriculture types

- 1 - Tmb₂-Tmm₁-Tmo₁, 2 - Tmb₂-Tmk₂, 3 - Tmb₁-Tmk₂-Tmo₁, 4 - Tmk₄, 5 - Tmk₃-Tmo₁, 6 - Tmk₂-Tmo₂, 7 - Tmo₄, 8 - Tmb₂-Tmm₁-Mmm₁, 9 - Tmb₁-Tmk₂-Mmg₁, 10 - Tmk₂-Tmo₁-Mmg₁, 11 - Tmm₂-Tmo₁-Mmm₁, 12 - Tmk₁-Tmo₂-Mmm₁, 13 - Tmb₂-Mmg₁-Mmm₁, 14 - Tmk₂-Mmg₂, 15 - Tmm₂-Mmm₂, 16 - Tmm₂-Mmm₁-Mmf₁, 17 - Mmg₂-Mmm₂, 18 - Mmw₁-Mmm₁, 19 - Mmm₄.

b) środkowo-zachodnia Polska (woj. sieradzkie, konińskie, płockie, włocławskie i ciechanowskie) oraz woj. śląskie i zamojskie — kombinacja $Tmm_2—Mmm_2$; charakteryzowała się następującym układem cech, np. woj. płockie, kod: 1151122—3354143—4433332—112241;

c) zachodnia i północna Polska (Dolny Śląsk, Wielkopolska, Pomorze, Dolna Wisła i woj. olsztyńskie) — dominacja typu Mmm (Mmm_4), charakteryzującego się następującym układem cech, np. woj. leszczyńskie, kod: 1151122—3355144—4443343—113341; oraz w woj. suwalskim — kombinacja $Mmg_2—Mmm_2$;

d) województwa karpackie i podkarpackie (woj. nowosądeckie, krośnieńskie, rzeszowskie i przemyskie) — dominacja typu Tmk , (Tmk_4) charakteryzującego się następującym układem cech, np. woj. nowosądeckie, kod: 1151112—4344144—4432233—122351;

e) aglomeracje miejsko-przemysłowe i tereny uprzemysławiane w południowej i środkowej Polsce (woj. częstochowskie, krakowskie, tarnowskie i tarnobrzeskie) — kombinacja $Tmk_2—Tmo_2$, charakteryzująca się następującym układem cech, np. woj. częstochowskie, kod: 1151112—3344143—4432233—122241;

f) tereny wokół aglomeracji Łodzi (woj. piotrkowskie, łódzkie i skiernewickie) — dominacja Tmo reprezentującego gospodarstwa ludności dwuzawodowej (Tmo_4) charakteryzującego się następującym układem cech, np. woj. piotrkowskie, kod: 1151112—3344143—4432233—113351;

g) województwa w środkowo-wschodniej Polsce oraz woj. jeleniogórskie i zielonogórskie, gdzie rolnictwo indywidualne znajdowało się na różnych etapach rozwoju, było najbardziej podatne na skutki regresu i można scharakteryzować je następująco:

— kombinacja typu Tmb z innymi, np. $Tmb_2—Tmk_2$ w woj. kieleckim, czyli równowaga rolnictwa tradycyjnego, półsamozaopatrzeniowego (Tmb) i półtowarowego o przewadze produkcji zwierzęcej; $Tmb_2—Tmm_1—Tmo_1$ w woj. radomskim — przewaga rolnictwa półsamozaopatrzeniowego z udziałem rolnictwa półtowarowego, mieszanego (Tmm) i wtórnie samozaopatrzeniowego (Tmo), $Tmb_2—Tmm_1—Mmm_1$ w woj. chełmskim — przewaga rolnictwa półsamozaopatrzeniowego z udziałem rolnictwa rynkowego, mieszanego (Mmm);

— kombinacja typu Tmk z innymi, np. $Tmb_2—Tmk_2—Tmo_1$ w woj. lubelskim, tzn. rolnictwo tradycyjne, półtowarowe o przewadze produkcji zwierzęcej (Tmk) z udziałem rolnictwa półsamozaopatrzeniowego (Tmb) i samozaopatrzeniowego (Tmo), $Tmb_1—Tmk_2—Mmg_1$ w woj. ostrołęckim i $Tmk_2—Tmo_1—Mmg_1$ w woj. siedleckim rolnictwo półtowarowe o przewadze produkcji zwierzęcej — z udziałem rolnictwa rynkowego o przewadze produkcji zwierzęcej (Mmg), $Tmk_2—Mmg_2$ w woj. jeleniogórskim — równowaga rolnictwa tradycyjnego, półtowarowego i rynkowego o przewadze produkcji zwierzęcej (Mmg);

— kombinacja o przewadze typu Tmm , jako $Tmm_2—Tmo_1—Mmm_1$

w woj. zielonogórskim — rolnictwo tradycyjne, półtowarowe, mieszane (Tmm) z udziałem rolnictwa wtórnie samozaopatrzeniowego (Tmo) i rynkowego, mieszanego (Mmm);

— kombinacja Tmm—Mmm—Mmf, jako Tmm₂—Mmm₁—Mmf₁ w woj. warszawskim, czyli równowaga rolnictwa tradycyjnego, półtowarowego, mieszanego (Tmm), rolnictwa rynkowego, mieszanego (Mmm) i rolnictwa rynkowego o przewadze produkcji roślinnej (Mmf).

W 1983 r. na terenie Polski przeważało rolnictwo rynkowe, mieszane, reprezentowane przez typ Mmm (zachodnia, północna i środkowo-wschodnia Polska). Znaczny był też udział rolnictwa tradycyjnego, półtowarowego, mieszanego (Tmm) w środkowo-zachodniej Polsce; rolnictwa tradycyjnego, półtowarowego o przewadze produkcji zwierzęcej (Tmk) w południowej Polsce; rolnictwa tradycyjnego, półsamozaopatrzeniowego (Tmb) we wschodniej i środkowo-wschodniej Polsce oraz rolnictwa tradycyjnego wtórnie samozaopatrzeniowego, typowego dla gospodarstw ludności dwuzawodowej (Tmo).

TRANSFORMATIONS IN THE SPATIAL STRUCTURE OF INDIVIDUAL AGRICULTURE IN POLAND IN 1980—1983

Summary

In the years 1980—1983 in the structure of individual agriculture there was a decrease in expenditures for agriculture, in intensity of farm animals breeding, and also a decrease in gross and commercial output, as well as in land productivity and the level of commercial production.

The transformations were, however, not uniform in Poland, but they reflected regional differentiation of individual agriculture. This was due to the fact that agriculture was on different stages of development and to various degrees liable to breakdowns, i.e. beginning from the traditional semi-subsistence agriculture (Tmb type), through traditional semi-commercial (Tmm and Tmk types), to market oriented (Mmm and Mmg types).

In the year 1983 the spatial differentiation of various types of agriculture was as follows:

— north-eastern Poland: a combination of Tmb₂—Mmg₁—Mmm₁ i.e. the balance between the traditional semi-subsistence agriculture (Tmb) and market oriented agriculture, both mixed (Mmm) and mixed with livestock breeding prevalent (Mmg);

— east-central Poland: a combination of Tmm₂—Mmm₂ i.e. a balance between the traditional semi-subsistence mixed agriculture (Tmm) and market-oriented mixed agriculture (Mmm);

— western and northern Poland: — Mmm₄ i.e. the dominance of the market-oriented mixed agriculture;

— Carpathians and Sub-Carpathians — Tmk₄ i.e. the dominance of the traditional mixed agriculture with livestock breeding prevalent;

— areas around urban and industrial agglomerations a combination of Tmk₂—Tmo₂ i.e. a balance between the traditional mixed agriculture, the traditional se-

mi-subsistence mixed agriculture, characteristic for agricultural holdings owned by biprofessional communiters to the neighbouring industrial plants, on the areas dominant by those biprofessionals (Tmo₄)

— and finally — east-central Poland where individual agriculture was the most differentiated, representing various stages of development — from the traditional, semi-subsistence agriculture (Tmb), through the traditional semi-commercial (Tmm and Tmk) to the market oriented types (Mmg and Mmm).

ИЗМЕНЕНИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ СТРУКТУРЫ ЕДИНОЛИЧНОГО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ПОЛЬШЕ В 1980—1983 ГГ.

Резюме

В периоде 1980—1983 гг. в структуре единоличного сельского хозяйства сократились капиталовложения в сельское хозяйство, понизилась интенсивность животноводства, пала валовая и товарная продукция, а также производительность земли и уровень товарности.

Эти изменения не были одинаковыми по всей Польше, но отражали дифференциацию и региональные структуры индивидуального сельского хозяйства в стране. Единоличное сельское хозяйство находилось на разных этапах развития, начиная с традиционно полусамообеспечивающегося сельского хозяйства (тип Tmb), через традиционно полутоварное (типы Tmm и Tmk), до рыночного (типы Mmm и Mmg) и в разной степени подвергалось экономическому упадку и регрессу.

В 1983 г. пространственная дифференциация типов сельского хозяйства представлялась следующим образом:

— северо-восточная Польша — комбинация типов Tmb₂—Mmg₁—Mmn₁ т.е. равновесие традиционного, полусамообеспечивающегося хозяйства (Tmb) и рыночного с преобладанием животноводства (Mmg) и рыночного, смешанного (Mmm);

— центрально-восточная Польша — комбинация Tmm₂—Mmm₂ т.е. равновесие традиционного, полутоварного сельского хозяйства (Tmm) и рыночного, смешанного (Mmm);

— западная и северная Польша — тип Mmm₁/Mmm₄ с преобладанием рыночного, смешанного сельского хозяйства;

— Карпаты и Прикарпатье — тип Tmk/Tmk₄ с преобладанием традиционного, полутоварного сельского хозяйства с перевесом животноводческой продукции;

— городско — индустриальные и индустриализированные территории — комбинация Tmk₂—Tmo₂ равновесие традиционного полутоварного хозяйства с перевесом животноводства (Tmk) и традиционного хозяйства вторично самообеспечивающегося, типичного для хозяйств населения совмещающегося две профессии (крестьянскую и некрестьянскую), Tmc;

— территории вокруг лодзинской агломерации — тип Tmo/Tmo₄ с преобладанием традиционного, вторично самообеспечивающегося хозяйства, типичного для населения совмещающегося две профессии;

— центрально — восточная Польша, где единоличное хозяйство было наиболее дифференцированным и находилось на разных этапах развития. Поэтому здесь наблюдалось много типов сельских хозяйств, начиная с традиционно полусамообеспечивающегося (Tmb) и вторично самообеспечивающегося (Tmo), через традиционное, полутоварное (Tmm и Tmk), по рыночное (Mmg и Mmm).

Перевела Э. Яворска

WIESŁAWA TYSZKIEWICZ

PRZEMIANY STRUKTURY GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH W POLSCE W LATACH 1950—1985

Zróźnicowanie przestrzenne rolnictwa, w tym także struktury agrarnej w Polsce, zostało historycznie ukształtowane. Odmienna przeszłość polityczno-gospodarcza różnych części kraju znajduje odbicie w proporcjach mierników cech społeczno-własnościowych między sektorami rolnictwa, a co za tym idzie w charakterystyce cech organizacyjno-technicznych, strukturalnych i produkcyjnych rolnictwa, a wreszcie i typach rolnictwa poszczególnych części kraju.

Strukturę agrarną Polski w 1985 r. charakteryzował przeważający udział gospodarki indywidualnej (76,6⁰/o), dość znaczny udział gospodarki państwowej (18,7⁰/o) oraz mały rolniczych spółdzielni produkcyjnych (3,7⁰/o) i nowej formy rolnictwa uspołecznionego w postaci spółdzielni kółek rolniczych (SKR), (tab. 1.). Przestrzenne rozmieszczenie gospodarki indywidualnej, państwowej i spółdzielczej przedstawiają ryciny 1, 2, 3.

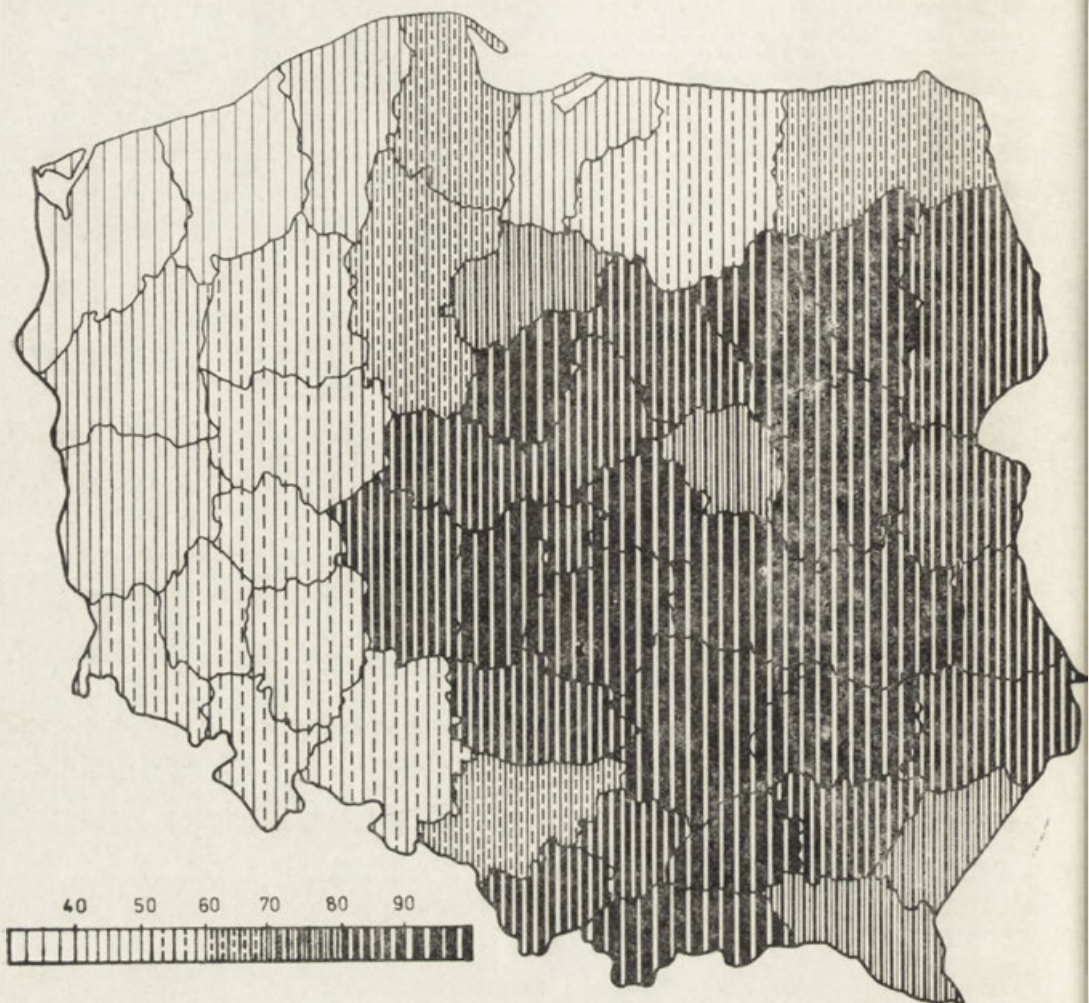
Tabela 1

Użytki rolne według form władania w latach 1950—1985

Formy władania	Struktura agrarna w %				
	1950	1960	1970	1980	1985
Gospodarstwa indywidualne	89,6	86,9	81,8	74,5	76,6
Gospodarstwa państwowe	9,6	11,9	14,8	19,5	18,7
Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne	0,8	1,2	1,3	4,0	3,7
Spółdzielnie Kółek Rolniczych (SKR)	—	—	0,5	1,5	0,4
Grunty nie stanowiące gospodarstw rolnych	—	—	1,6	0,5	0,6

Z r ó d ł o: dane GUS-u.

Na ewolucję struktury agrarnej składają się dwa rodzaje zmian: przechodzenie ziemi z jednej społecznej formy rolnictwa do drugiej oraz zmiany obszarowe — zmniejszenia i zwiększenia rozmiarów gospodarstw. W ubiegłych dziesięcioleciach miało miejsce zarówno przechodzenie gospodarstw indywidualnych do innych społecznych form rolnictwa, jak

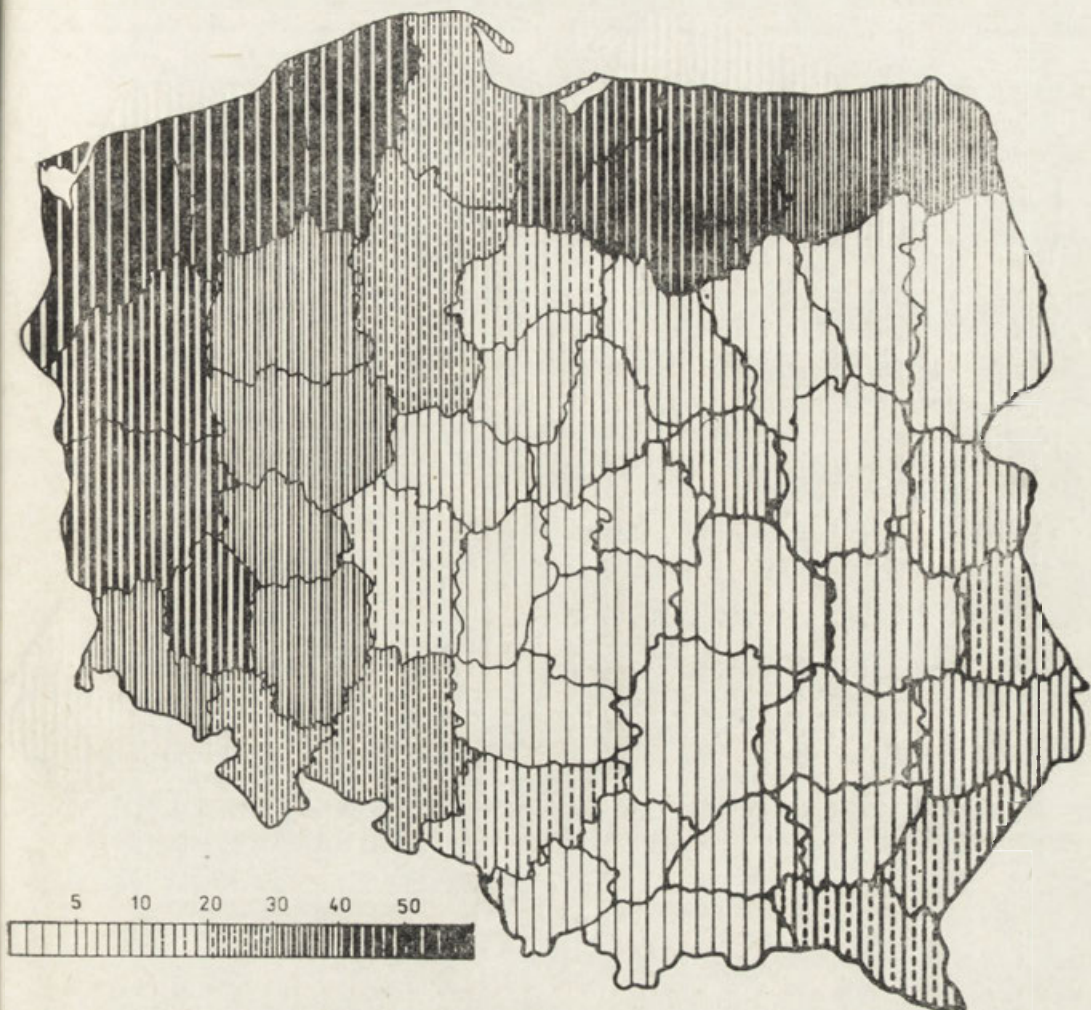

Ryc. 1. Udział gospodarstw indywidualnych w ogólnej powierzchni użytków rolnych w 1983 r. (w %)

Share of individual holdings in the total area of agricultural land in 1983 (in %)

i zmiany udziałów poszczególnych klas wielkości gospodarstw. Te ostatnie wynikają zarówno z chęci dostosowania zasobu ziemi do pozostałych czynników produkcji w celu ich lepszego wykorzystania, jak też emigracji ludności rolniczej ze wsi.

W okresie 1950—1960 w strukturze społeczno-ekonomicznej gospodarstw indywidualnych zachodziły następujące procesy: podział części gospodarstw istniejących i powstawanie nowych mniejszych, rzadziej powiększanie rozmiarów gospodarstw, a także przekształcanie się części gospodarstw małych w gospodarstwa chłopsko-robotnicze. W procesie

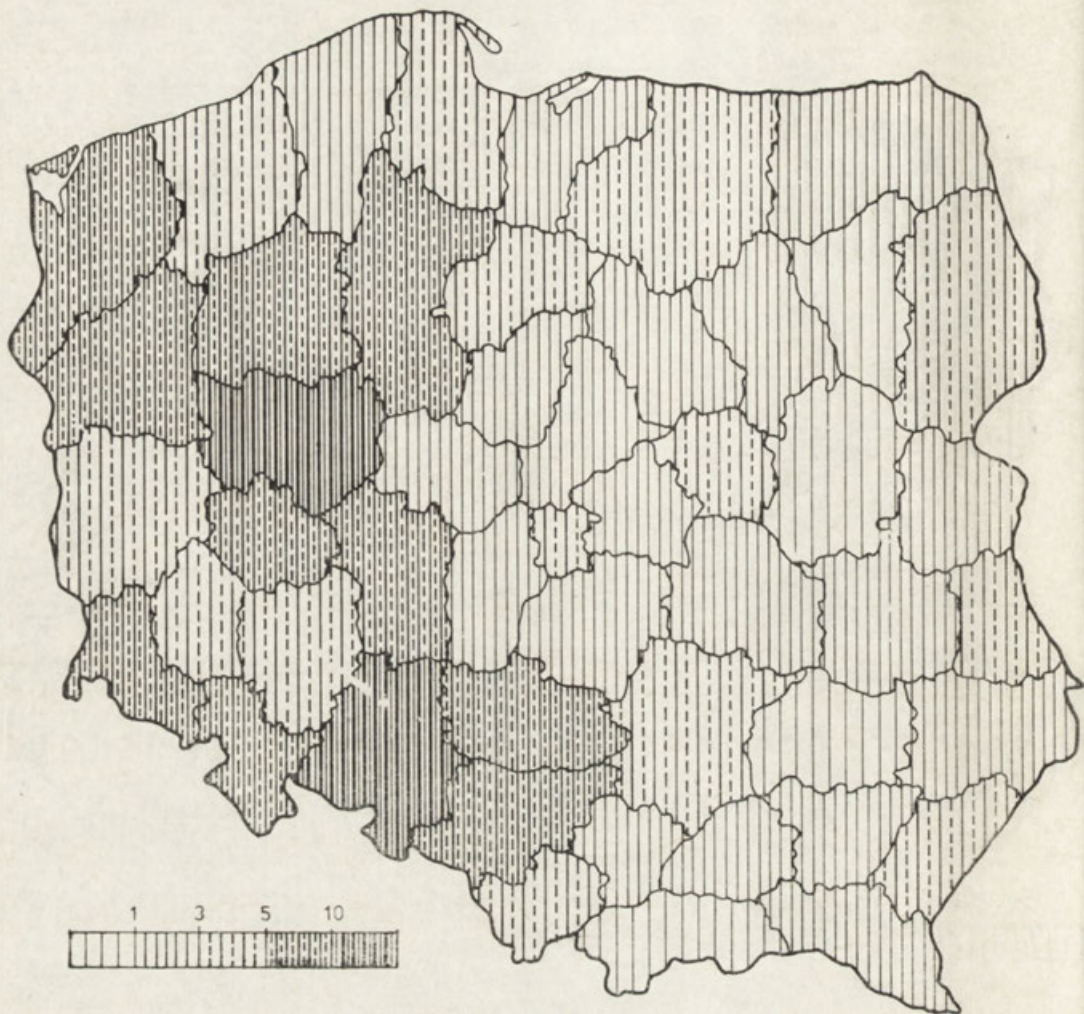
Ryc. 2. Udział Państwowych Gospodarstw Rolnych w ogólnej powierzchni użytków rolnych w 1983 r. (w %)

Share of state farms in the total area of agricultural land in 1983 (in %)

powstawania gospodarstw dwuzawodowych decydującą rolę stanowiła możliwość zatrudnienia w rozwijającym się przemyśle.

W wypadku braku terenów uprzemysłowionych następował odpływ siły roboczej z rolnictwa. Pozostawiona ziemia przekazywana była w znacznej części do innych sektorów społecznych rolnictwa.

Pojawienie się grupy ludności dwuzawodowej wywarło wpływ na strukturę społeczno-ekonomiczną wsi. Wzrósł poważnie dochód w gospodarstwach chłopsko-robotniczych, równocześnie jednak u ich właścicieli zmalało zainteresowanie produkcją rolną, zwłaszcza zaś produkcją towarową.

Ryc. 3. Udział Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych w ogólnej powierzchni użytków rolnych w 1983 r. (w %)

Share of collective farms in the total area of agricultural land in 1983 (in %)

Lata 1950—1960 cechował wzrost ogólnej liczby gospodarstw do 2 ha, a zmniejszała się liczba gospodarstw większych. W rezultacie nastąpił spadek średniej ogólnej wielkości obszaru gospodarstw z 5,5 do 5,1 ha.

W okresie 1960—1970 zahamowany został wzrost ogólny liczby gospodarstw, zmalała nieco liczba gospodarstw małych i średnich, a wzrosła liczba gospodarstw większych. W rezultacie nastąpił wzrost średniej ogólnej wielkości gospodarstw z 5,1 do 5,4 ha.

Szczególne znaczenie dla zmiany kierunku przemian struktury gospodarstw indywidualnych miał wzrost nakładów na rolnictwo oraz poprawa opłacalności produkcji rolnej. Najbardziej widocznym procesem zmian

struktury agrarnej w latach 1970—1984 było zmniejszanie liczby gospodarstw. W ciągu 14 lat ubyło ich 326,9 tys., tj. ponad 9⁰/₀.

Zmniejszanie się liczby gospodarstw, z wyjątkiem grupy powyżej 10 ha, było dość równomierne w poszczególnych grupach obszarowych (tab. 2). Najbardziej zmniejszyła się liczba gospodarstw w grupach obsza-

Tabela 2

Zmiany w liczbie i strukturze obszarowej gospodarstw w latach 1970—1984

Rok	Liczba gospodarstw w tys.	Liczba gospodarstw w %					
		grupy obszarowe gospodarstw w ha					
		0,5—2	2—5	5—7	7—10	10—15	pow. 15
1970	3224,0	26,9	32,0	14,4	14,1	9,8	2,8
1980	2897,1	30,0	29,5	12,8	13,0	9,7	5,0
1984	2844,0	30,1	28,3	12,5	12,8	10,3	6,0

Z r ó d ł o: *Rocznik Statystyczny GUS-u*, 1986.

rowych: 2—5 ha (o 3,7⁰/₀), 5—7 ha (o 1,9⁰/₀) i 7—10 ha (o 1,3⁰/₀). Wzrósł natomiast udział gospodarstw najmniejszych w grupie 0,5—2 ha (o 3,2⁰/₀) oraz gospodarstw większych w grupie 10—15 ha (o 0,5⁰/₀), a w grupie powyżej 15 ha o 3,2⁰/₀. W rezultacie, mimo zmniejszenia się liczby gospodarstw, struktura gospodarstw indywidualnych zmieniła się niewiele. Niemniej dały one w wyniku wzrost przeciętnego obszaru gospodarstwa. Średnio obszar gospodarstwa o wielkości powyżej 0,5 ha wzrósł z 5,4 ha powierzchni ogólnej w 1970 r. do 5,6 ha w 1985 r., a w przeliczeniu na użytki rolne (u.r.) odpowiednio z 4,4 ha do 5,0 ha.

W układzie przestrzennym tendencje w zmniejszaniu się liczby gospodarstw były nierównomierne. Na północnym i południowym zachodzie kraju oraz w najbardziej uprzemysłowionym regionie południowym liczba gospodarstw malała dwa razy szybciej (23—26⁰/₀) niż w środkowej, środkowo-wschodniej i południowo-wschodniej Polsce (10—13⁰/₀). Na poziomie średniej krajowej zmniejszała się liczba gospodarstw na obszarach środkowo-zachodnich i północno-wschodnich Polski.

Większe różnice przestrzenne wystąpiły w strukturze gospodarstw ubywających. W południowo-wschodniej i południowej Polsce gospodarstwa o wielkości 5—10 ha stanowiły 20—24⁰/₀ ogółu tych gospodarstw. Na pozostałym obszarze kraju ich udział w ubytku był na poziomie średniej krajowej.

Największy wzrost udziału gospodarstw powyżej 10 ha wystąpił na następujących obszarach: środkowo-zachodnim, południowo-zachodnim, północnym i północno-wschodnim (o 3,4⁰/₀). Polska środkowo-wschodnia,

południowo-wschodnia i południowa była terenem słabego wzrostu udziału gospodarstw większych (o 1,3⁰/o).

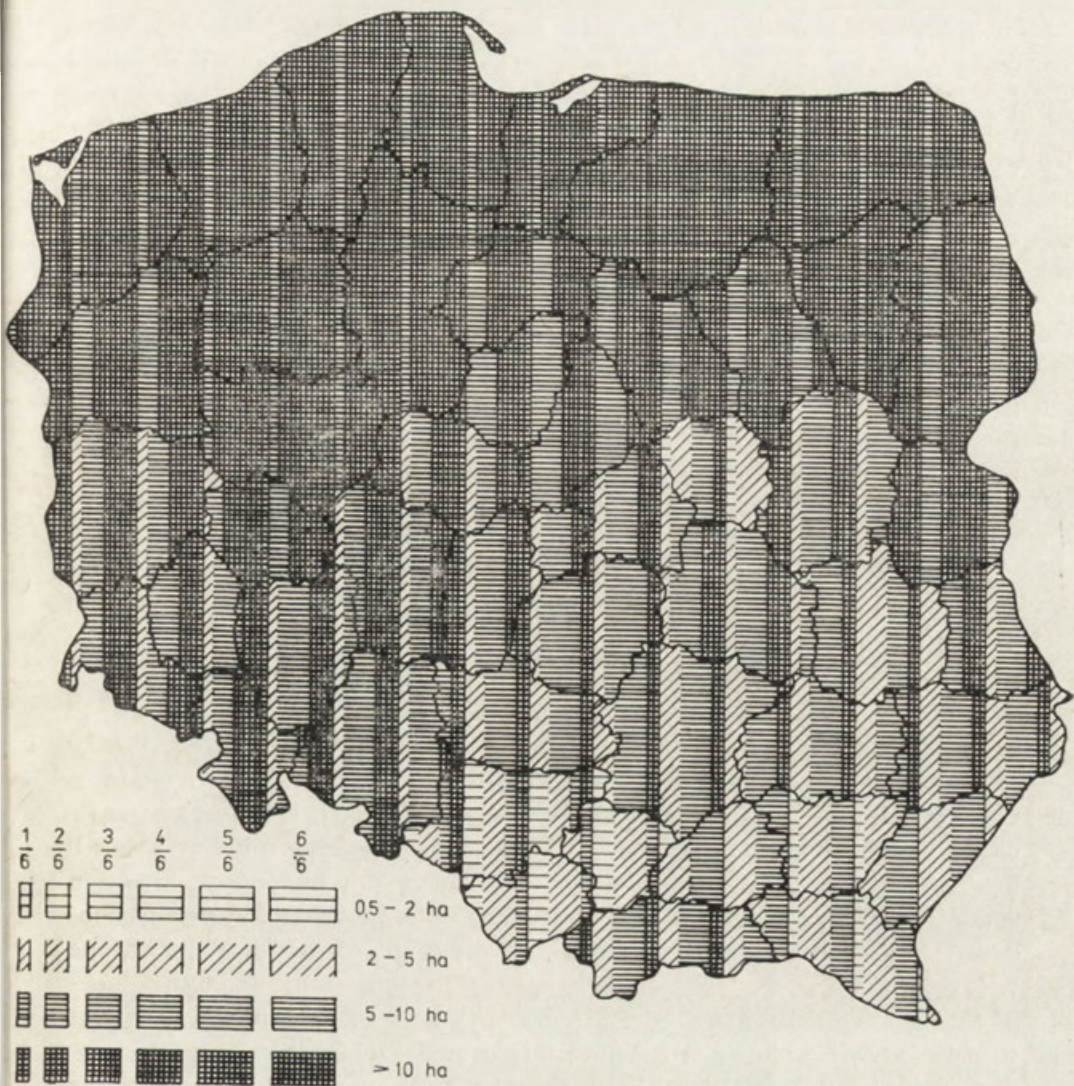
Najwyższy przyrost przeciętnego obszaru gospodarstwa wystąpił na terenach północnych, środkowych i zachodnich Polski, gdzie obrót ziemią został silnie wsparty gruntami Państwowego Funduszu Ziemi, najmniej natomiast wzrósł przeciętny obszar w części południowo-wschodniej i południowej kraju, a więc tam, gdzie dominowały gospodarstwa najmniejsze.

Główną przyczyną zmniejszania się liczby gospodarstw w latach siedemdziesiątych był brak następców. Ogólna liczba osób czynnych zawodowo w indywidualnym rolnictwie zmalała w okresie 1970—1985 o 458 tys., tj. o około 10⁰/o. W 1970 r. czynnych zawodowo osób w rolnictwie indywidualnym było 4408 tys., a w 1985 r. — 3950 tys.¹ Podstawowym czynnikiem zmniejszenia zatrudnienia w indywidualnym rolnictwie było przechodzenie części siły roboczej do gałęzi pozarolniczych. Odbywało się to w dwóch formach — ze zmianą i bez zmiany miejsca zamieszkania.

Od 1974 r. wprowadzona została możliwość sprzedaży gospodarstw indywidualnych osobom, które chciały podjąć pracę na roli. Z punktu widzenia poprawy struktury agrarnej posunięcia te miały znaczenie, ale działały jednokierunkowo. W celu poprawy struktury agrarnej właściwe jest, aby jednocześnie z likwidowaniem gospodarstw — ułatwić pozostałym gospodarstwom, zwłaszcza mającym perspektywy rozwojowe, powiększenie ich obszaru. Tymczasem polityka rolna państwa nie zawsze w tym zakresie była właściwa. Aktywniejsza polityka w dziedzinie powiększenia obszaru gospodarstw rozpoczęła się w praktyce dopiero po 1977 r. W latach siedemdziesiątych poprawa struktury agrarnej ograniczała się w zasadzie do wzrostu udziału liczby gospodarstw powyżej 10 ha. Uwidoczniła się tam, gdzie liczba tych gospodarstw była już poprzednio znaczna. Tam natomiast, gdzie udział tych gospodarstw był niewielki, było to niezauważalne.

Opracowania wiodących kategorii rozmiarów gospodarstw indywidualnych (ryc. 4) dokonano metodą kolejnych ilorazów (Tyszkiewicz 1978b). Przeważający udział gospodarstw dużych (pow. 10 ha) i znaczny udział gospodarstw średnich (5—10 ha) charakterystyczny jest dla północnej Polski i Wielkopolski. Obszary o równowadze między gospodarstwami większymi i średnimi występują najczęściej w środkowo-zachodniej, środkowej i środkowo-wschodniej części kraju. Struktury o przewadze gospodarstw średnich, ze znacznym udziałem małych (2—5 ha) i znaczącym jeszcze udziale dużych, występowały najczęściej w środkowej Polsce. Równowaga lub niewielka przewaga gospodarstw średnich nad małymi występowała na terenach południowo-wschodnich. Struktury o przewadze gospodarstw małych i znacznym udziale średnich i drobnych

¹ *Rocznik statystyczny GUS*, Warszawa, 1986, s. 61.

Ryc. 4. Wiodące struktury wielkości gospodarstw indywidualnych w 1981 r.

Leading size structures of individual holdings in 1981

(0,5—2 ha) charakterystyczne są dla obszarów podkarpackich. Przewaga gospodarstw drobnych z mniejszym lub większym udziałem małych występuje w większości na obszarach otaczających Zagłębie Górnosląskie.

Porównanie układów przestrzennych wiodących struktur w latach 1970—1981 potwierdziło przedtem omówione ogólne tendencje, mówiące że największy wzrost udziału gospodarstw powyżej 10 ha nastąpił w części północnej, północno-wschodniej oraz środkowo-zachodniej i południowo-zachodniej, a tym samym uwidoczniło się zmniejszenie udziału gospodarstw w grupach 2—5 ha, 5—10 ha.

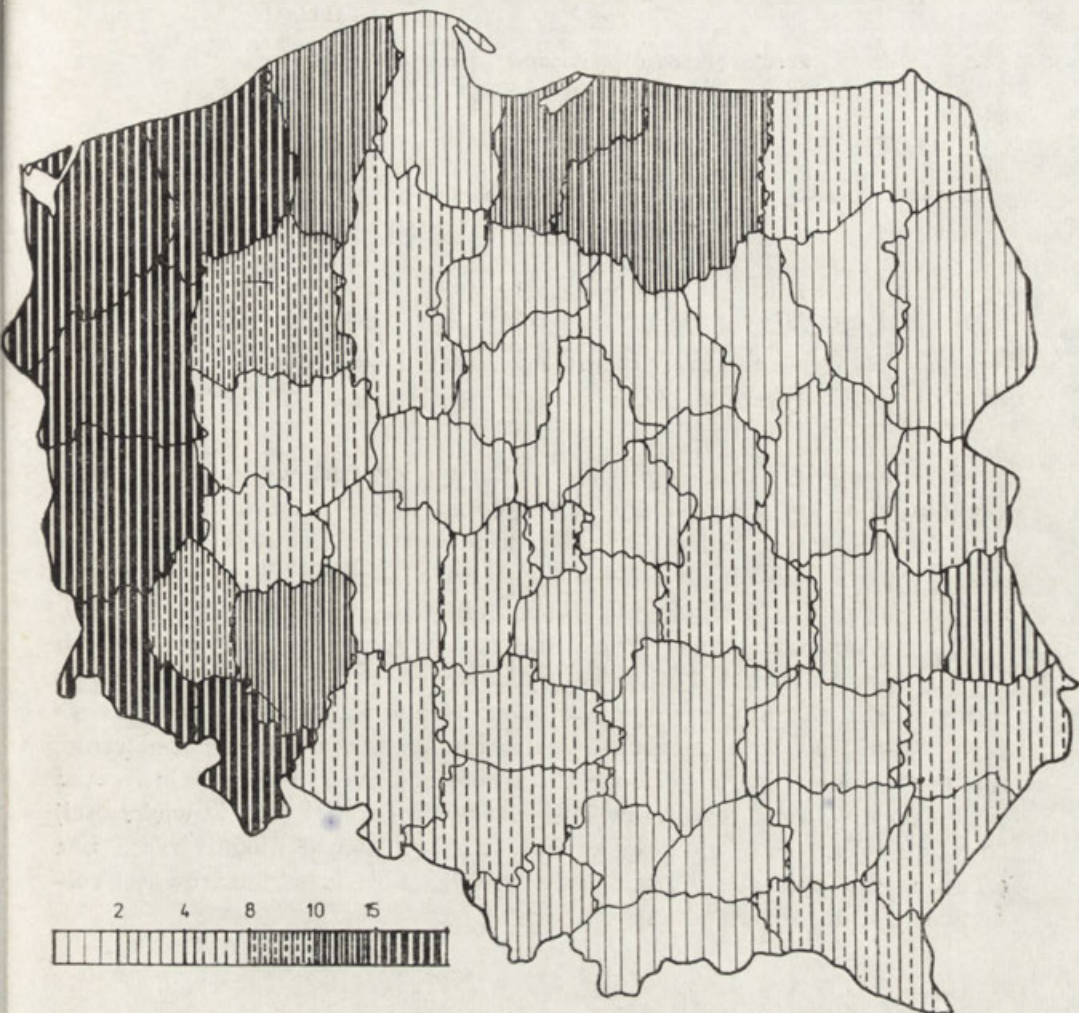
Głównym czynnikiem przemian struktury agrarnej w latach siedemdziesiątych był jednak międzysektorowy przepływ ziemi. Objął on około 2,2 mln ha, w tym ponad 1,9 mln ha z rolnictwa indywidualnego do uspołecznionego. W rezultacie obszar użytków rolnych w gospodarce indywidualnej zmniejszył się, a w gospodarce uspołecznionej wzrósł (tab. 1). Wraz z przepływem ziemi wzrastało znaczenie Państwowego Funduszu Ziemi (PFZ). Za jego pośrednictwem dokonywał się w większości obrót ziemią zmieniającą użytkownika, jak również tą, która ubywała z rolnictwa na rzecz innych działów gospodarki narodowej.

W latach 1970—1980 z całego przychodu ziemi do PFZ ponad 70% przeszło do sektora uspołecznionego. Najwyższy (ponad 55%) udział w zagospodarowaniu nowych gruntów miały Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR), które powiększyły swój obszar gruntów o 4,7%, następnie Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne, które zagospodarowały 35% gruntów, co spowodowało wzrost ich udziału w ogólnej powierzchni użytków rolnych o 2,7% (tab. 1).

Poza tym rolnicy indywidualni dzierżawili grunty z PFZ. Dane wskazują na wzrastającą rolę dzierżawy ziemi (z 5,8% ogólnej powierzchni użytków rolnych w 1970 r. do 6,1% w 1980 r.).

Dzierżawa w Polsce obejmuje zarówno dzierżawę z PFZ, od gospodarstw uspołecznionych, jak i dzierżawę gruntów prywatnych (są to zwykle grunty osób starszych lub opuszczone przez właścicieli, którzy przenieśli się do miast — ryc. 5). Analizując przebieg zmian w układzie przestrzennym struktury agrarnej należy wspomnieć o rozwoju gospodarki państwowej. Udział jej w powierzchni użytków rolnych w skali kraju w latach 1950—1985 wzrósł z 9,6 do 19,5% w 1980 r., a potem zmalał do 18,7% w 1985 r. (tab. 1). Rozmieszczenie Państwowych Gospodarstw Rolnych na terenie kraju było i jest nierównomierne. Znaczna większość tych gospodarstw znajduje się na terenie województw północnych i zachodnich, gdzie udział ich przekracza 30%, a niekiedy nawet 40 i 60% powierzchni u.r. Na pozostałym obszarze środkowej i południowej części kraju udział ich nie przekracza 3 i 5% (ryc. 3). Rola spółdzielni produkcyjnych była i jest nadal w Polsce niewielka (tab. 1). Jednak od 1970 r. liczba spółdzielni stale wzrasta (w 1970 r. było 1071 spółdzielni produkcyjnych, a w 1985 r. — 2340), głównie dzięki przejmowaniu gruntów z Państwowego Funduszu Ziemi, co oznaczało nie tylko ich gorszą jakość, ale także znaczne ich rozdrobnienie. Według badań IER niektóre spółdzielnie dysponowały użytkami w 55 działkach, a w połowie liczby spółdzielni średnia powierzchnia działki nie przekraczała 5 ha. Około 1/3 gruntów użytkowanych przez spółdzielnie usytuowana była niekorzystnie w stosunku do ośrodków gospodarczych spółdzielni (tab. 3).

Spółdzielnie produkcyjne były przeważnie niewielkie. W latach 1970—1985 przeciętna powierzchnia ogólna spółdzielni wzrosła z 242 do 326 ha. Rozmieszczenie Spółdzielni Produkcyjnych nie jest równomierne. Kon-

Ryc. 5. Udział gruntów dzierżawionych ogółem w ogólnej powierzchni użytkowanej przez gospodarstwa indywidualne w 1983 r. (w %)

Share of leased lands in total areas used by individual holding in 1983 (in %)

centrują się głównie na terenie Wielkopolski, gdzie zajmują ponad 5% powierzchni użytkowanej rolniczo, a następnie na innych obszarach zachodniej części kraju, najmniej przypada ich na jego środkową część (ryc. 3).

Pierwsze spółdzielnie kółek rolniczych (SKR) powstały w 1972 r. W 1985 r. zajmowały one 0,4% ogółu u.r. Do podstawowych zadań SKR-ów należy świadczenie wielostronnych usług (mechanizacyjnych, transportowych, budowlanych itp.) tak gospodarstwom indywidualnym i prowadzenie zespołowych gospodarstw rolnych, którym zapewniono podobno uprawnienie, jak rolniczym spółdzielniom produkcyjnym.

Tabela 3

Źródło pochodzenia gruntów Rolniczych Spółdzielni
Produkcyjnych w latach 1970–1979
(w %)

Rok	Państwowy Fundusz Ziemi	Wkłady członkowskie	Zakup, dzierżawa i inne źródła
1970	63,6	33,9	2,6
1979	65,1	20,1	14,8

Źródło: Centralny Zarząd Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych.

Przemiany struktury agrarnej kształtują się pod wpływem sytuacji ekonomicznej kraju oraz polityki względem rolnictwa. Jak długo rolnictwo uspołecznione będzie mniej produktywne niż indywidualne, tak długo wzrost jego obszaru będzie sprzeczny z głównym zadaniem rolnictwa, jakim jest i winno być zaopatrzenie w żywność ludności kraju.

Ziemie opuszczoną na skutek migracji siły roboczej z rolnictwa lub braku następców należałoby zagospodarować przede wszystkim przez indywidualnych rolników, przejmując ich ziemię na własność lub w dzierżawę. Taki sposób zagospodarowania powinien być tańszy społecznie, niż tworzenie nowych gospodarstw uspołecznionych. Ponadto przyczyni się do powiększenia rozmiarów gospodarstw rolnych, które w większości, ze względu na swą wielkość z trudem mogą ulegać modernizacji, bez czego wzrost produktywności pracy, a co za tym idzie towarowości rolnictwa, jest bardzo utrudniony.

LITERATURA

- Szemberg A., 1980, *Ewolucja struktury agrarnej i zatrudnienie w rolnictwie chłopskim w PRL*, *Więś i Rolnictwo*, 4, s. 7–19.
- Tyszkiewicz W., 1978a, *Struktura agrarna*, [w:] *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950–1970*, *Prace geogr.*, 129, s. 15–44.
- 1978b, *Struktura agrarna Polski 1945–1975. Analiza przestrzenno-czasowa*, *Dok. geogr.*, 1, s. 87.
- 1978c, *The transformations in the agrarian structure in Poland 1945–1970*, [w:] *Transformations of Rural Areas*, *Proceedings of the 1st Polish-Yugoslav Geographical Seminar, Ohrid 24–29 May 1975*, Warszawa, s. 123–140.
- 1979, *Recent changes in the agrarian structure of Poland*, [w:] *Rural transformation in Hungary and Poland (A Polish Hungarian Seminar)*, Budapest, s. 62–73.
- 1981, *A method of identification of the size structure of agricultural holdings*, [w:] *Noor Mohammad, (red.), Perspectives in agricultural geography*, 1, New Delhi, s. 429–438.

Woś A. (red.), 1982, *Rolnictwo i polityka rolna lat siedemdziesiątych. Oceny i wnioski*, PWRiL, Warszawa, s. 318.

Wyniki Spisu Rolniczego 1981, Seria materiały statystyczne 5, GUS, Warszawa, s. 138.

CHANGES IN THE STRUCTURE OF INDIVIDUAL AGRICULTURAL HOLDINGS IN POLAND IN THE PERIOD 1950—1985

Summary

Unlikely to the other countries of East Central Europa the agrarian structure of Poland is characterized by a substantial importance of individual agriculture. In the year 1985, the share of individual holdings in the total area of agricultural lands amounted to 76.6%, and of socialized agriculture — 22.4% (Table 1; Fig. 1, 2, 3). In the spatial pattern, however, considerable differences occur as to the share of individual agricultural holdings in the total area of agricultural land. While in the central and eastern parts of Poland, the proportion of individual holdings is higher and usually exceeded 90% of agricultural land, in the northern and western parts it is much smaller, and on substantial areas of the northern part of Poland it even amounts to less than 30% of agricultural land.

Changes which took place in the individual forms of agriculture in the last decades in Poland concerned, on the one hand, passing of holdings to the socialized forms of agriculture, and on the other hand, changes in the size of individual holdings.

In the period 1950—1960, the following processes took place: subdivision of a part of the existing holdings and the establishment of new, smaller ones; more seldom the increase in size of holdings, as well as transformation of some small holdings into holdings of biprofessionals (peasant-workers).

The years 1950—1960 were characterized by a general increase of the total number of individual holdings. The share of holdings up to 2 ha increased, while the number of larger holdings decreased. As a result, a decrease took place of the average total size of holdings from 5.5 to 5.1 hectares.

In the period of 1960—1970, the general increase of the number of small and average size holdings has been hampered, and the number of larger holdings increased. As a consequence, an increase took place of the average holding size from 5.1 to 5.4 hectares. Of a particular importance for changes in the transformations in the structure of individual holdings was the decree of 1963, on the limiting of division of agricultural holdings related to inheritance, and creating possibilities of turning over holdings in return for a rent.

In the years 1970—1984, the most visible process of changes in the agrarian structure of individual forms of agriculture was, the decrease in the number of holdings. The main reason for this decrease, in the seventies, was a lack of successors. A part of holdings was taken over by the state due to their neglect by owners.

Over 80% of farmers clearing their farms turned their land over to the State Land Fund. This created possibilities for other farmers to buy some more land and thus increase the size of their own holdings. The decrease in the number of holdings in the years 1970—1980 was approximately the same in various size groups, with the exception of the group over 10 hectares in size, in which an increase took place by 3.7%.

Transformations in the size structure of individual holdings in Poland are being influenced by the economic situation of the country, and by the policy regarding agriculture. In the years 1980—1984 the free turnover of land became more lively and played a dominant role in increasing the size of holdings.

The price of land in private transactions increased, and they even took place on those areas, where hitherto the free turnover of land did not exist at all. Frequently, transactions took place within the inheritance system, which often resulted from the change of generations. The procedure of turning over land to the younger generation became much more intensive. Within families closer or more distant relatives, most often older persons turned over their holdings (or a part of the holding) to a younger relative, who already has become independent and had his own holding. Such situations constituted a base for both decreasing the total number of holdings, and to the increasing of their size.

The free turnover of land in Poland functioned very well in the eighties due, above all, to the crisis and the inflation, which always indicated a greater demand for land.

Translated by Izabella Filipow

ИЗМЕНЕНИЯ В СТРУКТУРЕ ЕДИНОЛИЧНЫХ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКИХ ХОЗЯЙСТВ В ПОЛЬШЕ В 1950—1985 ГГ.

Резюме

Характерной чертой аграрной структуры в Польше является сохраняющаяся значимая доля единоличных сельских хозяйств. В пространственном отношении наблюдались значительные различия доли, приходящейся на индивидуальные хозяйства, в общей площади сельскохозяйственных угодий между центральной и восточной Польшей — где доля индивидуальных хозяйств была более высокой и достигала, как правило, 90% сельскохозяйственных угодий, и северной и западной Польшей, где она была меньше, а на значительных территориях северной Польши составляла меньше 30% сельскохозяйственных угодий. В 1985 г. удельный вес индивидуальных хозяйств в общей площади сельскохозяйственных угодий составлял 76,6%, а обобществлённого сельского хозяйства — 22,4% (табл. 1; рис. 1, 2, 3).

Изменения, происходившие в минувшие десятилетия в Польше, были связаны как с переходом земледельческих хозяйств в другие обобществлённые виды сельского хозяйства, так и с изменениями соотношения между отдельными классами величин единоличных хозяйств.

В 1950—1960 гг. в социально-экономической структуре индивидуальных хозяйств происходили следующие процессы: деление части существующих хозяйств и возникновение новых, поменьше, и реже — увеличение размеров хозяйств, а также преобразование части малых хозяйств в хозяйства крестьян — рабочих (совмещающих крестьянскую профессию с некрестьянской).

Период 1950—1960 гг. характеризовался ростом общего количества маленьких и средних хозяйств, а увеличилось число хозяйств побольше, результатом чего был рост средней общей величины хозяйства с 5,1 до 5,4 га. Особое влияние на изменение направления преобразований структуры индивидуальных хозяйств оказал закон от 1983 г. об ограничении деления земледельческих хозяйств, связанного с разделом наследства, наследования и возможности передавать хозяйства взамен пенсии.

В период 1970—1984 гг. самым заметным процессом изменений в аграрной структуре индивидуальных хозяйств было сокращение количества хозяйств. Главной причиной этого процесса был недостаток преемников. Некоторые хозяйства принимало в собственность государство вследствие запущения.

Свыше 80% крестьян, ликвидирующих свои хозяйства, делало это путём передачи в Государственный фонд земли. Его образование дало шанс многим крестьянам увеличить пло-

шадь своих хозяйств путём закупки земли. Пад количества хозяйств в 1970—1980 гг. был довольно равномерно распределён по отдельным классам величин хозяйств, за исключением группы свыше 10 га, в которой наблюдался рост числа хозяйств на 3,7%.

Изменения в территориальной структуре индивидуальных хозяйств в Польше формируются под воздействием экономической ситуации в стране и политики в отношении сельского хозяйства. В 1980—1984 гг. оживился частный оборот землёй. В масштабе страны он сыграл решающую роль в увеличении площади крестьянских хозяйств.

Повысилась цена земельных недвижимостей в частных сделках, которые стали заключаться даже там, где раньше не наблюдался частный оборот землёй. Часто сделки появлялись в рамках наследственной системы и были связаны со сменой поколений. Усилилась передача земли молодым. Пожилые люди передавали хозяйство или его часть молодому человеку из более близкой или далёкой родни, который уже стал самостоятельным и завёл собственное хозяйство. Такие ситуации способствовали как сокращению общего числа хозяйств, так и увеличению их площади.

Частный оборот землёй в Польше в 1980 гг. протекал прежде всего под воздействием кризиса и инфляции, что обозначает в первую очередь большой спрос на землю.

Перевела З. Яворска

BOŻENA GAŁCZYŃSKA
ROMAN KULIKOWSKI

WIELKOŚĆ GOSPODARSTW A EFEKTY PRODUKCYJNE ROLNICTWA INDYWIDUALNEGO W POLSCE

Zróżnicowaniu struktury agrarnej, w tym także dużemu rozdrobieniu gospodarstw indywidualnych w Polsce (ryc. 1), wiele uwagi poświęcali zarówno ekonomiści rolni (Grochowski 1974; Szemberg 1966, 1976, 1982), jak i geografowie (Prochownik 1975; Tyszkiewicz 1978). Jeszcze bogatsze jest piśmiennictwo na temat efektów produkcyjnych rolnictwa, także w ujęciu przestrzennym¹. Mniej jest już prac, w których przedmiotem analiz są współzależności pomiędzy rozmiarami gospodarstw a ich efektami produkcyjnymi (Manteuffel 1976; Klank 1978; Rudnicki 1980; Zegar 1982a, b, c, d). Brak jest natomiast w polskiej literaturze ekonomicznej i geograficznej rolnictwa opracowań, w których przedmiotem badań byłaby analiza związków pomiędzy tymi cechami rolnictwa w ujęciu przestrzennym. Opracowanie niniejsze ma na celu wypełnienie tej luki. Opiera się ono na danych GUS-u dotyczących wielkości gospodarstw indywidualnych oraz szacunkach produkcji globalnej w tym sektorze rolnictwa w cenach stałych dla 1978 r., wykonanych na zlecenie przez Departament Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej GUS.

W 1981 r. gospodarstwa indywidualne użytkowały 74,8% krajowej powierzchni użytków rolnych (u.r.), dostarczając 79,2% wartości produkcji globalnej całego rolnictwa (gospodarstwa państwowe — 16,1%). Na ogólną liczbę 2866 tys.² gospodarstwa o powierzchni 0,5—2 ha stanowiły w Polsce aż 59,3% liczby i 6,3% ich ogólnej powierzchni. Duże zaś gospodarstwa indywidualne (pow. 10 ha) zajmowały 15,1% liczby i 41,9% powierzchni. Przez większość autorów zajmujących się tym zagadnieniem uznawane są one za optymalne powierzchniowo gospodarstwa rodzinne w Polsce³.

¹ Bogaty zestaw literatury na ten temat, por. J. Kostrowicki, 1978, s. 492—504.

² Liczba gospodarstw w 1981 r. obejmująca gospodarstwa indywidualne o powierzchni powyżej 0,5 ha.

³ Poglądy różnych autorów i literatura na ten temat, por. D. Niezgoda, 1981, s. 141.

Według wielu autorów (Ziółek 1974; Wittemberg-Stalewska 1975; Manteuffel 1976; Zegar 1982a, b, c, d) w warunkach Polski istnieje statystyczna prawidłowość polegająca na tym, że wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstw obniża się poziom produkcji rolnej w przeliczeniu na 1 ha u.r.⁴ Spadek ten wynika przede wszystkim z niedostatecznego wyposażenia technicznego gospodarstw obszarowo większych. Według Zegara (1982d) w gospodarstwach największych (pow. 15 ha) wartość maszyn i urządzeń na 1 ha u.r. jest zaledwie o 5⁰/o wyższa niż w gospodarstwach najmniejszych (do 3 ha). Nakłady zaś pracy żywej na jednostkę powierzchni u.r. w gospodarstwach o wielkości 15 ha i większych są o 3,8 raza niższe niż w gospodarstwach do 3 ha. Również nakłady materialne na 1 ha u.r. są o 33⁰/o niższe w gospodarstwach największych w porównaniu z analogicznymi nakładami w gospodarstwach o powierzchni do 3 ha (Zegar 1982a, s. 35).

W badaniach przestrzennych jednak wspomniana wyżej prawidłowość statystyczna nie zawsze potwierdza się, np. na terenie Wielkopolski, gdzie przeciętna wielkość gospodarstw waha się w granicach 7—10 ha, produktywność ziemi (wielkość produkcji globalnej w tys. zł na 1 ha u.r. w cenach stałych z lat 1976—1977) należała do najwyższych w skali kraju (45—50 tys. zł), a nawet powyżej 50 tys. zł⁵ (ryc. 2).

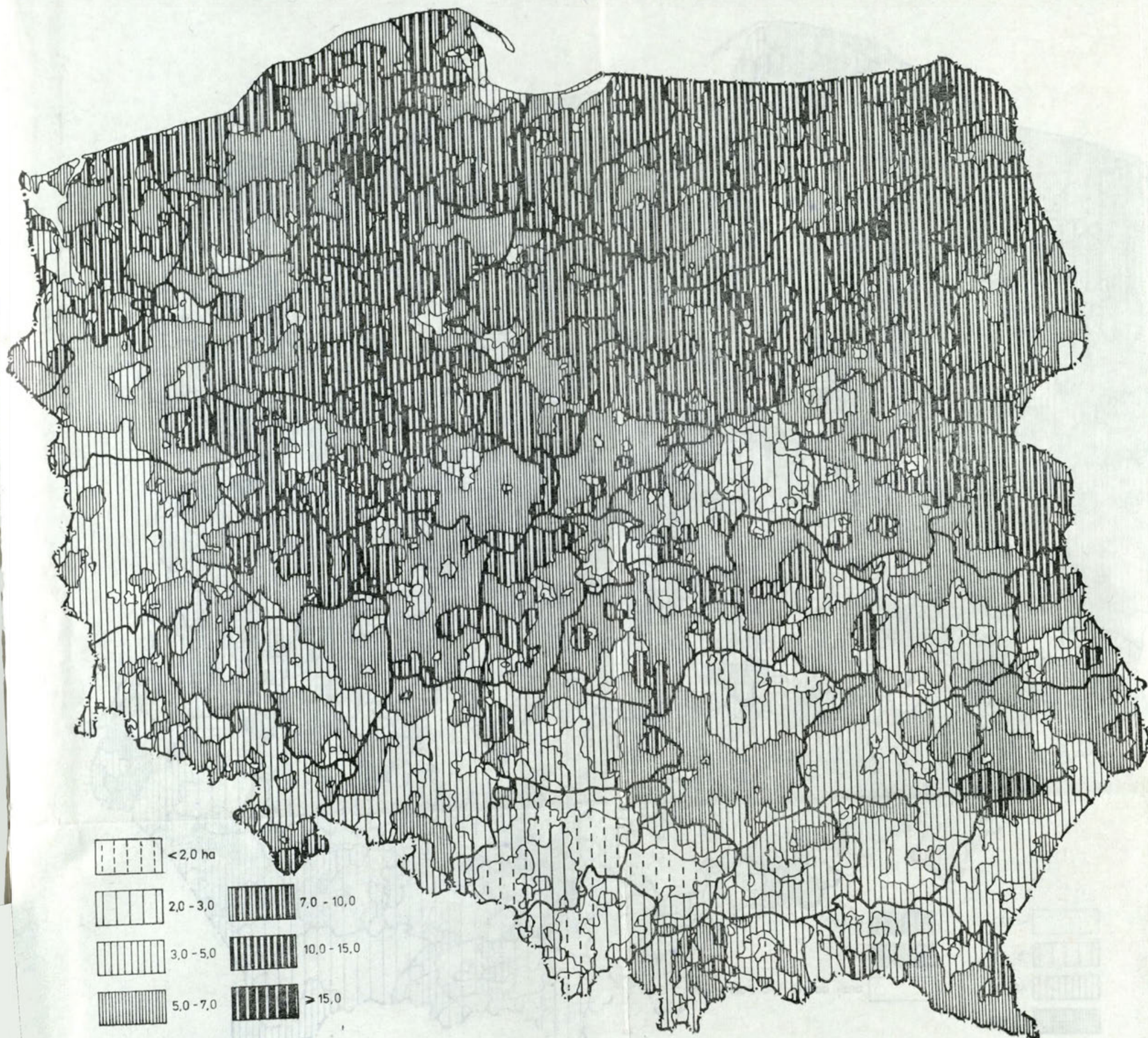
Z drugiej strony małe gospodarstwa indywidualne (2—3 ha) występujące w Górach Świętokrzyskich i Kotlinie Sandomierskiej cechuje także mała produktywność ziemi (25—30 tys. zł/ha u.r.).

Porównanie obrazu kartograficznego przestrzennego zróżnicowania przeciętnej wielkości gospodarstw indywidualnych (ryc. 1) z przestrzennym zróżnicowaniem produktywności pracy (ryc. 3) wskazuje na bardzo ścisły pozytywny związek pomiędzy tymi cechami rolnictwa, zwłaszcza na południowo-wschodnich terenach Polski. Małym gospodarstwom (2—5 ha) odpowiadają tam najniższe wartości produktywności pracy (poniżej 75 tys. zł lub 75—100 tys. zł na zatrudnionego w rolnictwie). Natomiast w Wielkopolsce oraz na północy kraju przeciętnej wielkości gospodarstw (7—10 ha i większych) odpowiada produktywność pracy, wynosząca powyżej 150 tys. zł, a często nawet powyżej 200 tys. zł. Jednakże słabo wyposażone w techniczne środki produkcji duże gospodarstwa w północno-wschodniej Polsce (często pow. 10 ha) charakteryzują się w większości stosunkowo niską produktywnością pracy (100—125 tys. zł).

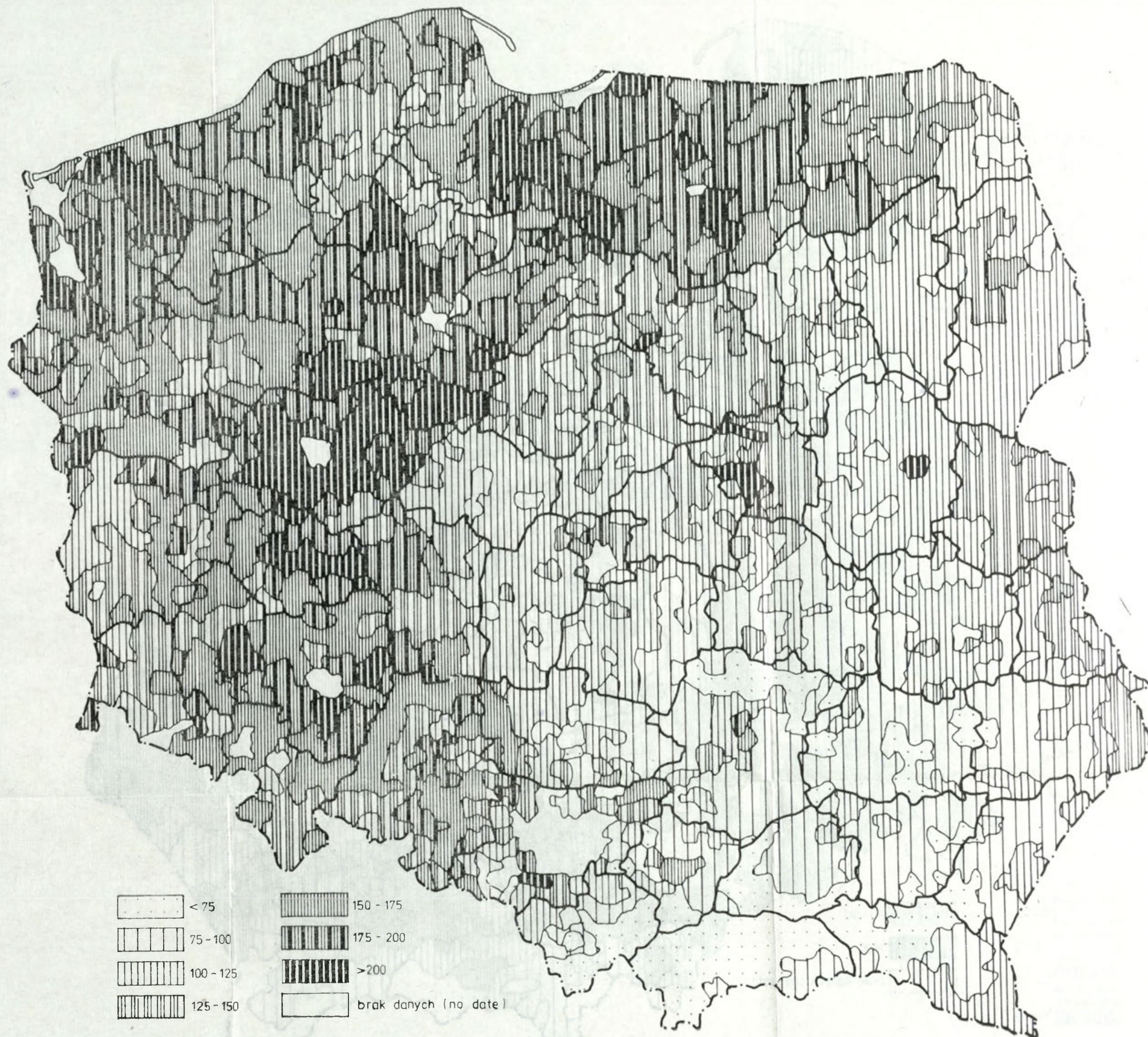
Dla odmiany bardzo małe gospodarstwa, zwłaszcza zachodniej części strefy podmiejskiej Warszawy (2—5 ha), charakteryzuje najwyższa w kraju produktywność pracy (pow. 200 tys. zł). Gospodarstwa te są jednak wysoko wyspecjalizowane w produkcji ogrodniczej, a bliskość chłonnego

⁴ Uwaga ta nie zawsze dotyczy poziomu towarowości.

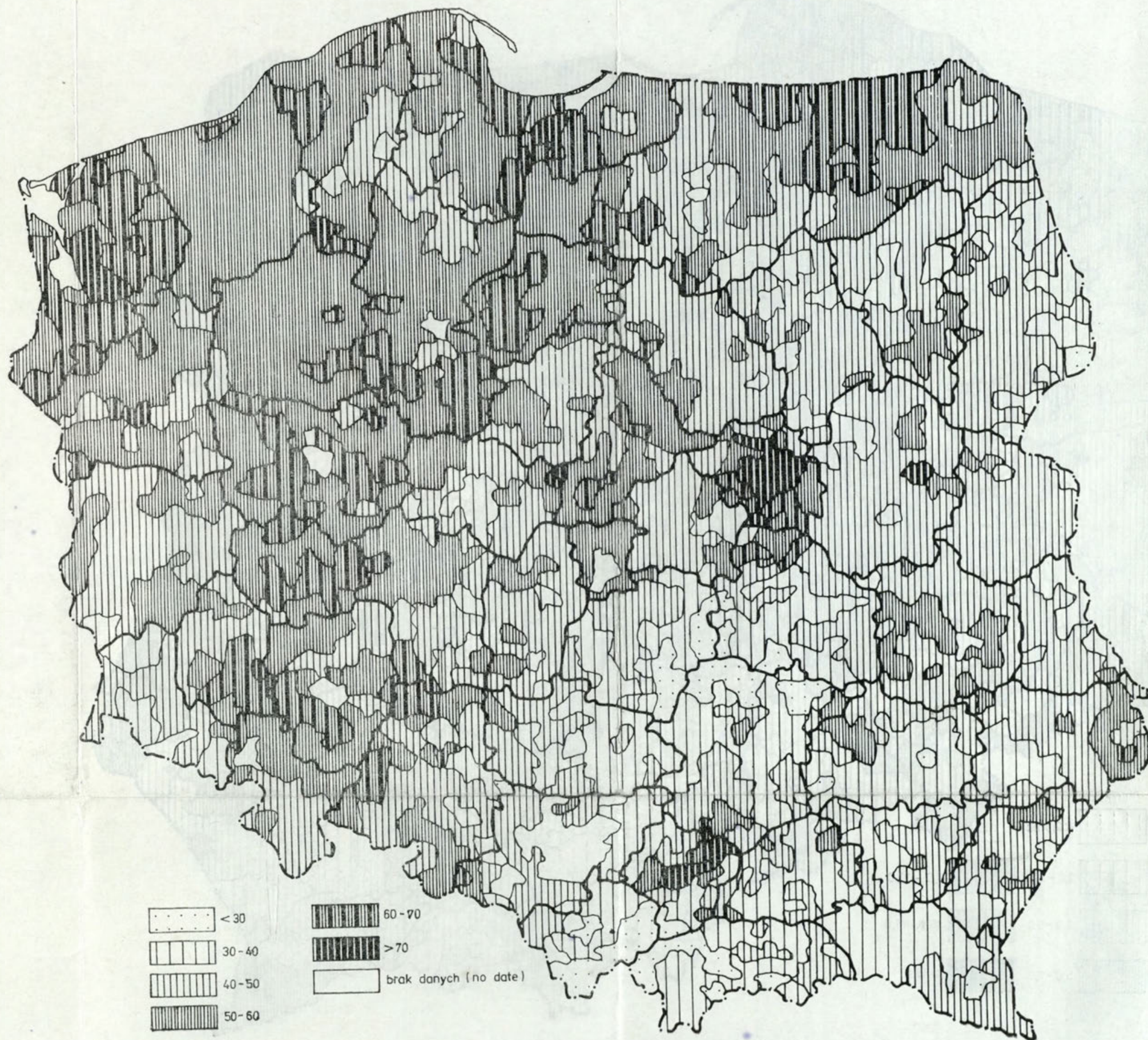
⁵ Przeciętna wartość produktywności ziemi dla rolnictwa indywidualnego wynosiła w tym czasie 35,2 tys. zł/ha u.r.

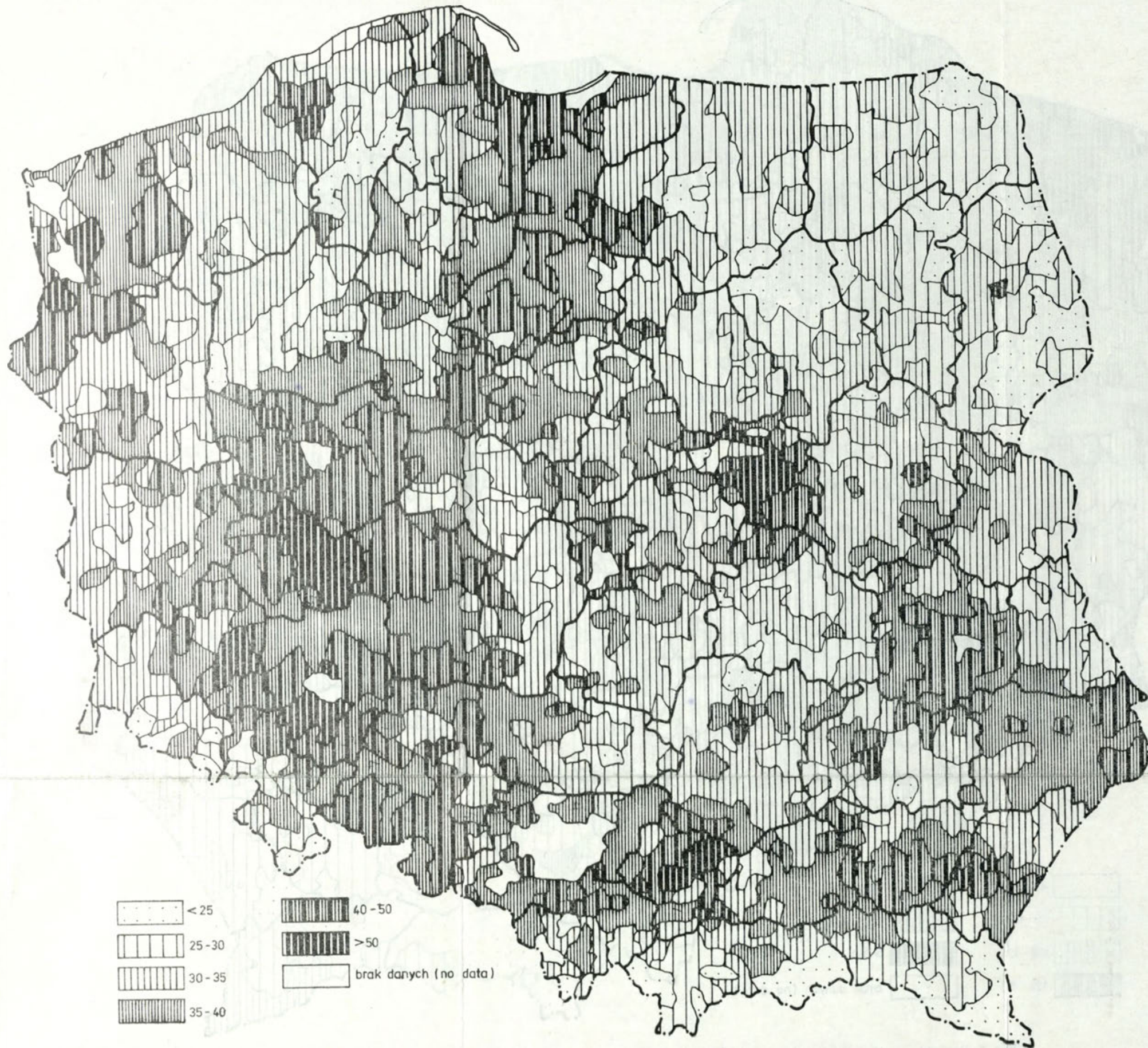
Ryc. 1. Przeciętna wielkość gospodarstw indywidualnych w 1981 r. (w ha)
Average size of individual agricultural holdings in 1981 (in ha)

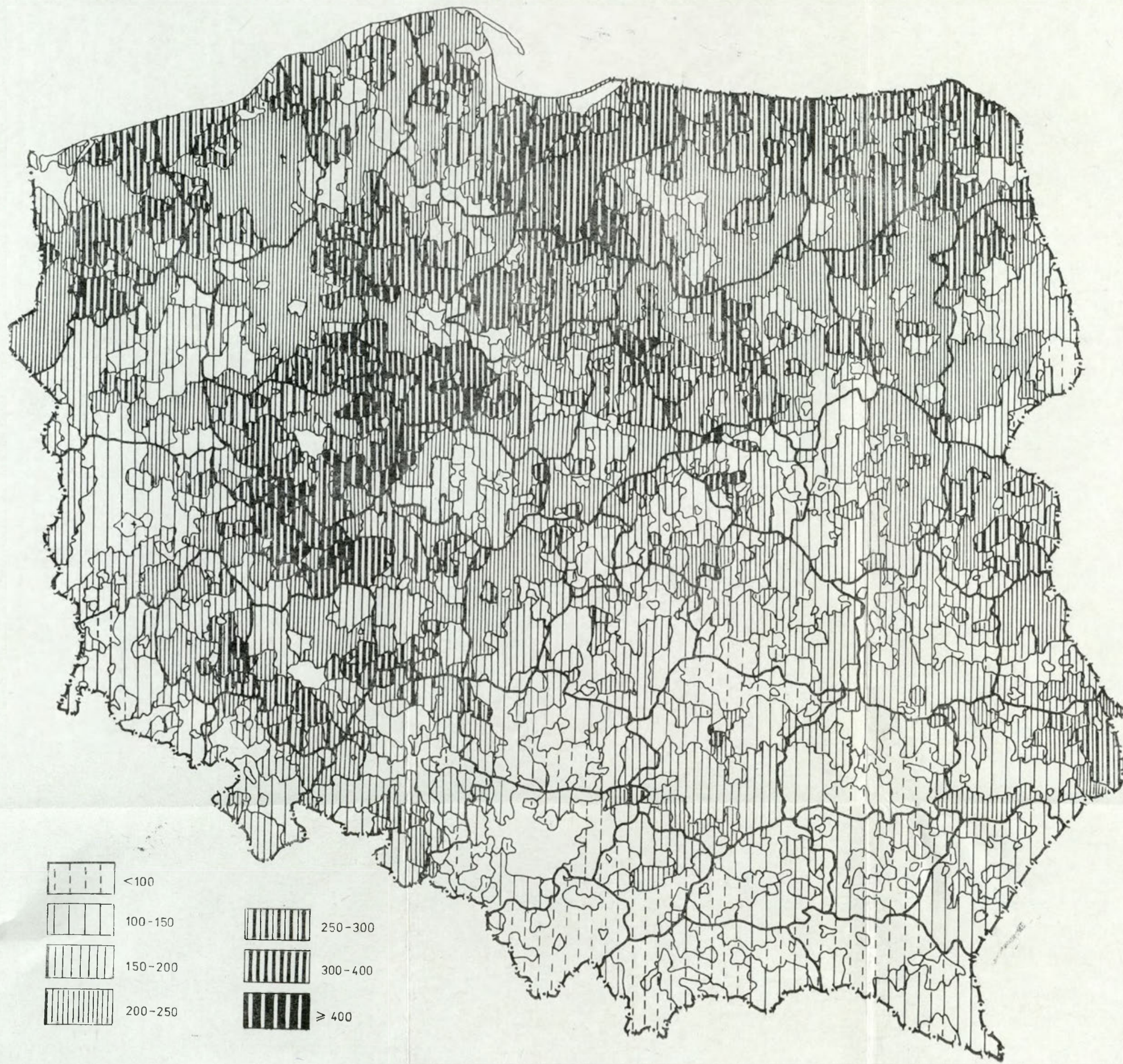
Ryc. 2. Produktivność ziemi w rolnictwie indywidualnym w 1978 r. (wielkość produkcji globalnej w tys. zł/ha)
Land productivity in individual agriculture in the year 1978 (gross output in thous. zlotys per ha)

Ryc. 4. Stopień towarowości rolnictwa indywidualnego w 1978 r. (udział produkcji towarowej w produkcji globalnej rolnictwa w %) / Degree of commercialization of individual agriculture in 1978 (percentage share of commercial production in gross agricultural production)

Ryc. 3. Produktywność pracy w rolnictwie indywidualnym w 1978 r. (wielkość produkcji globalnej rolnictwa w tys. zł/osobę czynną zawodowo w rolnictwie)
 Labour productivity in individual agriculture in 1978 (agricultural gross output in thous. zlotys per person actively employed in agriculture)

Ryc. 5. Wielkość produkcji globalnej rolnictwa indywidualnego w 1978 r. (w tys. zł/gospodarstwo)
Gross output of individual agriculture in 1978 (in thous. zlotys per holding)

darstwa średnie (7—10 ha, rzadziej 5—7 ha). Dużym zaś gospodarstwom (powyżej 10 ha) na Pojezierzu Kaszubskim oraz w północno-wschodniej Polsce towarzyszył bardzo niski poziom towarowości (w wielu gminach nawet poniżej 10 tys. zł/ha). Również bardzo małe gospodarstwa znajdujące się w Górach Świętokrzyskich i w Kotlinie Sandomierskiej (2—5 ha), czyli na obszarach charakteryzujących się dużym udziałem ludności dwuzawodowej, cechował niski poziom towarowości (poniżej 15 tys. zł/ha u.r.).

Cechą, która wykazuje bezpośredni dodatni związek z areałem gospodarstwa jest jego wielkość w sensie ekonomicznym, czyli wielkość produkcji przypadająca na gospodarstwo. Cecha ta istotnie różnicuje rolnictwo indywidualne w Polsce (ryc. 5), a jednocześnie jest ona dobrym symptomem wskazującym na przestrzenne zróżnicowanie dochodowości rolników. W 1978 r. średnia wielkość produkcji globalnej (w cenach stałych w 1978 r.) wynosiła 177 tys. zł/gospodarstwo indywidualne. Najniższą wartością tego wskaźnika (poniżej 100 tys. zł) charakteryzowało się wiele gmin Górnego Śląska, Śląska Cieszyńskiego, Podkarpacia, Gór Świętokrzyskich, gdzie gospodarstwa również należały do najmniejszych. Jednakże podobnie niski poziom tej cechy występował na terenie Karpat, a także Sudetów i środkowego nadodrza, gdzie przeciętna wielkość gospodarstw wynosiła 3—5 ha, a nawet 5—7 ha.

Niską wartość produkcji (100—200 tys. zł) przypadającą na gospodarstwo notowano również w centralnej części kraju, gdzie występowały w przewadze gospodarstwa małe (3—5 ha) i średnie (5—7 ha).

Wysokim poziomem tej cechy (200—300 tys. zł/gospodarstwo) charakteryzowały się obszary o większej przeciętnej wielkości gospodarstw (5—7 ha i 7—10 ha), położone w środkowo-wschodniej części kraju, a także na znacznych obszarach Wielkopolski, Pojezierza Pomorskiego, Mazurskiego i na terenie północnego Mazowsza.

Wysokimi wartościami produkcji globalnej na 1 gospodarstwo indywidualne w Polsce (powyżej 300 tys. zł, a nawet pow. 400 tys. zł) charakteryzowały się średnioobszarowe (7—10 ha) i duże (10—15 ha) gospodarstwa położone wzdłuż dolnego biegu Wisły, na Kujawach, w środkowej i południowej Wielkopolsce, a także w kilku gminach na Pomorzu Zachodnim. Najwyższe wartości produkcji (powyżej 400 tys. zł/gospodarstwo) osiągały w 1978 r. małe i średnie gospodarstwa wyspecjalizowane w produkcji warzywniczej (gminy: Ożarów Mazowiecki i Zakroczym) oraz gmina Prochowice w woj. legnickim (pow. 500 tys. zł/gospodarstwo) wyspecjalizowana w tuczu drobiu.

W rezultacie przeprowadzonych w tym opracowaniu porównań wielkości gospodarstw indywidualnych oraz takich cech rolnictwa indywidualnego, jak: produktywność ziemi i pracy, stopień i poziom towarowości oraz wielkość produkcji globalnej przypadająca na gospodarstwo, można stwierdzić, że najściślejszy pozytywny związek istnieje pomiędzy wielkością gospodarstw a wysokością produktywności pracy i stopniem towaro-

wości rolnictwa oraz wielkością produkcji przypadającą na gospodarstwo. Słabsza jest zależność, a często w ogóle nie istnieje, pomiędzy wielkością gospodarstw a produktywnością ziemi i poziomem towarowości. Małe obszarowo gospodarstwa, lecz wysoko wyspecjalizowane mogą charakteryzować się wysoką produktywnością pracy i wysokim stopniem oraz poziomem towarowości, z drugiej strony gospodarstwa większe obszarowo w miarę zwiększania wyposażenia w produkcyjne środki trwale uzyskują wysoką produkcję z ha, tańszą i zapewniającą wyższy dochód rolniczy na dzień pracy (por. Zegar 1982b, s. 64).

Również konkretne badania terenowe przeprowadzone w makroregionie środkowo-wschodnim doprowadziły do wniosku, że „...zwiększanie obszaru gospodarstwa przyczynia się do wzrostu jego efektów produkcyjnych” (Nieżgoda 1981, s. 141).

Pożądanym byłoby podjęcie w przyszłości badań porównawczych w ujęciu przestrzennym, dotyczących efektów produkcyjnych rolnictwa według grup wielkościowych gospodarstw.

LITERATURA

- Grochowski Z., 1974, *Rekonstrukcja techniczna rolnictwa a przemiany w strukturze agrarnej*, *Więś i Roln.* 1, s. 45—55.
- Klank L., 1978, *Wpływ zmian obszaru na efektywność zagospodarowania w rolnictwie indywidualnym*, *Więś Współcz.* 2, s. 115—121.
- Kostrowicki J. (red.), 1978, *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950—1970*, *Prace geogr.* 127, s. 512.
- Manteuffel R., 1976, *Wielkość gospodarstwa i przedsiębiorstwa*, *Lud. Spółdz. Wyd.*, Warszawa, s. 154.
- Nieżgoda B., 1981, *Optymalna wielkość gospodarstw rodzinnych w opinii ich właścicieli*, *Więś i Roln.* 4 (33), s. 139—142.
- Prochownik A., 1975, *Rozdrobnienie gruntów w rolnictwie indywidualnym w Polsce w 1960 r.*, *Biul. inf. Zespołu Koordynacyjnego Problemu Węzłowego „Podstawy Przestrzennego Zagospodarowania Kraju”*, 3, s. 9—22.
- Rudnicki H., 1980, *Wpływ powiększania obszaru na poziom produkcji gospodarstw indywidualnych*, *IRWiR PAN, Seria: Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa*, PWN, Warszawa, s. 123.
- Szemberg A., 1966, *Przemiany w strukturze agrarnej gospodarstw chłopskich*, Warszawa, s. 243.
- 1976, *Przemiany w układzie przestrzennym struktury agrarnej w Polsce*, Warszawa, s. 98.
- 1982, *Rolnictwo indywidualne w latach 1978—1981 w świetle badań IER*, *Więś Współcz.* 7, s. 41—48.
- Tyszkiewicz W., 1978, *Struktura agrarna Polski 1945—1975. Analiza przestrzenno-czasowa*, *Dok. geogr.*, 1, s. 87.
- Wittemberg-Stalewska A., 1975, *Zmiany poziomu produkcji w gospodarstwach indywidualnych*, *Zag. Ekon. Roln.*, 3, s. 133—142.
- Zegar I. S., 1982a, *Zróżnicowanie produkcyjno-ekonomiczne gospodarstw indywidualnych a polityka rolna*, *Cz. I*, *Więś Współcz.* 2, s. 31—46.
- 1982b, *Cz. II*, *Więś Współcz.* 3—4, s. 63—74.

- 1982c, Cz. III, *Wiś Współcz.* 7, s. 29—40.
 — 1982d, Cz. IV, *Wiś Współcz.* 9, s. 45—55.
 Ziółek A., 1974, *Gospodarstwa chłopskie według poziomu produkcji*, Zag. Ekon. Roln., 1, s. 113—126.

THE SIZE OF HOLDINGS VERSUS PRODUCTIVE EFFECTS IN THE POLISH INDIVIDUAL FARMING

Summary

Studies of correlations between sizes of holdings and their production effects in Poland have been conducted mainly by agricultural economists (Manteuffel 1976; Klank 1978; Zegar 1982a, b, c, d and others). However, there is a lack of such studies regarding the detailed analysis of these correlation in their spatial aspect.

This study is based on data concerning the size of individual agricultural holdings and the estimates of gross and commercial output by communes, in fixed prices for the year 1978, carried out by the Department of Agriculture and Food Economy of the Central Statistical Office.

According to numerous authors (e.g. Ziółek 1974; Wittemberg-Stalewska 1975; Manteuffel 1976; Zegar 1982a, b, c, d), in Polish agriculture there is a statistical regularity indicating that while the holdings size increases, the level of agricultural production obtained in those holdings per one ha of agricultural land decreases. This decrease is caused, above all, by the insufficient technical equipment of larger holdings (Zegar 1982d). On the other hand, in studies carried out in the spatial aspect, this statistical regularity does not always prove to be true. This is indicated by spatial relations between the average size of holdings in various rural communes (see Fig. 1), and the gross agricultural production per one ha of agricultural land (Fig. 2). However, in the majority of communes in the whole country, with the increase of the size of individual holdings, there is an increase of values of such productional attributes of agriculture, as: labour productivity (Fig. 3), degree of commercialization (Fig. 4), and gross agricultural output per one holding (Fig. 5).

Translated by Izabella Filipow

ВЕЛИЧИНА ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКИХ ХОЗЯЙСТВ И ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ ЭФФЕКТЫ ЕДИНОЛИЧНОГО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ПОЛЬШЕ

Резюме

Исследованиями зависимостей между величиной хозяйств и их производственными эффектами занимались в Польше главным образом экономисты по сельскому хозяйству (Мантойффель 1976, Кланк 1978, Зегар 1982 а, b, c, d и др.). Нет однако трудов, предметом исследований которых был бы анализ этих зависимостей в пространственной системе в масштабе гмин.

Настоящая работа основывается на данных, касающихся величины единоличных хозяйств и оценок валовой и товарной продукции для гмин в фиксированных ценах в 1978 г.

По мнению многих авторов (в частности Зюлэк 1974, Виттемберг—Сталевска 1975, Мантойффель 1976, Зегар 1982 а, b, c, d) в польском индивидуальном сельском хозяйстве наблюдается статистическая закономерность, заключающаяся в том, что по мере роста площади хозяйств понижается достигаемый ими уровень сельскохозяйственного производства в пересчёте на 1 га сельскохозяйственных угодий. Этот пад вызван прежде всего недоста-

точной технической оснащённостью более крупных по площади хозяйств (Zegar 1982d). При пространственном подходе эта закономерность не всегда находит подтверждение. На это указывают пространственные отношения между средней величиной хозяйства в отдельных гминах (рис. 1) и величиной валовой сельскохозяйственной продукции на 1 га сельскохозяйственных угодий (рис. 2). По мере роста средней величины единоличных хозяйств растут — в большинстве гмин в стране — величины таких черт сельскохозяйственного производства как производительность труда (рис. 3), уровень товарности (рис. 4) и величина валовой продукции сельского хозяйства, приходящаяся на 1 хозяйство (рис. 5).

Перевела Э. Яворска

JACEK H. SZYRMER

TYPY ALGIERSKIEGO ROLNICTWA SOCJALISTYCZNEGO *

WPROWADZENIE

Artykuł niniejszy stanowi pogłębienie i uzupełnienie poprzedniego opracowania poświęconego typologii algierskiego rolnictwa (Szyrmer 1984a, b; 1986). Celem pracy jest określenie typów algierskiego rolnictwa socjalistycznego za pomocą metody opracowanej przez Komisję Typologii Rolnictwa Międzynarodowej Unii Geograficznej.

Dane dla roku gospodarczego 1976—1977¹ — podstawa poprzedniego opracowania — zweryfikowano i uzupełniono. Ponadto wykorzystano dane dla lat 1975—1976 i 1977—1978, co dało bardziej pełny obraz analizowanego rolnictwa.

Obok sektora socjalistycznego (*secteur socialiste*) zwanego inaczej samorządowym (*autogéré*), w badanym okresie w rolnictwie algierskim istniał jeszcze sektor rewolucji agrarnej i sektor prywatny². Sektor samorządowy liczył w omawianym okresie 2071 gospodarstw. Jego grunty (ok. 2,4 mln ha, w tym ok. 2,2 mln ha użytków rolnych) składały się zasadniczo z ziem należących niegdyś do europejskich kolonów. Stanowi to co prawda tylko 6% użytków rolnych Algierii. Jednak po odjęciu od użytków rolnych (u.r.) ubogich naturalnych pastwisk udział sektora socjalistycznego wzrasta do 27%.

* Pisownia „Algieria” i „Algier” oraz wyrazów pochodnych została zastosowana na życzenie Redakcji. Zdaniem Autora formy „Algieria” i „Algier” byłyby właściwsze.

¹ Rok gospodarczy (*campagne*) obejmuje w rolnictwie algierskim okres od 1 października do 30 września.

² Charakterystyka sektora samorządowego i wybrane pozycje literatury poświęconej mu: J. H. Szyrmer (1984b). O początkach rolnictwa socjalistycznego w Algierii, zob. M. Rościszewski (1970, s. 104—102). Ostatnio władze Algierii przeprowadziły restrukturyzację rolnictwa, w wyniku której istnieją już tylko dwa sektory: prywatny i socjalistyczny. W skład sektora socjalistycznego wchodzi dawny sektor samorządowy oraz część sektora rewolucji agrarnej.

Zastosowana metoda typologii nie będzie tu przedstawiana, gdyż została już scharakteryzowana w poprzednim opracowaniu (Szyrmer 1984a)³.

BAZA ŹRÓDŁOWA

Opracowanie opiera się głównie na danych algierskiego Ministerstwa Rolnictwa i Rewolucji Agrarnej (*Ministère de l'Agriculture et de la Révolution Agraire*), opublikowanych w trzech zeszytach serii „*Statistique agricole. Etudes et Enquêtes*” (Enquête 1978, 1979, 1981), a pochodzących z ankiet sektora socjalistycznego w latach gospodarczych 1975—1976, 1976—1977 oraz 1977—1978. Lata te są ostatnimi, dla których istnieją takie publikacje. Według informacji ww. Ministerstwa w latach następujących podobne ankiety nie były już przeprowadzane.

Ankiety sporządzali corocznie wysłannicy biur statystycznych wilai (zob. niżej), wykorzystując zarówno dokumentację istniejącą w gospodarstwach, jak i ustne informacje udzielane przez ich personel kierowniczy. Wyniki ich pracy weryfikowano (m.in. 10% gospodarstw poddawano powtórnemu ankietowaniu kontrolnemu), następnie publikowano w przekroju wilai.

Poza tym, w charakterze źródeł pomocniczych, wykorzystano w niniejszym opracowaniu inne publikacje statystyczne Ministerstwa Rolnictwa (Statistique A 1976, 1977, 1978, 1979; Statistique B 1976, 1977, 1978, 1979; Situation 1979) oraz Ministerstwa Planowania i Zagospodarowania Przestrzennego (*Ministère de la Planification et de l'Aménagement du Territoire*), (Annuaire 1977/1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983/1984; Données 1979).

Jako podstawową jednostkę w badaniach przyjęto wilaję. Jest to największa jednostka administracyjnego podziału kraju w Algierii. Wybór został podyktowany dostępnością danych statystycznych oraz możliwościami ich przetwarzania.

Rolnictwo samorządowe istniało w 28 z 31 wilai według podziału administracyjnego obowiązującego w badanym okresie⁴. Przedmiot typologii stanowiło więc rolnictwo — 28 wilai, badane dla każdego z trzech lat, czyli 84 jednostki.

TYPOLOGIA BEZWZORCOWA

Wartości 28 cech typologicznych dla 28 wilai i trzech okresów obliczono i znormalizowano zgodnie z wytycznymi Komisji Typologii Rolnictwa⁵ (tab. 1—3).

³ Bardziej szczegółowe omówienie metody — zob. J. Kostrowicki (1980, 1985).

⁴ Podział ten obowiązywał od 1974 r. i został zmieniony w 1984 r. Obecnie kraj podzielony jest na 48 wilai.

⁵ Wszystkie możliwe wartości wszystkich cech podzielone są na 5 klas. Wartości znormalizowane są liczbami naturalnymi od 1 do 5 i zależą od numeru klasy, do której należy dana wartość empiryczna.

Tabela 1

Kody wilai (1975—1976 rok gospodarczy)

1.	Algier	1115443	—	4154342	—	3322432	—	2131115
2.	Blida	1115444	—	3154342	—	3323533	—	3141115
3.	El Asnam	1115444	—	2144241	—	2233533	—	2131115
4.	Médéa	1115453	—	2153131	—	2233523	—	1331115
5.	Bouïra	1115444	—	2142141	—	2233523	—	2131115
6.	Tizi-Ouzou	1115443	—	3154242	—	2222422	—	3132215
7.	Oran	1115443	—	2142141	—	2223522	—	3241115
8.	Sidi Bel Abbès	1115454	—	2143131	—	2233523	—	3241115
9.	Tlemcen	1115454	—	2153141	—	2233522	—	2231115
10.	Saïda	1115453	—	2142131	—	1233524	—	1231115
11.	Tiaret	1115454	—	1142131	—	1234524	—	1231115
12.	Mostaganem	1115453	—	2143231	—	2223522	—	3241115
13.	Mascara	1115453	—	2143231	—	2233522	—	3231115
14.	Béjaïa	1115443	—	3153242	—	2222422	—	3221115
15.	Jijel	1115343	—	2153131	—	2233524	—	2231115
16.	Skikda	1115443	—	2153141	—	2223522	—	2231115
17.	Annaba	1115443	—	3153242	—	2222522	—	2231215
18.	Guelma	1115453	—	2143131	—	2233524	—	1231115
19.	Konstantyna	1115354	—	2143131	—	2234524	—	1331115
20.	Sétif	1115354	—	1143131	—	2244524	—	1331115
21.	M'Sila	1115353	—	1141431	—	1122513	—	1421115
22.	Batna	1115353	—	1141231	—	1233513	—	1321215
23.	Oum El Bouaghi	1115353	—	1142131	—	1244524	—	1331115
24.	Tébessa	1115343	—	2142131	—	1122513	—	1241215
25.	Djelfa	1115353	—	1151121	—	1233514	—	1421115
26.	Laghouat	1115333	—	3151431	—	3323545	—	4241115
27.	Ouargla	1115333	—	4151541	—	3323545	—	5151115
28.	Biskra	1115453	—	2152411	—	2323525	—	2511115

Tabela 2

Kody wilai (1976—1977 rok gospodarczy)

1.	Algier	1115443	—	4154342	—	3322432	—	2131115
2.	Blida	1115443	—	3154342	—	3322533	—	3141115
3.	El Asnam	1115444	—	2144242	—	2233523	—	2231115
4.	Médéa	1115453	—	2153131	—	1222513	—	1331115
5.	Bouïra	1115453	—	2142141	—	2223522	—	2231215
6.	Tizi-Ouzou	1115443	—	3154242	—	2323432	—	3132215
7.	Oran	1115443	—	2143141	—	1222522	—	3241115
8.	Sidi Bel Abbès	1115453	—	2143131	—	2223523	—	3241115
9.	Tlemcen	1115453	—	2153141	—	2223522	—	2231115
10.	Saïda	1115453	—	2143131	—	1123513	—	1232215
11.	Tiaret	1115453	—	1142131	—	1233514	—	1331115
12.	Mostaganem	1115453	—	2143231	—	2222522	—	3241115
13.	Mascara	1115453	—	2143231	—	2222523	—	3231115
14.	Béjaïa	1115443	—	3154242	—	2222523	—	3131215
15.	Jijel	1115343	—	2153131	—	2223523	—	2231115
16.	Skikda	1115443	—	2153141	—	2223523	—	2231115
17.	Annaba	1115443	—	3154232	—	2222522	—	2231215
18.	Guelma	1115453	—	2143131	—	2233524	—	1231115

19.	Konstantyna	1115353	—	2143131	—	1233524	—	1331115
20.	Sétif	1115353	—	1143131	—	1133514	—	1332215
21.	M'Sila	1115353	—	1141431	—	1122413	—	1421115
22.	Batna	1115353	—	1141231	—	1133513	—	1423315
23.	Oum El Bouaghi	1115353	—	1143131	—	1123513	—	1232215
24.	Tébessa	1115343	—	2152131	—	1123513	—	1232215
25.	Djelfa	1115352	—	1151111	—	1112513	—	1423415
26.	Laghouat	1115333	—	4151541	—	4423545	—	5151115
27.	Ouargla	1115333	—	4151542	—	4423545	—	5151115
28.	Biskra	1115453	—	2153511	—	2333525	—	2511115

Tabela 3

Kody wilaj (1977—1978 rok gospodarczy)

1.	Algier	1115443	—	4154342	—	3322432	—	2131115
2.	Blida	1115443	—	3154342	—	3323532	—	3141115
3.	El Asnam	1115444	—	2144241	—	2233522	—	2131115
4.	Médéa	1115443	—	2153131	—	1222523	—	1231115
5.	Bouira	1115453	—	2142141	—	2233423	—	2131115
6.	Tizi-Ouzou	1115443	—	3154242	—	2323432	—	3232215
7.	Oran	1115443	—	2143131	—	1212522	—	3231115
8.	Sidi Bel Abbès	1115453	—	2143141	—	2223523	—	3131115
9.	Tlemcen	1115454	—	2153141	—	2233523	—	2231115
10.	Saïda	1115453	—	2143131	—	1233523	—	1231115
11.	Tiaret	1115453	—	1142131	—	1233524	—	1331115
12.	Mostaganem	1115453	—	2143231	—	2223522	—	3231115
13.	Mascara	1115453	—	2143231	—	2223522	—	3231115
14.	Béjaïa	1115443	—	3154242	—	2222522	—	3231115
15.	Jijel	1115343	—	2153131	—	2233523	—	2231125
16.	Skikda	1115443	—	2153141	—	2223523	—	2231115
17.	Annaba	1115443	—	3154242	—	2222532	—	2231215
18.	Guelma	1115453	—	2143131	—	2233524	—	1231115
19.	Konstantyna	1115354	—	2143131	—	2234524	—	1331115
20.	Sétif	1115354	—	1143131	—	2244524	—	1331115
21.	M'Sila	1115353	—	1141431	—	1122413	—	1411115
22.	Batna	1115353	—	1141231	—	1123513	—	1422215
23.	Oum El Bouaghi	1115353	—	1143131	—	1233524	—	1321115
24.	Tébessa	1115343	—	2152131	—	1123514	—	1231215
25.	Djelfa	1115353	—	1151121	—	1122513	—	1422215
26.	Laghouat	1115333	—	4151441	—	3323544	—	5141115
27.	Ouargla	1115333	—	4151442	—	3323545	—	5151115
28.	Biskra	1115453	—	2152411	—	2333525	—	2411115

Grupowania badanych jednostek (84) w typy dokonano dwoma różnymi sposobami. Jeden polegał na porównaniu, zgodnie z zaleceniami Komisji, znormalizowanych wartości cech w formie kodów badanych jednostek z odpowiednimi kodami reprezentującymi wzorce typów światowych. Porównanie polegało na obliczeniu odległości taksonomicznych

za pomocą wzoru przyjętego przez Komisję⁶. Drugi sposób polegał na obliczeniu odległości taksonomicznych, wyrażonych tym samym wzorem, tylko między badanymi jednostkami, a następnie na podstawie tych odległości, pogrupowania badanych jednostek w typy za pomocą metody najdalszego sąsiada (Szczotka 1976, s. 49—51). Typy tak uzyskane nie nawiązywały do żadnych wzorców, były „autonomiczne”.

Rolnictwo każdej wilai reprezentowały trzy jednostki, każda dla jednego roku gospodarczego. Rozwiązanie to zostało podyktowane znacznymi czasem różnicami danych między sąsiednimi latami. W przypadku niektórych wilai nie można było wykluczyć ich przynależności do różnych typów w każdym z badanych lat. Okazało się jednak — w wyniku zastosowania tej metody i przy przyjętym stopniu agregacji (podział na sześć typów) — iż w każdym przypadku wszystkie trzy reprezentujące daną wilaję jednostki trafiły do tego samego typu. A oto uzyskany podział wilai na sześć typów (zob. również ryc. 1):

- 1) Algier, Blida, Tizi Ouzou, Béjaïa, Annaba (typ **L**);
- 2) Tlemcen, Sidi Bel Abbès, Oran, Mascara, Mostaganem, El Asnam⁷; Bouïra, Jijel, Skikda (typ **T**);
- 3) Saïda, Tiaret, Médéa, Sétif, Konstantyna, Oum El Bouaghi, Guelma, Tébessa (typ **H**);
- 4) Djelfa, M'Sila, Batna (typ **A**);
- 5) Biskra (typ **B**);
- 6) Laghouat, Ouargla (typ **O**);

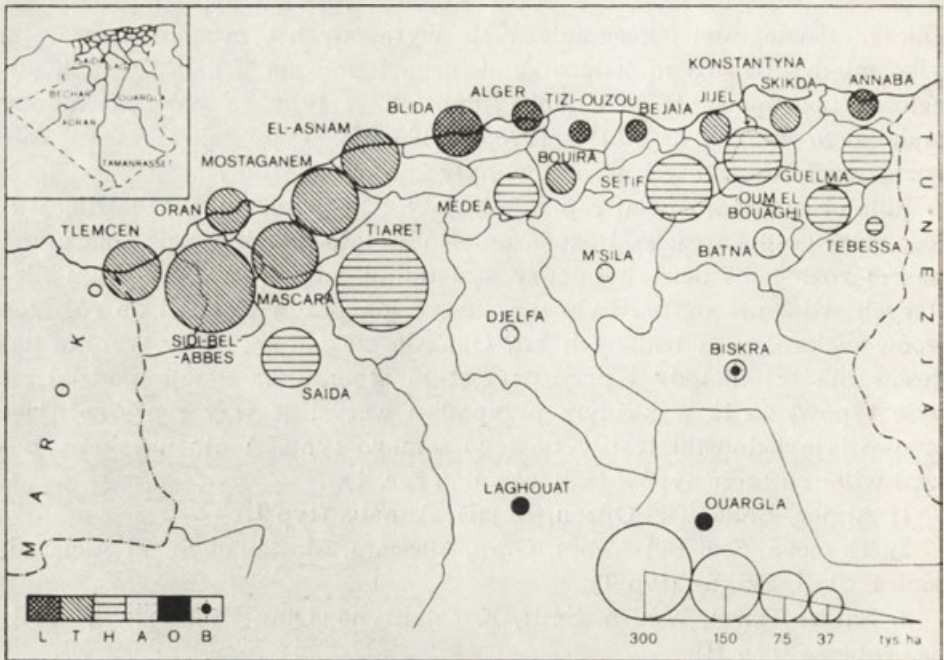
Tabela 4

Rozprzestrzenienie typów rolnictwa

Typ	Liczba gospodarstw	Powierzchnia u.r. w tys. ha	Liczba pracowników w tys.	Produkcja globalna w tys. jednostek umownych
L	526	212,1	62,8	4178
T	963	1015,4	87,3	7817
H	532	928,4	26,9	4182
A	27	48,5	0,8	89
B	17	17,7	1,3	131
O	6	0,4	0,2	19
Suma	2071	2222,5	179,4	16416

U w a g a: Tabela zawiera dane średnie dla trzech lat gospodarczych: 1975—1976, 1976—1977 i 1977—1978.

⁶ $D_{kl} = \sum_{j=1}^n |a_{kj} - a_{lj}|$, gdzie: D_{kl} — odległość taksonomiczna k -tej jednostki od l -tej jednostki; a_{kj} , a_{lj} — znormalizowana wartość j -tej cechy dla k -tej (l -tej) jednostki.

Ryc. 1. „Autonomiczne” typy socjalistycznego rolnictwa Algierii
 “Autonomic” types of socialist agriculture in Algeria

Tabela 5

Znaczenie typów rolnictwa

Typ	Liczba gospodarstw w %	Powierzchnia u.r. w %	Liczba pracowników w %	Produkcja globalna w %
L	25,4	9,5	35,0	25,5
T	46,5	45,7	48,7	47,6
H	25,7	41,8	15,0	25,5
A	1,3	2,2	0,5	0,5
B	0,8	0,8	0,7	0,8
O	0,3	0,0	0,1	0,1
Suma	100,0	100,0	100,0	100,0

U w a g a: Tabela zawiera dane średnie dla trzech lat gospodarczych: 1975—1976, 1976—1977 i 1977—1978.

⁷ W końcu 1980 r. po trzęsieniu ziemi z 10.10.1980, nazwę El Asnam zmieniono na Chlef (Ech-Chlef). Z powodu, iż badania przedstawione w opracowaniu dotyczą okresu wcześniejszego, zachowano dawną nazwę, właściwą dla tego okresu.

Pomimo, że wilaje Médéa i Tébessa należały do typu C, pierwsza z nich była dość bliska typowi T, a druga typowi A. Znaczenie poszczególnych typów w ujęciu bezwzględnym i względnym przedstawiają tabele 4 i 5.

OPIS TYPÓW

Typ L — obejmuje wilaje Algier, Blida, Tizi Ouzou, Béjaïa, i Annaba. Gospodarstwa samorządowe znajdowały się tam głównie na żyznych nadmorskich nizinach: Mitidja, dolina Soummam, równina Annaby oraz w górach Wielkiej Kabylii.

Obszary te należą głównie do strefy klimatu śródziemnomorskiego o łagodnych i deszczowych zimach, a ciepłych i dość suchych latach. Średnie temperatury roczne dla Algieru i Annaby oscylują wokół 17°C, z tym że roczne minima absolutne wynoszą na ogół około 0°C, a maksimum około 40°C⁸. Opady są dość obfite (średnia z lat 1941—1970 dla Algieru wynosi 702 mm, dla Annaby 720 mm, dla Béjaïa — 952 mm, a gdzieś tam przekracza nawet 1000 mm), ale nieregularne. Między poszczególnymi latami występują znaczne różnice, np. w Algierze w latach 1975—1977 opady wynosiły odpowiednio: 410, 748 i 512 mm. Również rozkład opadów w roku różni się znacznie między poszczególnymi latami, z tym że na ogół od końca maja do początku października opady prawie nie występują. Te pięć wilai to obszary najgęściej zaludnione w Algierii: zajmują tylko 0,6% obszaru kraju, a skupiają około 28% jego ludności. Średnia gęstość zaludnienia wynosi około 320 osób /km²⁹. Leżą tu trzy z pięciu największych miast Algierii (Algier, Annaba, Blida).

Mitidja, podzielona między wilaje Algier i Blida, oraz równina Annaby były w znacznym stopniu skolonizowane przez Europejczyków, stąd wysoki udział gospodarstw samorządowych (ok. 70% powierzchni u.r. w przypadku Mitidji, ok. 40% w wilai Annaba)¹⁰. Wilaje Tizi Ouzou i Béjaïa pokrywają się w znacznym stopniu z Wielką Kabylią, gdzie udział gospodarstw samorządowych nie jest duży: 5—10% powierzchni u.r.

Gospodarstwa samorządowe, w liczbie 526, należące do tego typu, dysponowały tylko 9,5% powierzchni u.r. całego sektora, ale 35,0% jego

⁸ Dane o temperaturach i opadach zawarte w opisach poszczególnych typów pochodzą z obserwacji różnych stacji meteorologicznych z obszaru Algierii, a opublikowanych w *Annuaire* (1977/78, s. 18—19; 1979, s. 20—22; 1980, s. 12—15; 1981, s. 8) oraz *Données* (1979, s. 11—16).

⁹ Dane o ludności, obszarze i gęstości zaludnienia zawarte w opisach poszczególnych typów zostały obliczone przez autora na podstawie *Annuaire* (1977/1978, s. 23) i dotyczą dnia 1 stycznia 1978 r. (wyniki ostatniego spisu powszechnego).

¹⁰ Szczegółowe dane liczbowe o udziale sektora samorządowego w poszczególnych wilajach: J. H. Szyrmer (1984b, s. 153).

siły roboczej i dawały 25,5% jego produkcji (tab. 6, 7). Gospodarstwa te były stosunkowo małe pod względem powierzchni: średnio 400 ha u.r., w poszczególnych wilajach 300—600 ha. Za to pod względem zasobów siły roboczej były największe: średnio 120 pracowników, w poszczególnych wilajach na ogół 110—140.

Tabela 6

Średnia wielkość gospodarstw według „autonomicznych” typów rolnictwa

Typ	Powierzchnia u.r. w ha/gospodarstwo	Powierzchnia gruntów uprawnych w ha/gospodarstwo	Liczba zatrudnionych/gospodarstwo	Produkcja globalna w tys. jednostek umownych/gospodarstwo
L	403	346	119	7,9
T	1054	770	91	8,1
H	1745	1052	51	7,9
A	1796	706	30	3,3
B	1039	196	74	7,7
O	67	65	38	3,2
Średnia krajowa	1073	727	87	7,9

U w a g a: Tabela zawiera dane średnie dla trzech lat gospodarczych: 1975—1976, 1976—1977 i 1977—1978.

Tabela 7

Produktywność i towarowość według „autonomicznych” typów rolnictwa

Typ	Produkcja globalna	Produkcja towarowa	Produkcja globalna	Produkcja globalna	Produkcja towarowa	Stopień towarowości w %
	w jednostkach umownych/ha u. r.		w jednostkach umownych /ha gruntów uprawnych	w jednostkach umownych/zatrudnionego		
L	20	16	23	66	54	82
T	8	7	11	90	82	92
H	5	4	7	155	146	94
A	2	2	5	110	99	90
B	8	8	40	104	103	99
O	45	45	46	79	79	100
Średnia krajowa	8	7	11	92	82	90

U w a g a: Tabela zawiera dane średnie dla trzech lat gospodarczych: 1975—1976, 1976—1977 i 1977—1978.

Pod względem intensywności typ **L** ustępował jedynie saharyjskiemu typowi **O**. Zatrudnienie liczone w jednostkach umownych wahało się w granicach 15—45 osób/ha u.r., wyposażenie w zwierzęta gospodarskie na ogół wynosiło 15—20 sztuk Dużych (SD) na 100 ha u.r., w mechaniczną siłę pociągową — 110—180 KM/100 ha gruntów uprawnych. Nawożenie mineralne osiągało najwyższy poziom w kraju i wynosiło 70—150 kg NPK/100 ha gruntów uprawnych. Grunty te stanowiły 86% powierzchni u.r. Średnio 24% gruntów uprawnych nawadniano sztucznie. Ugory stosowano tylko na małą skalę.

Było to rolnictwo najbardziej wielokierunkowe: stopień specjalizacji 0,09—0,24¹¹. Uprawy trwale odgrywały tam główną rolę, obejmując 15—40% u.r. i dostarczając 30—70% całej produkcji towarowej w latach 1975—1976 i 1976—1977, a 20—60% w roku następnym. Wśród upraw trwałych dominowały drzewa cytrusowe. W wilai Blida pewną rolę odgrywała też winorośl. Również uprawa warzyw, z racji korzystnych warunków klimatycznych i glebowych, obfitości siły roboczej oraz bliskości rynków zbytu, miała tu większe niż gdzie indziej znaczenie. Dotyczy to szczególnie wilai Algier, gdzie warzywa stanowiły 1/3 produkcji towarowej. Wśród warzyw największe znaczenie miały ziemniaki, dość duże — pomidory. Zbiory warzyw często były dokonywane dwukrotnie w ciągu roku. Natomiast zboża miały mniejsze znaczenie niż w innych regionach kraju. Ich udział zależnie od roku i wilai wahał się zaledwie od 5 do 20% produkcji globalnej.

W porównaniu z innymi typami bardziej rozwinięty był chów zwierząt, prawie wyłącznie bydła, zwłaszcza mlecznego, co można wiązać z bliskością rynków zbytu. Był to głównie chów systemem oborowym. Obsada zwierząt gospodarskich wynosiła tu na ogół 15—20 SD/100 ha u.r., podczas gdy nigdzie, poza dwoma przypadkami, nie przekraczała 8 SD. Dlatego również udział roślin pastewnych był tu średnio najwyższy w kraju i wynosił na ogół 20—30% produkcji globalnej.

Pod względem produktywności ziemi (średnio 20 jednostek/ha) i produkcji towarowej z hektara (16 jednostek/ha), typ **L** ustępował tylko typowi **O**. Oba te wskaźniki były tu 2,5-krotnie wyższe niż w zbliżonym doń typie **T**. Biorąc pod uwagę wysokość produkcji globalnej, liczonej w stosunku do powierzchni gruntów uprawnych (średnio 23 jednostki/ha), typ **L** ustępował również typowi **B** (wilaja Biskra).

Te stosunkowo wysokie efekty produkcyjne z jednostki powierzchni osiągnano dzięki wysokim nakładom kapitału i pracy. Pracochłonny model produkcji powodował, że produkcja globalna i towarowa na zatrudnionego osiągała tu najniższy poziom w kraju (średnio odpowiednio 66 jednostek i 54 jednostki).

¹¹ Na temat mierzenia stopnia specjalizacji w rolnictwie zob. J. Szyrmer (1975). Stosowany miernik specjalizacji przyjmuje wartości od 0 do 1.

Znaczenie produkcji zwierzęcej i w konsekwencji duży udział roślin pastewnych przyczyniały się do niższego niż w innych typach stopnia towarowości, na ogół 75—85%.

Typ T znajdował się geograficznie i taksonomicznie pomiędzy typami **L** i **H**. Należała do niego zwłaszcza cała zachodnia część nadbrzeżna Algierii, tzn. wilaje Tlemcen, Sidi Bel Abbès, Oran, Mascara, Mostaganem, El Asnam, ponadto w centrum kraju wilaja Bouïra, a także wilaje Jijel i Skikda leżące na wybrzeżu wschodnim. Zasięg tego typu pokrywał się w znacznym stopniu z górami północnej Algierii (poza Wielką Kabylią), określanymi ogólnie jako Atlas Telski, choć obejmuje on i niektóre niziny nadmorskie (np. Szebka Orańska), a także doliny śródgórskie (np. dolina Chelifu). Rzeźba terenu jest tu bardzo zróżnicowana, najwyższe szczyty dochodzą do 2000 m npm.

Terytoria te stanowią strefę ścierania się klimatu śródziemnomorskiego i kontynentalnego. Między poszczególnymi regionami występują znaczne różnice klimatyczne zależnie od odległości od morza i ekspozycji stoków. Panuje tu klimat zbliżony do klimatu na terenach występowania typu **L**, choć na ogół cieplejszy i suchszy. Już nawet dla położonego nad samym morzem Oranu średnia wieloletnia opadów (1941—1970) wynosi tylko nieco poniżej 400 mm, dla El Asnam — 424 mm.

Gęstość zaludnienia jest tu wysoka (średnio 94 osoby/km²), choć znacznie niższa na obszarach występowania typu **L**. Obszar, na którym znajduje się rolnictwo typu **T**, stanowi 2,5% powierzchni kraju, ale skupia nieco ponad 30% jego ludności.

Był to, podobnie jak w przypadku typu **L**, teren kolonizacji europejskiej, zwłaszcza Orania i dolina Chelifu. Udział sektora samorządowego był tam więc znaczny, ale i zróżnicowany: od około 2/3 użytków rolnych w wilajach Oran i Sidi Bel Abbès, przez nieco ponad 1/3 w wilajach Mascara i Mostaganem, po około 1/4 w wilajach Tlemcen, El Asnam i Skikda. Stosunkowo niski (po ok. 15% powierzchni u.r.) był ten udział w wilajach Bouïra i Skikda.

Do typu **T** należała prawie połowa, tj. 963 gospodarstwa samorządowe, dysponujące 46% u.r. i 49% pracowników sektora oraz dające 48% jego produkcji. Pod względem wielkości plasowały się one na poziomie bliskim średniej krajowej. Przeciętnie na gospodarstwo przypadało 1054 ha u.r. (kraj — 1073 ha), w tym 770 ha gruntów uprawnych (kraj — 727 ha), 91 pracowników (kraj — 87) i 8,1 tys. jednostek produkcji globalnej (kraj — 7,9 tys.). Pod względem obszarowym zatem gospodarstwa te były 2,5-krotnie większe niż w typie **L**, ale dysponowały mniejszą liczbą zatrudnionych. W poszczególnych wilajach średnia powierzchnia wahała się od 950 do 1200 ha (poza wilajami Jijel i Skikda, gdzie była niższa), a liczba pracowników — 80 do 110 (poza wilajami Bouïra i Jijel, gdzie było ich mniej).

Również pod względem intensywności typ **L** reprezentowało rolnictwo

przeciętne w skali kraju i sektora. Wyposażenie w siłę roboczą wynosiło 7—11 osób/100 ha u.r., w mechaniczną siłę pociągową 50—100 KM/100 ha gruntów uprawnych (jedynie na wschodzie, w wilajach Jijel i Skikda było wyższe — 100—130 KM); w zwierzęta gospodarskie — na ogół 3—6 SD/100 ha u.r. Nawożenie mineralne było dość zróżnicowane, w większości wilai wynosiło 50—70 kg NPK/ha gruntów uprawnych. Sztuczne nawadnianie stosowano na — średnio — 8% gruntów uprawnych, a udział tych gruntów w powierzchni u.r. wynosił średnio 74%.

Było to rolnictwo mniej wszechstronne aniżeli typ **L**, ale bardziej niż wszystkie pozostałe typy. Stopień specjalizacji wynosił 0,13—0,28. Uprawy trwałe odgrywały tu również istotną rolę. Stanowiły 10—30% powierzchni u.r. i w 1975—1976 roku gospodarczym dawały na ogół 30—55%, w 1976—1977 roku — od prawie 40% do ponad 65%, a w 1977—1978 roku — 30—60% produkcji towarowej. Wyższy udział w roku środkowym wynikał tylko częściowo ze średnio wyższych plonów upraw trwałych; w znacznym stopniu był skutkiem niższych plonów zbóż. Wśród upraw trwałych istotną rolę odgrywały: winorośl (wilaje zachodnie bez El Asnam: 15—40% produkcji towarowej) i drzewa cytrusowe (w wilajach El Asnam, Mascara, Skikda w 1976—1977 roku gospodarczym — ok. 40—45% produkcji towarowej, w pozostałych trochę mniej), a w wilai Jijel również drzewa oliwkowe.

Uprawa warzyw miała, poza wilają Oran, mniejsze znaczenie niż w typie **L** (po kilka procent produkcji towarowej), lecz średnio nieco wyższe niż w pozostałych typach. Z kolei udział zbóż był wyższy niż w typie **L**, ale niższy niż w typach **H** i **A**: w 1976—1977 roku gospodarczym wyniósł (poza wilają Jijel) 15—45% produkcji globalnej i towarowej, a w pozostałych — 25—55%. Z roku na rok zbiory zbóż wzrosły tu średnio o 55%.

Obsada zwierząt gospodarskich była niższa niż w typie **L**: na ogół 3—7 SD/100 ha u.r. Udział produkcji zwierzęcej w produkcji globalnej i towarowej wynosił na ogół 5—10%. Wyższy był w wilajach Oran i Bouïra w latach 1976—1977 i 1977—1978 oraz w wilai Jijel w okresie 1976—1977. Główną gałąź produkcji zwierzęcej stanowił chów bydła, zwłaszcza na mleko, uzupełniał go w wielu wilajach chów owiec.

Podobnie jak w przypadku wielkości gospodarstw i intensywności rolnictwa, pod względem produktywności typ **T** zbliżony był do średnich krajowych. Produkcja globalna z ha u.r. wynosiła średnio 8 jednostek, a z ha gruntów uprawnych 11 jednostek. Produkcja towarowa zaś z ha u.r. wynosiła średnio 7 jednostek. Z tego punktu widzenia typ **T** ustępował zarówno nadmorskiemu typowi **L**, jak i saharyjskim typom **O** i **B**; przewyższał z kolei charakterystyczne dla wyżyn typy **H** i **A**.

Z kolei pod względem produkcji globalnej i towarowej na zatrudnionego (odpowiednio 90 i 82 jednostki), typ **T** przewyższał typ **L** i bliski

był typowi **A**, ale ustępował pozostałym. Stopień towarowości wahał się zależnie od roku i wilai na ogół między 85 i 95%.

Do typu **H** należało rolnictwo wilai Saïda, Tiaret, Médéa, Sétif, Konstantyna, Guelma, Oum El Bouaghi, Tébessa, położonych na wyżynach między Atlasem Telskim i Saharyjskim. Jedynie środkowo-południowa część wyżyn należała do typu **A**. Typ **H** obejmował częściowo również południowe stoki Atlasu Telskiego, a w wilajach Saïda i Tébessa przekraczał na południe Atlas Saharyjski.

Panuje tu klimat surowy: średnio trochę chłodniej niż na obszarze występowania typu **T**, większe rozpiętości temperatur między latem i zimą, kiedy temperatura może schodzić poniżej zera; zdarzają się przymrozki i śnieg. Opady, w części północnej zbliżone do opadów w Tellu (średnie wieloletnie 400—500 mm), w części południowej niższe (średnie wieloletnie 300—400 mm), cechuje jeszcze większa niż na północy nieregularność, np. w latach 1973—1981 opady w Konstantynie osiągały odpowiednio: 524, 268, 445, 859, 343, 457, 703, 544, 494 mm. Na obszarach gorzej położonych w latach suchych suma opadów spada poniżej 200 mm. Podział na suche lato i mokrą zimę mniej się tu uwidacznia niż na północy. Korzystniejsze warunki istnieją na wschodzie, gdzie wyżyny sięgają znacznie mniej na południe i czerpią uzupełnienia wody z uedów spływających z gór. W części wschodniej opady są mniej regularne; częściej występuje sirocco.

Obszar 8 wilai, których rolnictwo socjalistyczne zaliczono do typu **H**, stanowi 7,7% terytorium kraju, jest zamieszkały przez 10,8% jego ludności. Gęstość zaludnienia cechuje znaczne zróżnicowanie: od prawie 200 osób/km² w wilai Sétif do 4 osób/km² w wilai Saïda. Ogólnie gęstość zaludnienia maleje z północy na południe i od wschodu na zachód. W części wschodniej, znacznie mniejszej, tj. stanowiącej tylko 1/4 omawianego obszaru, średnia gęstość zaludnienia wynosiła 65 osób/km², a w części zachodniej — 11 osób/km².

Udział sektora samorządowego był tu bardzo zróżnicowany, od prawie 40% powierzchni u.r. w wilai Konstantyna po niewiele ponad 1% w wilai Tébessa. Rolnictwo samorządowe składało się tu z 532 gospodarstw obejmujących 41,8% całej powierzchni u.r. należącej do tego sektora w kraju, ale tylko 15,0% zatrudnionych i dostarczało 25,5% jego produkcji.

Gospodarstwa tego typu należały do największych, obok typu **A**, pod względem powierzchni (średnio 1745 ha u.r.), a zdecydowanie przodowały pod względem powierzchni gruntów uprawnych (średnio 1052 ha). Powierzchnia u.r. na gospodarstwo w poszczególnych wilajach wahała się od około 750 ha (Tébessa) do ponad 2700 ha (Tiaret). Średnia liczba zatrudnionych w gospodarstwie była niższa niż w typach **L** oraz **T** i wynosiła 51 osób.

Typ **H** reprezentował rolnictwo ekstensywne. Pod względem wypo-

sażenia w siłę roboczą wyprzedzał jedynie typ **A** (2—6 zatrudnionych/100 ha u.r.), a w mechaniczną siłę pociągową (na ogół 40—90 KM/100 ha gruntów uprawnych) znajdował się na ostatnim miejscu. Nawożenie mineralne w poszczególnych wilajach wynosiło od 10 do 55 kg NPK/100 ha gruntów uprawnych. Grunty te stanowiły tylko 6% u.r. Pod względem sztucznego nawadniania typ ten uplasował się na ostatnim miejscu — 2% gruntów uprawnych.

Typ H reprezentował rolnictwo najbardziej wyspecjalizowane spośród typów niesaharyjskich. Stopień specjalizacji wynosił tu 0,3—0,6. Podstawową gałąź produkcji stanowiła uprawa zbóż, której poświęcano 80—90% powierzchni u.r. (bez pastwisk), a która dawała 75—95% produkcji towarowej (w latach o niższych plonach zbóż w niektórych wilajach udział jej spadał do 60—70%). Była to uprawa bardzo ekstensywna: w 1976—1977 roku gospodarczym plony wynosiły tylko 2—8 q/ha. Biorąc pod uwagę dominujący system dwupolówki z ugorom można twierdzić, że faktyczny plon z hektara ziemi przeznaczonej na uprawę zbóż był o połowę niższy. O plonach zbóż decydowały wielkość i rozkład opadów w ciągu roku. Czynniki te w konsekwencji przesądzały o wielkości produkcji rolniczej w ogóle. Dlatego typ **H** cechowała duża niestabilność — wartości wielu cech różniły się znacznie z roku na rok.

Nieco bardziej zróżnicowaną strukturę produkcji posiadała wilaja Médéa, której część północna, obejmująca południowe stoki Atlasu Telskiego, miała warunki przyrodnicze i strukturę produkcji zbliżoną do typu **T**. Większe znaczenie przypadało tam uprawie roślin pastewnych, a ponadto uprawiano tam winorośl, praktycznie nie występującą gdzie indziej w typie **H**.

Obsada zwierząt produkcyjnych przedstawiała się podobnie jak w typie **T** i wynosiła 3—7 SD/100 ha u.r. Jednakże wskutek niskiego poziomu produkcji roślinnej udział produkcji zwierzęcej w całej produkcji był stosunkowo wysoki, zwłaszcza w południowej części i w niekorzystnym dla zbóż 1976—1977 roku, kiedy w wilai Tébessa dochodził do 1/3. W północnej części obszarów występowania typu **H** obie główne gałęzie hodowli — bydło (głównie na mleko) i owce (na mięso i wełnę) — posiadały podobne znaczenie. W południowej części przeważał chów owiec. Chów zwierząt w tym typie polegał głównie na ich wypasie na pastwiskach i ugorach.

Jako że główny czynnik produkcji w tym typie stanowi ziemia, produkcja liczona na jednostkę powierzchni była tu niska (średnio 4 jednostki produkcji globalnej i tyleż towarowej na ha u.r., 6 jednostek/ha gruntów uprawnych) i ustępowała pod tym względem wszystkim typom, poza typem **A**. Z kolei produkcja, zarówno globalna jak i towarowa, liczona na jednego zatrudnionego (średnio odpowiednio 155 i 146 jednostek), była tu najwyższa wśród wszystkich typów. Stopień towarowości, poza wilają Médéa, wahał się od 90% do 100%. Ta znaczna jego

wysokość, mimo niekiedy istotnego udziału produkcji zwierzęcej, wynikała ze sposobu chowu zwierząt systemem pastwiskowym.

Do **typu A** zaliczono rolnictwo wilai Batna, M'Sila i Djelfa, obejmujące środkowo-południową część Wyżyn oraz niektóre pasma Atlasu Saharyjskiego. Południowa część Wyżyn, a więc obszar, na którym występuje typ **A**, ma klimat niekorzystny dla rolnictwa. Ponadto południowe stoki Atlasu Saharyjskiego posiadają już klimat pustynny, którego wpływy sięgają też na północ od pasma Atlasu. Średnia gęstość zaludnienia na tym obszarze wynosiła 24 osoby/km².

Rozprzestrzenienie tego typu było bez porównania mniejsze niż trzech dotąd omówionych. Na terenie trzech wilai funkcjonowało tylko 27 gospodarstw samorządowych (jedynie w wilai Batna sektor ten odgrywał pewną rolę — 10% u.r.), które dysponowały 2,2% powierzchni u.r. należących do socjalistycznego sektora kraju, zatrudniały 0,5% pracowników i dawały tylko 0,5% produkcji.

Były to gospodarstwa duże obszarowo (średnio ok. 1800 ha), ale małe pod względem zasobów siły roboczej (średnio 30 osób na gospodarstwo) i dające niewielką produkcję (średnio 3,3 tys. jednostek umownych na gospodarstwo).

Typ ten reprezentował rolnictwo najbardziej ekstensywne. Zasoby siły roboczej wynosiły poniżej 2,5 osób/100 ha u.r., a mechanicznej siły pociągowej — średnio około 75 KM/100 ha gruntów uprawnych; nawożenie mineralne zaś — 3—12 kg NPK/ha gruntów uprawnych. Około 2/3 u.r. stanowiły ekstensywne pastwiska, a 2/3 pozostałej 1/3 części gruntów zajmowały ugory. Można zatem przyjąć, że w przypadku uprawy suchej ziemi uprawiano raz na kilka lat. Sztucznie nawadniano w latach 1975—1976 i 1976—1977 — średnio 17%, a w okresie 1977—1978 gospodarczym — średnio 10% gruntów uprawnych¹², a więc więcej niż w typach **H** i **T**. Nawadniano głównie grunty na pograniczu Sahary.

W produkcji roślinnej przeważały tu zboża, podobnie jak w typie **H**. Ich uprawie poświęcano 85—100% powierzchni (bez pastwisk) i dawały w zasadzie 75—90% roślinnej produkcji towarowej. Jedynie w wilai Djelfa w 1976—1977 roku gospodarczym udział ich był znacznie niższy wskutek braku zbiorów z prawie 97% gruntów obsianych zbożem. Podobnie, jak w przypadku typu **H**, plony zbóż i wielkość produkcji rolniczej w ogóle zależą tu od wielkości i rozkładu opadów. Pewną rolę w produkcji odgrywała uprawa drzew owocowych zwłaszcza moreli, zajmująca nieznaczne tereny, oparta na sztucznym nawadnianiu.

Obsada zwierząt gospodarskich była podobna jak w typach **T** i **H**

¹² Tak duża zmiana wynikała nie ze zmian gruntów należących do sektora socjalistycznego, lecz, jak można sądzić, z urealnienia statystyki w roku następnym i wyeliminowania z niej gruntów, na których urządzenia nawadniające nie działały.

(2—7 SD/100 ha u.r.), lecz w ujęciu względnym udział produkcji zwierzęcej był bardziej istotny, zwłaszcza w wilai Djelfa, gdzie osiągnął w niekorzystnych dla zbóż 1976—1977 roku aż 67% produkcji towarowej. Główną gałąź hodowlaną stanowił chów owiec z przeznaczeniem na mięso i wełnę. W wilai Batna istniał również chów bydła na mleko.

Pod względem produkcji liczonej na jednostkę powierzchni typ **A** zajmował zdecydowanie ostatnie miejsce. Wartość charakteryzujących ją wskaźników była kilka lub kilkanaście razy niższa niż w innych typach (średnio niecałe 2 jednostki produkcji globalnej i tyleż towarowej na ha u.r., 5 jednostek na ha gruntów uprawnych).

Pod względem produkcji globalnej i towarowej na zatrudnionego (średnio 110 i 99 jednostek) ten typ ustępował typowi **H** i miał wartości zbliżone do typu **B**, przeważał zaś nad pozostałymi.

Stopień towarowości był zróżnicowany i wynosił 78—96%. Wyższy udział produkcji zwierzęcej powodował niższy stopień specjalizacji — na ogół 0,20—0,27.

Typ B występował tylko w wilai Biskra, położonej już na Saharze. Północna część tej wilai to góry i sucha równina, a południowa — to erg, czyli pustynia piaszczysta. Temperatury są tu wyższe niż na północy (średnie roczne wynoszą ponad 20°C) i cechuje je większa rozpiętość między latem a zimą. Opady z reguły wynoszą mniej niż 100 mm rocznie, a zarówno ich wielkość, jak i rozkład w ciągu roku, są trudne do przewidzenia.

Sahara stanowi prawie 87% terytorium Algierii, ale zamieszkuje ją tylko 8% jej ludności. Gęstość zaludnienia, choć bardzo zróżnicowana, jest tam wszędzie niska; średnio wynosi 0,7 osoby/km². W wilai Biskra jest stosunkowo najwyższa — 5 osób/km². Ludność koncentruje się w nielicznych oazach, co pociąga za sobą stosunkowo wysoki stopień jej urbanizacji. Według oficjalnych danych 3/4 ludności Sahary zamieszkuje w aglomeracjach miejskich.

Rolnictwo Sahary znajdowało się prawie w całości w rękach prywatnych. W wilai Biskra udział sektora samorządowego był najwyższy, ale i tak stanowił tylko 1,8% u.r. Tak więc typ **B**, podobnie jak typ **A**, miał bez porównania mniejsze znaczenie niż trzy typy omówione najpierw. Składało się nań tylko 17 gospodarstw, o powierzchni 16—19 tys. ha u.r., liczących 1150—1400 pracowników zależnie od roku; dających średnio 130 tys. jednostek umownych produkcji globalnej.

Typ B różnił się głównie tym od typu **O**, że około 80% jego powierzchni u.r. stanowiły pastwiska i ugory, faktycznie prawie nie użytkowane. Wpływały one jednak na wartość wielu cech, w których uwzględnia się powierzchnię u.r. Stąd porównując wartości poszczególnych cech, można by sądzić, że są ze sobą sprzeczne.

Na przykład uprawy trwałe stanowiły kilkanaście procent u.r., ale dawały 93—97% produkcji; udział zaś użytków zielonych w powierzchni

u.r. wynosił około 80%, podczas gdy udział produkcji zwierzęcej w jej całości tylko 0,3—2,4%. Wyposażenie w siłę roboczą wynosiło 7 osób/100 ha u.r., ale 44 osoby/100 ha gruntów uprawnych w 1976—1977 i 34 osoby w 1977—1978 roku gospodarczym. Rolnictwo to miało pewne cechy gospodarki intensywnej: wyposażenie w mechaniczną siłę pociągową wynosiło 95—110 KM/100 ha gruntów uprawnych, a 71% gruntów uprawnych w 1975—1976, 91% — w roku 1976—1977 i 41% w następnym roku było sztucznie nawadnianych¹³. Z drugiej strony, zbiorów dokonywano tylko z 6—9% gruntów ornych.

Były to gospodarstwa średniej wielkości zarówno pod względem zasobów u.r. (ok. 1000 ha), jak i siły roboczej (74 pracowników), a więc pod tym względem przypominały typ **T**.

Prawie całą produkcję dostarczała uprawa palmy daktylowej. Minimalnie uzupełniała ją uprawa zbóż pastewnych, na ogół sztucznie nawadnianych. W konsekwencji stopień specjalizacji osiągał około 0,93.

Produkcja globalna i towarowa na hektar u.r. (średnio po 7,5 jednostek) była zbliżona do średniej krajowej; z kolei liczona na ha gruntów uprawnych (średnio po ok. 40 jednostek) osiągała wysoki poziom, dwukrotnie wyższy niż w typie **L**, a 4—8 razy wyższy niż w innych typach niesaharyjskich.

Pod względem wielkości produkcji globalnej i towarowej na zatrudnionego (90—120 jednostek) typ ten ustępował tylko typowi **H**, a był zbliżony do typu **A**. Praktycznie cała produkcja (poza pastewnymi) była sprzedawana, dzięki czemu stopień towarowości osiągał 99%.

Do typu **O** zaliczono dwie inne wilaje saharijskie: Laghouat i Ouar-gla. Panowały w nich warunki podobne, jak na terenach występowania typu **B**. Typ **O** różnił się jednak znacznie od typu **B**, gdyż obejmował prawie wyłącznie grunty uprawne. Dlatego wartości wielu cech znacznie odbiegały od tych dla typu **B**.

Typ **O**, choć bardzo charakterystyczny, nie odgrywał żadnej roli. Składało się nań 6 gospodarstw o łącznej powierzchni około 400 ha u.r. oraz 220—240 zatrudnionych. Były to więc bardzo małe gospodarstwa, jak na socjalistyczne, zarówno pod względem obszaru, jak i zasobów siły roboczej.

Było to rolnictwo najbardziej intensywne. Przypadało tu średnio prawie 60 pracowników/100 ha u.r., a mechanicznej siły pociągowej — średnio około 180 KM/100 ha gruntów uprawnych. W poszczególnych latach 85—90% u.r. znajdowało się pod uprawami trwałymi, a 75—97% gruntów uprawnych nawadniano sztucznie¹⁴.

¹³ Zob. przyp. 12.

¹⁴ Brak nawożenia mineralnego nie należy tu traktować jako wskaźnik niskiej intensywności. Przy uprawie palmy daktylowej stosuje się nawozy naturalne (popiół ze spalonych odchodów owczych i kompost).

Główną i prawie jedyną gałęzią produkcji były daktyle, które stanowiły w wilai Ouargla kolejno 99⁰/₀, 88⁰/₀ i 100⁰/₀ produkcji, a w wilai Laghouat kolejno 97⁰/₀, 100⁰/₀ i 85⁰/₀. W konsekwencji stopień specjalizacji przyjmował wartości 0,74—1,00.

Gałęzią uzupełniającą w wilai Ouargla w 1976—1977 roku gospodarczym okazał się chów owiec, a w wilai Laghouat w 1977—1978 — uprawa zbóż.

W stosunku do powierzchni u.r. i gruntów uprawnych, produkcja globalna i towarowa osiągała średnio ponad 50 jednostek z ha. Oznacza to, że była wyższa niż w pozostałych typach. Jednak, podobnie jak w innych typach rolnictwa opartych na monokulturze, podlegała dużym wahanom. Ze względu na duży udział czynnika pracy ludzkiej, produkcja na zatrudnionego wynosiła tylko 88 jednostek, co dawało typowi **O** dopiero trzecie miejsce. Praktycznie całą produkcję sprzedawano.

Biorąc pod uwagę, że w 1978—1979 roku gospodarczym sektorowi samorządowemu w wilai Laghouat dodano około 2,3 tys. ha pastwisk i ugorów, można przypuszczać, że od tego momentu przeszedł on do typu **B**. Prawdopodobnie prędzej czy później to samo nastąpi w wilai Ouargla.

PORÓWNANIE ZE ŚWIATOWYMI TYPMI ROLNICTWA

Zgodnie z wytycznymi Komisji Typologii Rolnictwa badane jednostki można zaliczać do światowych typów rolnictwa, których wzorce zostały ustalone na podstawie dotychczasowych badań. Hierarchia typów składa się z trzech szczebli. Pierwszy liczy tylko 6 typów, drugi — około 20 typów (aktualnie 22), a trzeci — prawie 100 typów. Daną jednostkę można zaliczyć do światowego typu pierwszego rzędu, jeżeli jej odległość taksonomiczna¹⁵ od wzorca nie przekracza 33; do typu drugiego rzędu, gdy odległość wynosi nie więcej niż 22; a do typu trzeciego rzędu, gdy odległość nie przekracza 11.

Tabela 8 zawiera odległości badanych jednostek uporządkowanych według przynależności do „autonomicznych” typów rolnictwa algierskiego od sześciu **typów światowych pierwszego rzędu**. W tym przypadku klasyfikacja nie następuje trudności i rolnictwo wszystkich wilai można zaliczyć do typu **S** (czyli rolnictwa uspołecznionego). Kilka jednostek ma odległości 31 do 33 od innych typów, ale w każdym przypadku są wyraźnie bliższe typowi **S**. Odległość wilai Djelfa od typu **S** w 1976—1977 r. gospodarczym wynosi 34, ale jest to tylko o jeden więcej niż wielkość graniczna, a ten rok był tam „nienormalny” wskutek braku zbiorów z prawie całej powierzchni obsianej zbożami, będącymi przecież główną gałęzią w tej wilai, co dało w przypadku kilku cech dziwne war-

¹⁵ Odległość taksonomiczna liczona jest wg wzoru podanego w przyp. 6.

Tabela

Odległości taksonomiczne wilai od wzorców typów światowych pierwszego rzędu (wg lat gospodarczych)

Nr	E			T			M			S			L		
	1975-1976	1976-1977	1977-1978	1975-1976	1976-1977	1977-1978	1975-1976	1976-1977	1977-1978	1975-1976	1976-1977	1977-1978	1975-1976	1976-1977	1977-1978
26							36	37	37	25	31	26			
27								38	38	29	30	27			
1				35	35	35	35	35	35	18	18	18			
2					38	38	34	34	34	15	17	17			
6				35	36	37	37	34	33	18	15	14		39	38
14				38	39	39	38	35	37	19	18	20	39		
17				36	38	38	36	36	34	17	19	17	39	39	
3							35	34	37	16	15	18		37	38
5							39	39		18	18	17	36	34	35
7				39						20	21	24	38		
8										16	18	19	36	38	39
9							38	38	37	17	19	16	35	37	36
12										18	19	19	38	39	37
13							39			18	19	19	36	39	37
15							34	36	36	21	21	21	37	37	35
16							37	36	36	20	19	19	38	39	39
4		38	39				37		38	18	22	21	34	38	39
10		38					38	39	38	19	18	17	35	36	35
11		38	39				39			20	22	21	34	36	35
18							36	36	36	17	17	17	35	35	35
19							36	37	36	19	20	19	31	34	31
20		37					36	38	36	21	21	21	33	35	33
23		36					37	39	37	24	20	22	34	36	34
24	36	36	36	39				37	37	22	22	24	38	36	38
21	39	38	39							29	28	29	39	38	39
22	36	35	36				39	38		22	25	24	32	31	34
25	38	34	34							28	34	28	36	36	36
28										29	28	27			

U w a g a: 1) tabela zawiera wszystkie odległości do 39 włącznie; 2) numery wilai odpowiadają numerom w tabelach 1-3.

tości. W konsekwencji Djelfa znalazła się w tym roku poza jakimkolwiek typem światowym pierwszego rzędu, a na pograniczu „stref wpływów” aż trzech typów — L, E i S.

Stosunkowo dalekie od wzorca typu S są jednostki zaliczane do trzech mało istotnych typów algierskich: saharijskich typów O i B oraz typu A leżącego na pograniczu Sahary. Jest to zrozumiałe, gdy weźmie się pod uwagę, że panują tam warunki odmienne niż na innych obszarach świata, gdzie występuje rolnictwo socjalistyczne.

Sytuacja jest bardziej skomplikowana, gdy chodzi o **typy drugiego rzędu** (zob. tab. 9). Z jednej strony 6 przypadków nie można zaliczyć do jakiegokolwiek typu, jeżeli konsekwentnie trzymać się kryterium odległości „22”. Z drugiej strony wiele jednostek ma taką samą odległość od dwóch różnych typów lub różnice są tak małe, że mogą być skutkiem przypadku lub nieścisłości danych wyjściowych. W poszczególnych latach są bliższe to jednemu, to drugiemu typowi.

W aktualnym układzie typów drugiego rzędu rolnictwa światowego prawie całe algierskie rolnictwo samorządowe stanowi strefę przejściową między różnymi typami światowymi. Chodzi tu głównie o typy **Sm**, **Sc** i **Se**, w niektórych przypadkach również o typy **Me** i **Sh**.

Zgoła inaczej przedstawia się sytuacja z klasyfikacją do **typów trzeciego rzędu** (tab. 10). Tutaj jedynie cztery wilaje dają się zaliczyć do jakiegoś typu we wszystkich trzech latach, dwie — w dwóch latach, dalszych pięć — w jednym; a więc tylko 21 na 84 przypadków, czyli 25⁰/. Jedynym wyjściem wydaje się wprowadzenie nowych typów. Można zaproponować następujące: **Seh** — reprezentujący w zasadzie „autonomiczne” typy **L** i **T**, **Sca** — reprezentujący w zasadzie „autonomiczne” typy **H** i **A**, **Sho** — reprezentujący „autonomiczny” typ **O**, oraz ewentualnie czwarty reprezentujący „autonomiczny” typ **B**¹⁶. W tym ostatnim przypadku utworzenie nowego typu jest dyskusyjne. Od strony formalnej rolnictwo to przedstawia się zupełnie odmiennie od wszelkich dotąd opisanych. Faktycznie jednak jest zbliżone do typu **O**; różni się od niego, jak już była o tym mowa, mało wykorzystywanymi pastwiskami i ugorami. Proponowane kody nowych typów:

Seh 1115443—2153241—2223522—3231115

Sca 1115353—1142131—1133514—1331115

Sho 1115333—4151541—4423545—5151115

Odległości taksonomiczne między wzorcami proponowanych typów są dość znaczne¹⁷:

Seh	0		
Sca	10	0	
Sho	23	31	0
	Seh	Sca	Sho

Proponowane typy można pokrótce scharakteryzować następująco:

Seh — socjalistyczne rolnictwo śródziemnomorskie, średniointensywne i dość wszechstronne, gdzie główną rolę odgrywa uprawa drzew owocowych i winorośli;

Sca — socjalistyczne rolnictwo ekstensywne, o niskiej produktywności ziemi, a wysokiej pracy, wyspecjalizowane w uprawie zbóż;

¹⁶ h — od *horticulture* (ogrodnictwo), o — od oasis (oaza), a — od Algieria.

¹⁷ Zob. wzór w przyp. 5.

Odległości taksonomiczne wilai od wzorców typów światowych drugiego rzędu (wg lat gospodarczych)

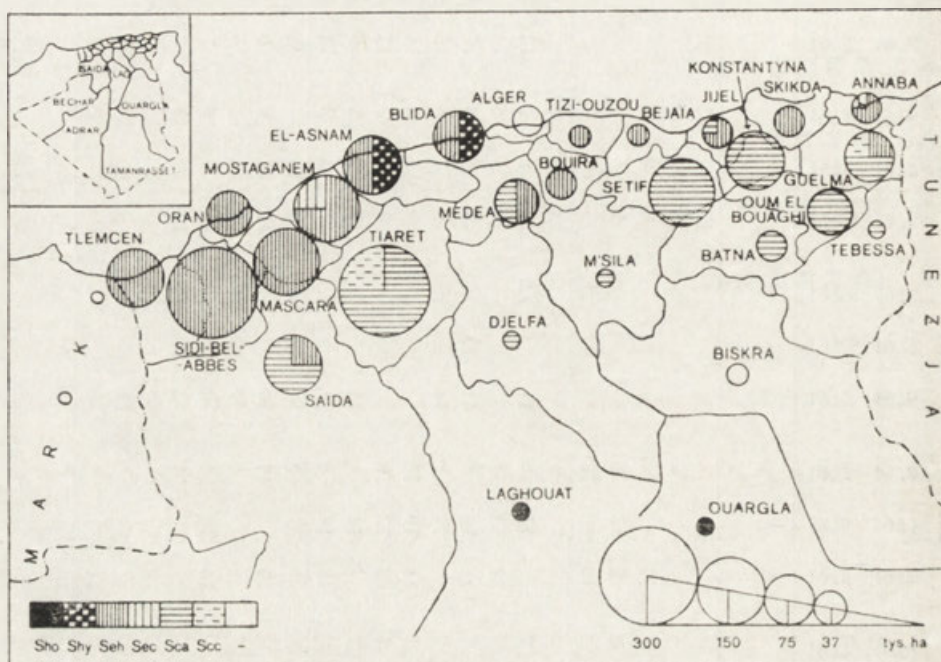
Nr	Me			Sh			Sg			Ss			Sm			Se			Sc		
	1975-1976	1976-1977	1977-1978	1975-1976	1976-1977	1977-1978	1975-1976	1976-1977	1977-1978	1975-1976	1976-1977	1977-1978	1975-1976	1976-1977	1977-1978	1975-1976	1976-1977	1977-1978	1975-1976	1976-1977	1977-1978
26				24	20	21				26					25						
27				22	21	22					26										
1				21	21	21	24	24	24				22	22	22	22	22	22			
2				18	20	20	26			22	24	24	23	25	23	25	23	23	25		
6					26		24	25	24		26		22	19	18	16	19	18			
14							24	23	25				23	24	24	17	18	18		26	26
17						26	23	25	25				21	23	21	15	15	17	25	25	
3				21	24	23		26		23	24	25	20	19	20	22	21	20	18	19	18
5				25						25		26	20	18	19	18	14	17	14	18	15
7													22	23	24	14	15	16	18	19	20
8										25		24	20	22	21	18	16	19	14	16	17
9				26		25			26	26		25	17	19	18	19	17	20	17	19	16
12											26	25	22	23	21	16	15	17	18	19	19
13							25			25		26	20	23	21	18	17	17	18	19	19
15	26			26									23	23	23	17	15	17	17	19	19
16					26	26							20	21	21	16	17	17	20	19	19
4	25												18	22	23	18	18	15	16	16	17
10	24		26										21	20	19	17	16	17	11	16	13
11	21	23	22										22	22	21	20	20	19	8	10	11
18	26	26	26							26	26	26	19	19	19	17	17	17	13	13	13
19	22	23	22							26		26	19	20	19	19	18	19	13	14	13
20	20	22	20							26		26	21	21	21	21	19	21	13	15	13
23	19	25	23										24	22	22	20	16	20	12	16	14
24		25	25										26	24	26	12	14	16	16	18	16
21																23	22	23	21	22	23
22	25												24	23	26	20	23	20	16	21	20
25	25															24	26	20	16		22
28							25	26	25	26	25	24									

Nr	Shy			Smy			Sep			Sec			Scc			Seh			Sea			She			
	1975—1976	1976—1977	1977—1978	1975—1976	1976—1977	1977—1978	1975—1976	1976—1977	1977—1978	1975—1976	1976—1977	1977—1978	1975—1976	1976—1977	1977—1978	1975—1976	1976—1977	1977—1978	1975—1976	1976—1977	1977—1978	1975—1976	1976—1977	1977—1978	
26																						8	0	4	
27																						2	1	4	
1	12	12	12													12	12	12							
2	7	9	9													11	11	9							
6	12	13	12					14		13						8	9	8							
14		12	12							12	13	13				5	6	4							
17			13							10	10	12				5	7	7							
3	8	9	10													8	7	6							
5	12						14	12	13		11	14	11		12	8	6	9	12	12	11				
7	14						14			11	12	13				4	5	6	14		14				
8	12	14	13								13		11	13	14	8	6	5	12	12	13				
9	13		12		14						14		14		13	5	3	6	13	13	12				
12	14		13							11	10	12				4	5	3	14		13				
13	12	13	13				14			13	12	12				4	5	3	12	13	13				
15	13		14		14		13	13	12		14		14			7	5	8	9	11	10				
16	14	13	13				14			13	14	14				2	3	3	14	13	13				
4				12	12							12	13			8	10	7	8	8	11				
10						13				14		14			12	10		12	11	12	9	5	8	7	
11					12	13								9	11	10	14	14	13	6	2	3			
18	13	13	13							14	14	14		10	10	10	9	9	9	7	7	7			
19					12									12	13	12	13	12	13	7	4	7			
20					13									12		12				7	3	7			
23				14	14	12								13		13		14	14	4	6	4			
24								14		11						14	12	12	8	8	6				
21					14														9	10	11				
22				12		14													6	9	8				
25				12															6		10				
28																									

U w a g i: 1) tabela zawiera wszystkie odległości do 14 włącznie; 2) numery wiał odpowiadają numerom w tabelach 1—3.

Sho — socjalistyczne rolnictwo pustynne, intensywne, wyspecjalizowane w uprawie daktyli w sztucznie nawadnianych oazach.

Przynależności rolnictwa poszczególnych wilaj do typów światowych trzeciego rzędu (uwzględniając wśród nich również zaproponowane wyżej) ustalono stosując metodę kolejnych iloczynów¹⁸ do odległości taksonomicznych, średnich dla trzech lat, między wilajami a wzorcami typów światowych (ryc. 2). Dla każdej wilaj uwzględniono tylko te typy, od

Ryc. 2. Światowe typy rolnictwa trzeciego rzędu w socjalistycznym rolnictwie Algierii

World types of agriculture of the third order in the socialist agriculture of Algeria

których wzorców średnia odległość nie przekroczyła 11. Uzyskano następujące wyniki:

Seh — Bouïra, Tizi Ouzou, Oran, Sidi Bel Abbès, Tlemcen, Mascara, Béjaïa, Skikda;

Sca — Konstantyna, Sétif, M'Sila, Batna, Oum El Bouaghi, Tébessa, Djelfa;

Sho — Laghouat, Ouargla.

Obszary przejściowe między typami:

Seh/Sca — Jijel (przewaga **Seh**), Médéa (równowaga), Saïda (przewaga **Sca**);

¹⁸ Opis metody — zob. W. Stola (1977, s. 761).

Seh/Shy — Blida, El Asnam;

Seh/Sec (przewaga **Seh**) — Mostaganem, Annaba;

Sca/Scc (przewaga **Sca**) — Tiaret;

Seh/Sca/Scc (przewaga **Sca**) — Guelma.

Nie zaliczono do typów: Algier, Biskra.

PODSUMOWANIE

I. Zastosowana metoda typologii rolnictwa pozwoliła wyróżnić w algierskim rolnictwie socjalistycznym w latach 1975—1978 sześć podstawowych typów, „autonomicznych”, ustalonych bez odwoływania się do wzorców światowych typów rolnictwa. Są to:

1) typ **L** — śródziemnomorskie rolnictwo intensywne i wielokierunkowe o wysokiej produktywności ziemi i niskiej produktywności pracy, gdzie najważniejszą gałęzią była uprawa drzew owocowych;

2) typ **T** — rolnictwo śródziemnomorskie mniej intensywne i bardziej wyspecjalizowane oparte na uprawie drzew owocowych i winorośli;

3) typ **H** — wyżynne rolnictwo ekstensywne, o niskiej produktywności ziemi i wysokiej produktywności pracy, wyspecjalizowane w uprawie zbóż;

4) typ **A** — wyżynne rolnictwo bardzo ekstensywne, oparte na uprawie zbóż i pastwiskowej hodowli zwierząt;

5) typ **O** — rolnictwo pustynne intensywne, o bardzo wysokiej produktywności ziemi, wyspecjalizowane w uprawie palmy daktylowej;

6) typ **B** — rolnictwo pustynne łączące intensywną uprawę palmy daktylowej z ekstensywną hodowlą zwierząt.

II. Porównując badane rolnictwo do wzorców światowych typów rolnictwa pierwszego rzędu stwierdzono, że należało ono do typu **S** (rolnictwo uspołecznione). Natomiast jeśli chodzi o podobieństwo do typów drugiego rzędu, badane rolnictwo znajdowało się w strefie przejściowej między kilkoma typami aktualnie wydzielonymi. Na najniższym szczeblu podziału światowego rolnictwa uzyskane rezultaty pozwalają na stwierdzenie konieczności uzupełnienia listy światowych typów rolnictwa co najmniej o dalsze trzy:

1) oparty na typach „autonomicznych” **L** i **T**,

2) oparty na typach „autonomicznych” **H** i **A**,

3) oparty na typie „autonomicznym” **O**.

III. Wykorzystując dane dla trzech kolejnych lat uzyskano nieco inny obraz typów badanego rolnictwa, aniżeli wcześniejszy oparty tylko na danych dla jednego roku (Szyrmer 1984a). Prezentowany tutaj podział według oceny osób znających rolnictwo algierskie lepiej odzwierciedla rzeczywiste jego zróżnicowanie. W Algierii plony zależą głównie od poziomu opadów atmosferycznych i ich rozkładu w ciągu roku, z tym że zależność od opadów różni się w przypadku poszczególnych roślin

uprawnych. Dlatego zarówno poziom, jak struktura produkcji rolniczej zmienia się z roku na rok.

Wynika stąd wnioszek, że badania typologiczne rolnictwa obszarów o zmiennych z roku na rok wartościach niektórych cech powinny być prowadzone na podstawie danych dla co najmniej dwóch lat, z których jeden reprezentowałby „górne” wartości tych cech, drugi — „dolne”.

LITERATURA

- Annuaire, 1977/1978, *Annuaire statistique de l'Algérie*, no 7, MPAT Alger.
- 1979, *Annuaire statistique de l'Algérie*, no 8 MPAT Alger.
- 1980, *Annuaire statistique de l'Algérie*, no 9 MPAT Alger.
- 1981, *Annuaire statistique de l'Algérie*, no 10 MPAT Alger.
- 1982, *Annuaire statistique de l'Algérie*, no 11, Édition 1984 MPAT Alger.
- 1983/1984, *Annuaire statistique de l'Algérie*, no 12, edition 1985, MPAT Alger.
- Données, 1979, *Données statistique par wilaya*, MPAT Alger.
- Enquête, 1978, *Enquête sur le secteur socialiste agricole*, Campagne 1975—1976, Statistique agricole, Série Etudes et Enquêtes, MARA, Alger no 20.
- 1979, *Enquête sur le secteur socialiste agricole*, Campagne 1976—1977, Statistique agricole. Série Etudes et Enquêtes, MARA, Alger, no 21.
- 1981, *Enquête sur le secteur socialiste agricole*, Campagne 1977—1978, Statistique agricole. Série Etudes et Enquêtes, MARA, Alger no 22.
- Kostrowicki J., 1980, *Układ hierarchiczny typów rolnictwa świata*, Przegł. geogr., 52, 2, s. 271—302.
- 1985, *Mapa typów rolnictwa Europy. Koncepcja, realizacja, doświadczenia*, Przegł. geogr., 57, 1—2, s. 106—113.
- Rościszewski M., 1970, *Kierunki ewolucji rolnictwa w krajach Maghrebu*, Prace geogr., 88.
- Situation, 1979, *Situation des approvisionnements en engrais et produits phytosanitaires*. Campagne 1977—1978, Statistique agricole, MARA, Alger.
- Statistique A, 1976, *Statistique agricole*. Superficies et productions. Serie A: Renseignements concernant la campagne agricole du printemps, MARA, Alger.
- Statistique A, 1977 (jw.).
- Statistique A, 1978 (jw.).
- Statistique A, 1979 (jw.).
- Statistique B, 1976, *Statistique agricole*. Superficies et productions. Serie B: Renseignements concernant la campagne agricole d'automne., MARA, Alger.
- Statistique B, 1977 (jw.).
- Statistique B, 1978 (jw.).
- Statistique B, 1979 (jw.).
- Stola W., 1977, *Próba zastosowania metod typologicznych do badań porównawczych rozwoju rolnictwa Belgii i Polski*, Przegł. geogr. 49, 4, s. 757—771.
- Szczotka F. A., 1976, *Podstawy taksonomii numerycznej*, Warszawa.
- Szyrmer J., 1975, *Stopień specjalizacji rolnictwa. Próba zastosowania metody mierzenia*, Przegł. geogr., 47, 1, s. 117—135.
- Szyrmer J. H., 1984a, *Typologia algerskiego rolnictwa samorządowego*, Przegł. geogr., 56, 3—4, s. 105—124.
- 1984b, *Essai de typologie de l'agriculture autogérée algérienne*, Geogr. pol., 50, s. 151—168.

— 1986, *The typology of large scale self-managed agriculture in Algeria*, [w:] Singh V. R., Singh N. K., *Perspectives in agricultural typology*, Star Distributors, Varanasi, Indie, s. 55—73.

TYPES OF ALGERIAN SOCIALIST AGRICULTURE

Summary

The socialist sector constituted in the studied period, i.e. in the years 1975—1978, one of the three sectors of Algerian agriculture, apart from the sector of agricultural revolution and the private sector. It embraced 2071 agricultural holdings comprising 2.2 mln hectares of agricultural lands.

The studies were based on data from three consecutive years for wilayas, i.e. the largest administrative units of the country. Particular wilayas in each of the three years have been treated as a separate study unit.

A division into types have been carried out by applying a method of the Commission of Agricultural Typology IGU, by two different ways. The first one was based on the estimate of values of attributes and their normalization in accordance with the directives of the Commission. However, the division itself was implemented independently from models of world types of agriculture. The basis for the division were taxonomic distances between units. As a result, six main types have been determined (Fig. 1): 1) the **L** type — Mediterranean intensive and multidirectional agriculture with high land productivity and low labour productivity, where the most important branch was the cultivation of fruit trees; 2) the **T** type — Mediterranean less intensive agriculture, more specialized, based on the cultivation of fruit trees and vines; 3) the **H** type — upland extensive agriculture, with low land productivity and high labour productivity, specialized in grain cultivation; 4) the **A** type — upland highly extensive agriculture, based on the cultivation of grains and breeding of animals on pastures; 5) the **O** type — intensive desert agriculture, with very high land productivity, specialized in cultivations of date-palms; 6) the **B** type — desert agriculture comprising an intensive cultivation of date-palms with an extensive animal breeding.

The second way was based on a comparison of the analysed units with models of world agriculture types of the Commission. On the highest level of division they may all be considered as the **S** type (socialized agriculture). As far as the types of the second order are concerned, the studied agriculture was in the transient sphere between some of them, mainly **Se**, **Sc** and **Sm**, but also **Sh** and **Me**.

However, only some of the studied units may be classified to one of the hitherto described types of the third order. Therefore, it was suggested to supplement their list by at least three further ones, as described below:

The **Seh** type — “socialized” Mediterranean agriculture, of average intensity and rather universal, where the main role is played by cultivations of fruit trees and grapevines. Based on “autonomic” **L** and **T** types. Code: 1115443—2153241—2223522—3231115.

The **Sca** type — “socialized” extensive agriculture, of low land productivity, high labour productivity, specialized in grain cultivations. Based on the **H** and **A** “autonomic” types. Code: 1115353—1142131—1133514—1331115.

The **Sho** type — “socialized” desert intensive agriculture, specialized in cultivations of date-palms in irrigated oases. Based on the **O** “autonomic” type. Code: 111533—4151541—4423545—5151115.

The use of data for three consecutive years in the study, enabled a better description of types of the analysed agriculture than in the previous elaborations, where only data for one year were used (Szyrmer 1984a, 1986).

Translated by Izabella Filipow

ТИПЫ АЛЖИРСКОГО СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Резюме

Социалистический сектор являлся в исследуемом периоде (1975—1978 гг.) одним из трёх секторов алжирского сельского хозяйства, наряду с сектором аграрной революции и частным сектором. Он насчитывал 2.071 хозяйство, охватывающее 2,2 млн га сельскохозяйственных угодий.

Исследования базируются на данных трёх очередных лет для вилаев, т.е. самых крупных административных единиц. Отдельные вилайи в каждом из трёх очередных лет трактовались как отдельные единицы исследования.

Разделение на типы было проведено методом Комиссии типологии сельского хозяйства Международного Географического Союза двумя разными способами. Первый из них заключался в определении важности черт и их стандартизации — согласно директивам Комиссии — однако само деление проводилось независимо от мировых эталонов типов сельского хозяйства. За основу деления принимались таксономические расстояния между единицами. В результате этого деления было выделено 6 основных типов (рис. 1): 1) **L** — средиземноморское интенсивное и многостороннее сельское хозяйство высокой производительности земли и низкой производительности труда, где самой важной отраслью является выращивание фруктов; 2) **T** — менее интенсивное и более специализированное средиземноморское сельское хозяйство, основывающееся на выращивании фруктов и виноградарстве; 3) **H** — нагорное экстенсивное сельское хозяйство низкой производительности земли и высокой производительности труда, специализирующееся на возделывании зерновых; 4) **A** — нагорное, очень экстенсивное сельское хозяйство, базирующее на возделывании зерновых и пастбищном животноводстве; 5) **O** — интенсивное пустынное сельское хозяйство высокой производительности земли, специализирующееся на выращивании финиковой пальмы; 6) **B** — пустынное сельское хозяйство, совмещающее интенсивное выращивание финиковой пальмы с экстенсивным животноводством.

Второй способ деления заключается в сравнении исследуемых административных единиц с мировыми эталонами типов сельского хозяйства Комиссии типологии сельского хозяйства. На самом высоком уровне деления все эти типы можно причислить к типу **S**, т.е. к обобществлённому сельскому хозяйству. В отношении же типов второго уровня исследуемое сельское хозяйство находится в промежуточной зоне между несколькими типами, главным образом **Se**, **Sc** и **C_{Sm}**, но также **Sh** и **Me**.

Однако лишь некоторые исследуемые единицы можно было отнести к какому-то из до сих пор описанных типов третьего уровня. Поэтому было предложено пополнить список этих типов, прибавляя, по крайней мере, ещё три нижеописанных типа.

Тип **Seh** — Социалистическое средиземноморское сельское хозяйство средне интенсивное и довольно разнообразное, в котором главная роль отводится выращиванию фруктов и виноградарству — основывающийся на „автономичных” типах **L** и **T**. Код: 1115443—2153241—2223522—3231115.

Тип **Sca** — Социалистическое экстенсивное сельское хозяйство низкой производительности земли, зато высокой производительности труда, специализированное на возделывании зерновых — основывающийся на „автономных” типах **H** и **A**. Код: 1115353—1142131—1335114—131115.

Тип Sho — Социалистическое пустынное сельское хозяйство, интенсивное, специализированное на выращивании фруктов в искусственно наводнённых оазисах — основывающийся на „автономном” типе О. Код: 111533—4151541—4423545—5151115.

Использование в работе данных трёх очередных лет позволило лучше определить типы исследуемого сельского хозяйства, чем в более ранней работе, в которой использовались лишь данные за один год (Ширмер 1984а, 1986).

Перевела Э. Яворска

WŁADYSŁAWA STOLA

WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ NAD PRZEMIANAMI STRUKTURY PRZESTRZENNEJ OBSZARÓW WIEJSKICH PONIDZIA

Struktura przestrzenna obszarów wiejskich Polski jest przedmiotem coraz większego zainteresowania, w tym również badań naukowych w skali kraju i poszczególnych regionów. Badania te dotyczą przeważnie stanu aktualnego. Niedostatek opracowań i porównywalnych danych dla okresów wcześniejszych, spowodowany głównie zmianami podziału administracyjnego kraju, utrudnia prowadzenie przestrzennych badań dynamicznych. Podejmowane zaś takie badania dotyczą przeważnie wybranych pojedynczych zagadnień, na ogół — ludnościowych. Tymczasem wiadomo, że aktualny stan zagospodarowania obszarów wiejskich jest wynikiem dotychczasowego rozwoju całokształtu problematyki społeczno-gospodarczej. Dlatego tak ważne jest rozpoznanie stanu zagospodarowania obszarów wiejskich w przeszłości oraz zachodzących przemian i tendencji w ich rozwoju.

Ponadto badania w skali województw, gmin, prowadzone przeważnie na podstawie publikowanych danych statystycznych, dostarczają wyników bądź o ograniczonym zakresie merytorycznym, bądź też o dużym stopniu agregacji przestrzennej. Dlatego istnieje potrzeba prowadzenia szczegółowych badań sondażowych w skali gmin, wsi na wybranych obszarach zróżnicowanych pod względem struktury społeczno-gospodarczej oraz warunków przyrodniczych.

Mając to na uwadze podjęto badania dynamiczne nad strukturą przestrzenną obszarów wiejskich Ponidzia, obejmującego południowe tereny woj. kieleckiego, w zasięgu największej jego rzeki Nidy. Tereny te cechuje duże zróżnicowanie warunków przyrodniczych i przestrzennej struktury gospodarki, pozostającej w zasięgu wpływów od strony północnej Staropolskiego Okręgu Przemysłowego, a od południowej — aglomeracji Krakowa.

Powyższe względy zdecydowały, że już w latach pięćdziesiątych Ponidzie stało się jednym z obiektów szczegółowych badań z zakresu zdjęcia użytkowania ziemi, prowadzonych przez Zakład Geografii Rolnictwa Instytutu Geografii PAN. Wyniki tych badań zostały częściowo

wykorzystane w paru opracowaniach (Kostrowicki 1964; Stola 1965, 1968, 1970). Ponadto południowe tereny Ponidzia, w granicach powiatu pińczowskiego z 1953 r. zostały opracowane w skali gmin w postaci monografii geograficzno-gospodarczej (Mącznik 1955).

Prace te¹ zawierają dużo materiału informacyjnego o strukturze przestrzennej obszarów wiejskich, w tym szczególnie dotyczących podstawowej funkcji tych obszarów — rolnictwa, i mogą być podstawą do opracowania stanu wyjściowego w badaniach struktury przestrzennej w ostatnim ćwierćwieczu. Natomiast podstawą opracowania współczesnego stanu struktury przestrzennej obszarów wiejskich są poza danymi w skali gmin wyniki z terenowych badań szczegółowych prowadzonych od 1983 r. w gminie Pińczów, w skali wsi (41 wsi oraz miasto Pińczów). Badania te podjęto z inspiracji Zakładu Zagospodarowania Środowiska IGiPZ PAN, który prowadzi na terenie wspomnianej gminy badania dynamiczne z zakresu transformacji układów ekologicznych pod wpływem rozwoju funkcji gospodarczych (studium metodyczne).

Celem tego artykułu jest próba charakterystyki przemian, jakie wystąpiły w strukturze społeczno-gospodarczej na południowych terenach Ponidzia² po II wojnie światowej, w świetle dotychczasowych badań ekonomiczno-geograficznych.

Badania te prowadzone były według wsi lub podstawowych jednostek administracyjnych, które w czasie kolejnych reform podziału administracyjnego (do 1954 r. — gminy, w latach 1954—1973 — gromady, później gminy) ulegały zmianom, co poważnie utrudnia badania dynamiczne w skali tych jednostek. Dlatego charakterystykę przemian poszczególnych zagadnień opracowano głównie na podstawie wskaźników obliczonych w stosunku do powierzchni lub ludności i przedstawiono je dla badanego obszaru, pokrywającego się od 1973 r. w przybliżeniu z powierzchnią 11 gmin³ (1098 km²), liczących 276 miejscowości (w tym 41 wsi w gminie Pińczów). Łącznie obszar ten zamieszkiwało w 1983 r. 91,3 tys. osób, w tym ludność wiejska stanowiła 80% (72,6 tys.), podczas gdy w 1954 r. w powiecie pińczowskim na ogólną liczbę 111,8 tys. mieszkańców, ludność wsi (łącznie z ok. 4 tys. mieszkańców Kazimierzy Wielkiej, która jeszcze nie miała statusu miasta) stanowiła aż 93%.

¹ Były podstawą opracowania w 1982 r. przez R. Burka i W. Stole, przemian wybranych problemów struktury przestrzennej obszarów wiejskich Ponidzia w skali gmin (m-pis, s. 26), na zlecenie Komisji Obszarów Wiejskich KPZK PAN.

² Przez południowe tereny Ponidzia rozumie się tu obszar byłego powiatu pińczowskiego (1147 km — 20 gmin) podzielonego w 1954 r. na 2 powiaty: Pińczów i Kazimierza Wielka, które składały się łącznie z 47 gromad (1114 km²). W 1974 r. podział na gromady zastąpiono podziałem na gminy obszarowo większe, a w 1975 r. zlikwidowano podział na powiaty.

³ Gminy: Bejsce, Czarnocin, Działoszyce, Kazimierza Wielka, Kije, Koszyce, Michałów, Opatowiec, Pińczów, Skalbmierz, Złota; w tym 4 miasta: Pińczów (9812 mieszkańców), Kazimierza Wielka (5833), Skalbmierz (1705), Działoszyce (1277).

Badany teren, należący do najwcześniej i najgęściej zasiedlonych w Polsce, od dawna należał też tak pod względem użytkowania ziemi, jak i źródeł utrzymania ludności do obszarów tzw. tradycyjnie wiejskich, tzn. rolniczych, mało przekształconych przez procesy urbanizacyjne i industrializacyjne. Sprzyjało temu z jednej strony występowanie zróżnicowanych, ale na ogół bardzo korzystnych, warunków przyrodniczych dla rozwoju rolnictwa, w tym przede wszystkim urodzajnych gleb wytworzonych na lessach i nadrzecznych aluwjach, a z drugiej — peryferyjne położenie w stosunku do większych ośrodków miejsko-przemysłowych oraz słaby rozwój pozarolniczych działów gospodarki i powiązań komunikacyjnych.

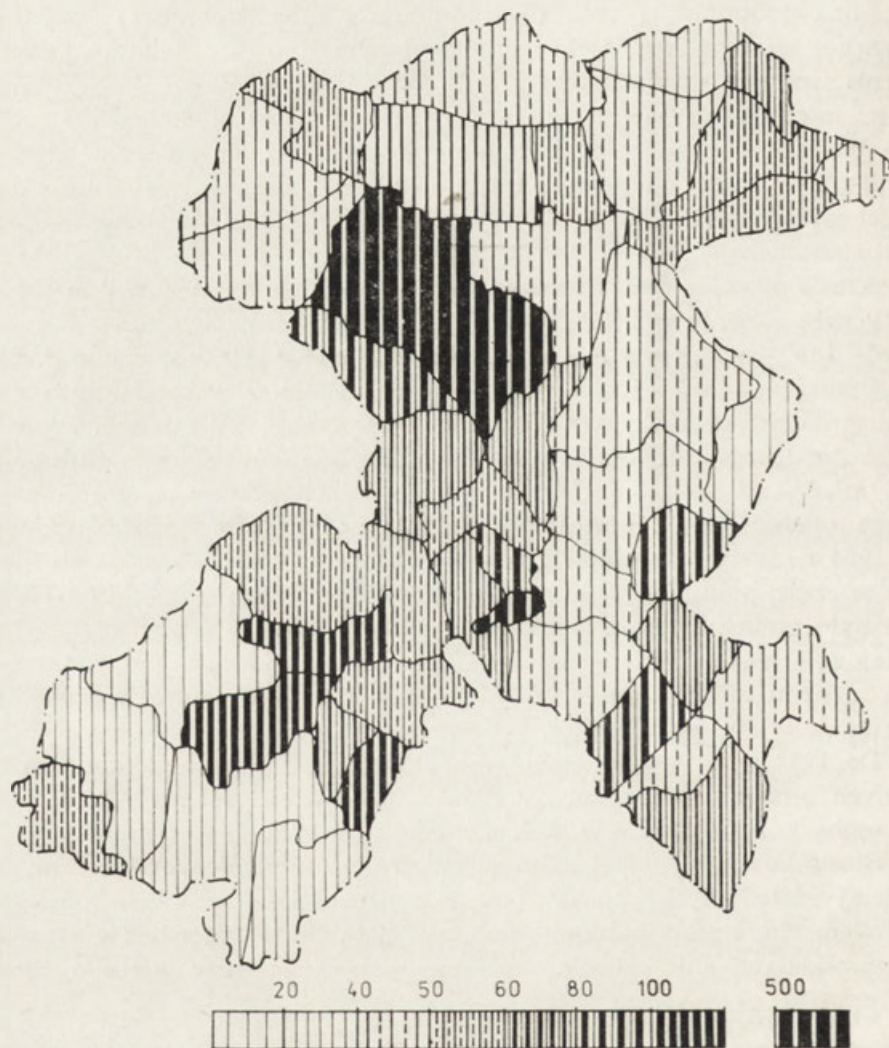
Silne wyludnianie tych przeludnionych, o rozdrobionej strukturze agrarnej terenów rozpoczęło się od wybuchu II wojny światowej. Zniszczenia wojenne spowodowały przede wszystkim zmniejszenie liczby ludności miejskiej (Pińczów, Skalbmierz, Działoszyce) o około 50%, głównie na skutek eksterminacji ludności żydowskiej, co znalazło odzwierciedlenie w znacznym spadku udziału ludności pozarolniczej. Liczba ludności wiejskiej zmalała o około 1%, pomimo stosunkowo dużego przyrostu naturalnego (15—18%). Natomiast zmniejszanie się liczby ludności w okresie powojennym, ze szczególnym nasileniem do 1950 r. i po 1965 r., dotyczyło głównie wsi. Gęstość zaludnienia obszarów wiejskich w latach 1946—1950 zmniejszyła się z 96 do 88 osób/km², czyli o 8 osób/km². Było to wynikiem masowej emigracji ludzi na ziemie odzyskane (głównie na Dolny Śląsk) oraz do okręgów przemysłowych i miast, wykazujących silne tendencje rozwojowe (Górny Śląsk, Kraków—Nowa Huta), jak też młodzieży do szkół. W następnych latach proces emigracji został nieco zahamowany i gęstość zaludnienia wsi wzrosła do 92,5 osób/km² w 1954 r., w tym w połowie wszystkich gmin, skoncentrowanych głównie w części południowej, wynosiła 100—150 osób/km² i więcej (w 1978 r. nie było gminy o takim zaludnieniu). Na terenach zaś północnych, bardziej zalesionych lub o mniej korzystnych warunkach przyrodniczych dla rozwoju rolnictwa, gęstość zaludnienia była stosunkowo niższa i wynosiła około 60—80 osób/km².

Do 1983 r., a więc w ciągu niespełna 30 lat, gęstość zaludnienia badanych obszarów wiejskich zmalała z 92,5 do 68 osób/km², czyli o ok. 24 osoby/km² (łącznie z ludnością miejską⁴ z 97,5 do 83,1 osób/km²).

Stosunkowo najwięcej ludności emigrowało z rolniczych terenów najgęściej zasiedlonych, pozbawionych możliwości zatrudnienia poza rolnictwem tzn. z gmin południowych, z wyjątkiem terenów będących w zasięgu oddziaływania pręźnie rozwijającej się Kazimierzy Wielkiej (miasto

⁴ Liczba mieszkańców wzrastała tylko w Pińczowie z 4125 w 1954 r. do 9812 osób w 1983 r. i w Kazimierzy Wielkiej z 4677 osób w 1960 r. do 5833 w 1983 r., malała zaś w Działoszycach z 1652 w 1954 r. do 1277 w 1983 r. i w Skalbmierzu odpowiednio — z 1776 do 1705 osób.

od 1955 r.), siedziby byłego powiatu oraz osiedla Koszyce (w drugiej połowie XIX w. straciło prawa miejskie). Gęstość zaludnienia w południowej części badanego terenu zmniejszyła się przeciętnie o około 40%, tzn. spadła do 80—100 osób/km², natomiast w północnej części — o około 25%, tzn. zmniejszyła się do 45—60 osób/km² w 1983 r. Jedynie w gminie Pińczów, dzięki szybkiemu rozwojowi miasta Pińczowa i możliwości dojazdów do pracy oraz budowie zakładów przemysłowych na obszarach wiejskich (np. Kombinatoru Gipsowo-Kredowego w Gackach), gęstość zaludnienia prawie nie zmieniła się (w 1983 r. — 57 osób/km²). Natomiast szczegółowe badania wykazały, że wewnątrz gminy wystą-

Ryc. 1. Gęstość zaludnienia w gminie Pińczów w 1983 r. (w osobach /km²)
Population density in the Pińczów Commune in 1983 (in persons per sq. km)

piły w tej dziedzinie duże zmiany (ryc. 1). Obok wsi o stabilnej lub wzrastającej liczbie ludności (powyżej 80—100 osób/km²) występują wsie wyludniające się (poniżej 20—40 osób/km²), które pozbawione są możliwości zatrudnienia pozarolniczego na miejscu lub poprzez dojazdy do pracy.

Malejąca gęstość zaludnienia świadczy o stosunkowo dużej emigracji ludzi przekraczającej przyrost naturalny. Duży odpływ ludności utrzymywał się do ostatnich lat. W latach 1978—1983 liczba mieszkańców badanych gmin zmniejszyła się o 14‰ (pow. 10 tys. osób), w tym w niektórych gminach południowych (Działoszyce, Opatowiec) — o 25‰. Fakt ten tym bardziej niepokoi, że w wyniku odpływu głównie roczników młodych sukcesywnie maleje przyrost naturalny ludności (z ok. 15‰ w 1953 r., do 5‰ w 1978 r. i 3,7‰ w 1983 r.). Przy czym w gminach Działoszyce i Kije stał się on już ujemny, a w gminach Bejsce, Koszyce, Złota — bardzo niski, (poniżej 2‰). Równocześnie ujemne saldo migracji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców było tam bardzo wysokie i wynosiło np. w 1983 r. w gminie Bejsce — 15,6, Działoszyce — 17,7, Kije — 14,2. Na pozostałych terenach przyrost naturalny jest nieco wyższy, ale też malejący, np. w gminie Pińczów zmniejszył się z 7,6‰ w 1982 r. do 5,7‰ w 1983 r. Jednocześnie ujemne saldo migracji wykazuje tendencje wzrostu (odpowiednio z 10,1 do 11,3 osób/1000 mieszkańców).

W badanym okresie wystąpiły też przemiany w strukturze utrzymania i zatrudnienia ludności. W 1954 r. z rolnictwa utrzymywało się prawie 92‰ ludności wsi, natomiast w 1978 r. około 80‰, przy czym na terenach południowych przeciętnie 80—90‰, a na północnych, z wyjątkiem gminy Pińczów (57‰), 70—80‰. Udział ludności pozarolniczej wzrósł więc znacznie na terenach północnych i bardzo mało na terenach południowych. Mając zaś na uwadze, że ubytki ludności dotyczyły tu głównie ludności rolniczej, istnieje prawdopodobieństwo, że na terenach południowych w ogóle nie wzrosła liczba wiejskiej ludności pozarolniczej. Może to wynikać, między innymi z tego, że większość nielicznych zakładów przemysłowych, w tym największy cukrownia Łubna, zlokalizowanych jest w miastach — Kazimierzy Wielkiej i Działoszycach. Natomiast istniejące w 1953 r. we wsiach drobne, prywatne zakłady przemysłowe (np. cegielnie, młyny) oraz rzemieślnicze pracujące na potrzeby rolnictwa zostały zlikwidowane. W 1983 r. na całym badanym terenie było 371 prywatnych zakładów rzemieślniczych (zatrudniających 436 osób), w których przeważało rzemiosło przemysłowe i budowlane, nie było zaś ani jednego zakładu dla obsługi rolnictwa. Tymczasem w 1953 r. we wsiach byłego powiatu pińczowskiego było 723 rzemieślników, w tym 140 kowali, 27 kołodziej, 13 rymarzy... (Mącznik 1955).

W 1983 r. z ogólnej liczby 6,5 tys. osób zatrudnionych w gospodarce społecznej na wsi, prawie 3/4 pracowało w sferze tzw. produkcji materialnej, w tym 29‰ w przemyśle, 5‰ w budownictwie, 8‰ w ko-

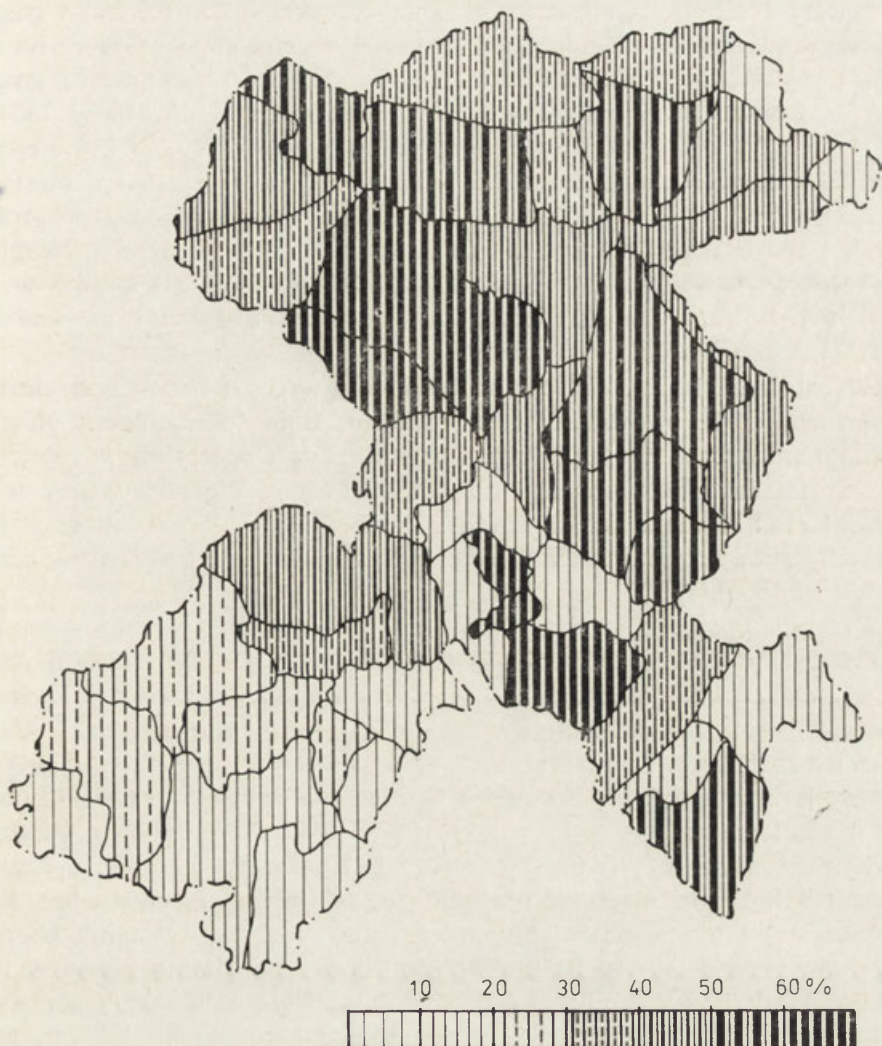
munikacji, 10% w handlu itd. oraz pozostałe ponad 1/4 poza „produkcją materialną”.

Zatrudnienie w działalnościach usługowych (np. handlu, oświacie, służbie zdrowia) jest zbyt małe w porównaniu do potrzeb i wykazuje stosunkowo niewielkie zróżnicowanie przestrzenne w przeliczeniu na liczbę mieszkańców (np. zatrudnienie w tzw. usługach bytowych wynosiło 4—9 osób/tys. mieszkańców, lekarzy — 1—5/10 tys. mieszkańców). Natomiast zatrudnienie w pozarolniczych działach produkcji wykazuje dużą koncentrację, np. 70% ogółu zatrudnionych w przemyśle i około 50% zatrudnionych w budownictwie skupiało się w gminie Pińczów, a właściwie w kilku jej wsiach, w których występują bądź zakłady przemysłowe (np. w Gackach, Stawianach), bądź budowlane, lub z których ludność dojeżdża do pracy do tych zakładów (np. z Bogucic, Brześcia, Krzyżanowic, Skrzypkowa), bądź zlokalizowanych w Pińczowie. W tych wsiach udział ludności pozarolniczej kształtował się powyżej 50—60% (ryc. 2).

Zmniejszenie gęstości zaludnienia i wzrost udziału ludności pozarolniczej w ogólnej liczbie ludności wiejskiej znalazły odbicie przede wszystkim w zmniejszeniu zasobów ludności rolniczej liczonej na 100 ha u.r. Wskaźnik ten zmalał przeciętnie z około 110 do 80 osób, w tym na terenach południowych z około 100—120 osób do 80—90 osób, a na północnych — z około 70—90 do poniżej 60 osób. Odpowiednio zmniejszała się też liczba ludności zawodowo czynnej w rolnictwie przypadająca na 100 ha u.r. W 1978 r. miernik ten wynosił od około 30—35 osób na terenach północnych do około 55 osób na terenach południowych (w woj. kieleckim — 37,5), podczas gdy w 1965 r. w większości ówczesnych gromad wynosił on ponad 50 osób, a w gromadach nadwiślańskich nawet powyżej 70 osób. Jedynie w gromadzie Zagość (w jej granicach były położone Gacki) zatrudnienie w rolnictwie kształtowało się wówczas poniżej 40 osób/100 ha u.r.

Nastąpiło poważne zmniejszenie zaludnienia rolniczego, które zlikwidowało nie tylko występujące tu po wojnie nadwyżki siły roboczej, ale także doprowadziło w niektórych wsiach nastawionych na uprawę bardziej pracochłonnych roślin (tytoniu, buraków cukrowych, warzyw) do sezonowych braków siły roboczej lub ekstensyfikacji produkcji rolnej. Notowane jeszcze stosunkowo duże, w porównaniu ze średnią krajową (ok. 30 osób/100 ha u.r.) zatrudnienie w rolnictwie, zwłaszcza na terenach południowych, wynika po prostu z dużego rozdrobnienia struktury gospodarstw indywidualnych, aczkolwiek znacznie się ona poprawiła.

W pierwszych latach powojennych, głównie w wyniku reformy rolnej, nastąpił wzrost liczby gospodarstw indywidualnych o ponad 25%, w tym głównie gospodarstw małych. Udział gospodarstw o powierzchni do 5 ha wynosił w 1954 r. 80% (w 1946 r. ok. 70%), podczas gdy gospodarstwa o powierzchni powyżej 10 ha zajmowały zaledwie 1,2% ogólnej

Ryc. 2. Udział ludności pozarolniczej w gminie Pińczów w 1978 r. (w %)

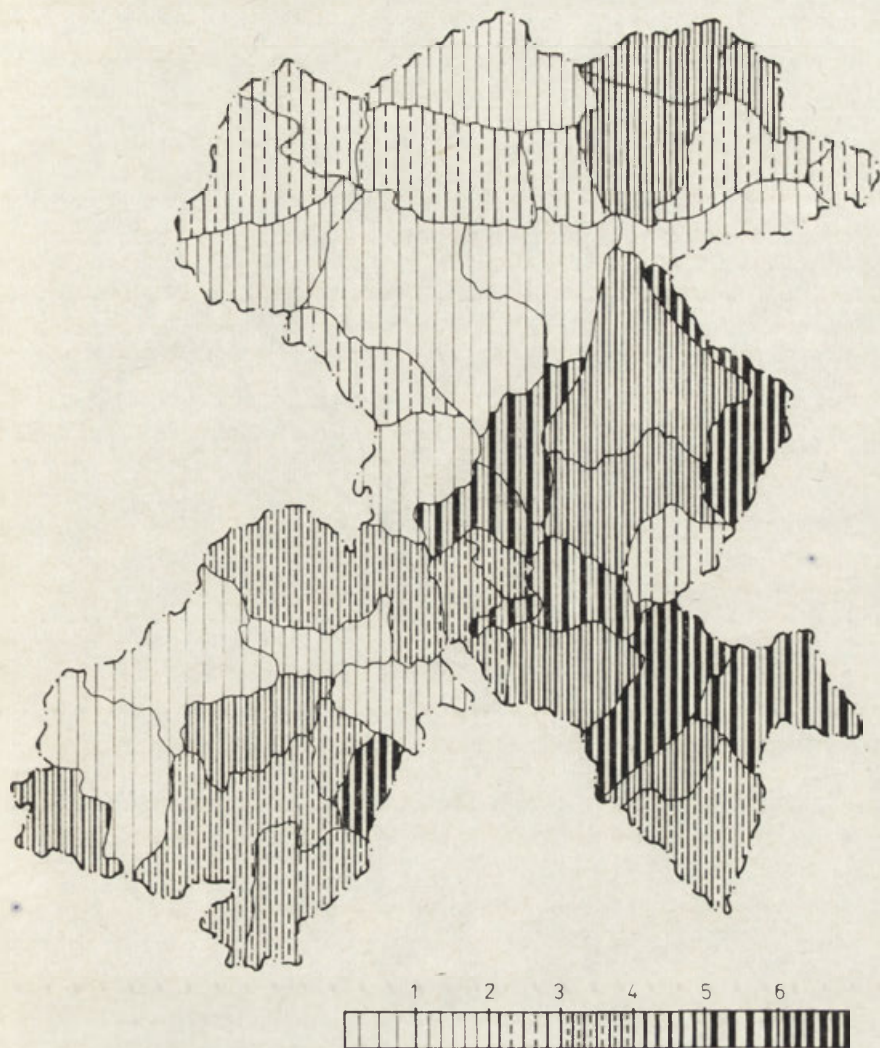
Share of non- agricultural population in the Pińczów Commune in 1978 (in %)

liczby gospodarstw. W następnych latach liczba gospodarstw ulegała stopniowemu zmniejszeniu, głównie kosztem gospodarstw małych i bardzo małych, przy czym proces ten na terenach południowych przebiegał nieco odmiennie niż na terenach północnych, o gorszych warunkach przyrodniczych dla rolnictwa i stosunkowo dużym udziale ludności chłopsko-robotniczej. Udział gospodarstw małych (do 2 ha) w gminach południowych zmniejszył się z około 40—50% do około 25—30% na korzyść głównie gospodarstw o powierzchni 2—5 ha. Ich udział w strukturze gospodarstw wzrósł o około 15%. Natomiast w gminach północnych o znacznie mniejszym odsetku (10—15%) gospodarstw bardzo ma-

łych wzrósł udział tzw. gospodarstw działkowych (pon. 0,5 ha) i gospodarstw średnich o powierzchni 5—7 ha. Korzystnym zjawiskiem na całym terenie był wzrost w ogólnej liczbie gospodarstw udziału gospodarstw o powierzchni powyżej 7 ha, przeciętnie z około 5⁰/₁₀₀ w 1954 r. do około 15⁰/₁₀₀ w 1978 r. Na terenach północnych wzrost ten był większy i częściej dotyczył gospodarstw o powierzchni powyżej 10 ha. Miało to związek z większym przechodzeniem ludności do zawodów pozarolniczych i sprzedażą ziemi innym gospodarstwom lub jej przekazywaniem na rzecz Państwowego Funduszu Ziemi (np. w gminie Pińczów w latach 1975—1977 przekazano 124 gospodarstwa o łącznej powierzchni 433 ha).

W ostatnich latach pozytywne tendencje wzrostu liczby gospodarstw obszarowo większych uległy zahamowaniu. Było to wynikiem głównie zmniejszania zasobów ludności rolniczej, spadku specjalizacji rolnictwa i niedostatecznego wyposażenia wsi w urządzenia infrastruktury technicznej oraz wzrostu cen, a także zawodności ciągników i maszyn rolniczych, spowodowanej brakiem części zamiennych itp., co w sumie wpływa na zmniejszenie efektywności gospodarstw.

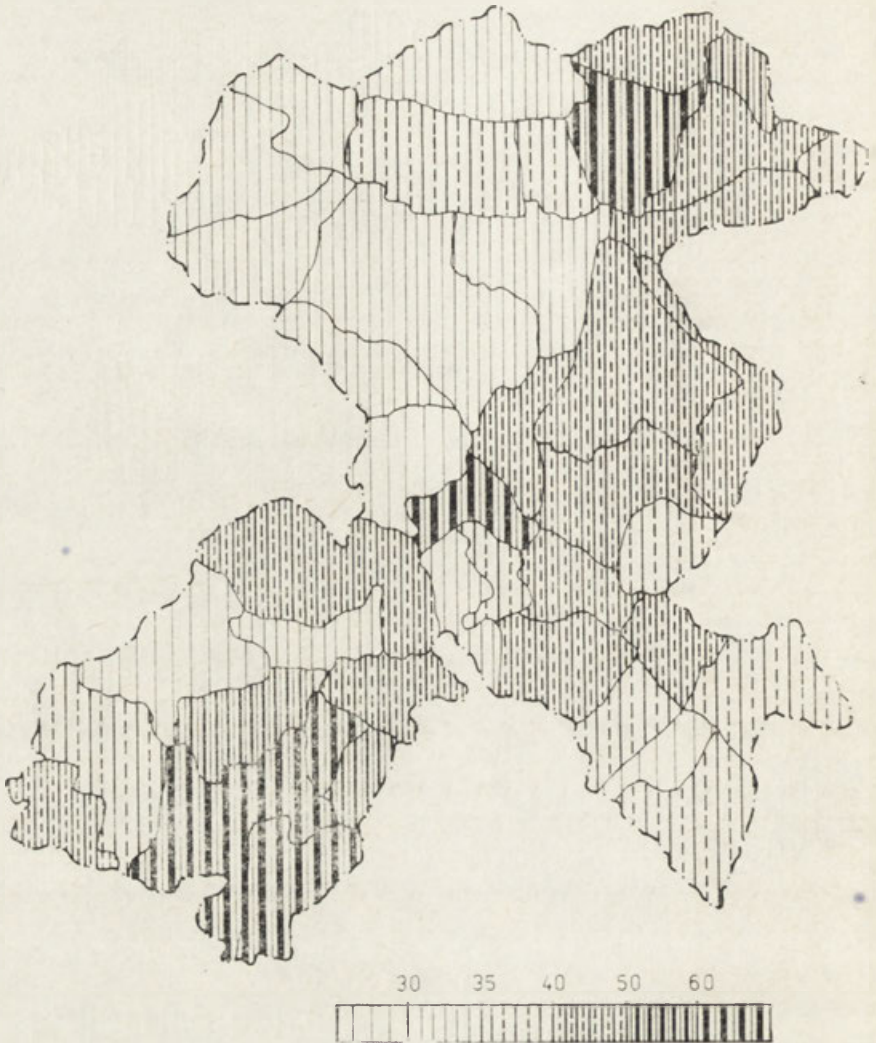
Przemiany sposobów gospodarowania w rolnictwie wystąpiły w sposób wyraźny dopiero w latach sześćdziesiątych. Wiązało się to ze stopniową elektryfikacją gospodarstw, wzrostem zaopatrzenia w ciągniki i maszyny rolnicze, większym zużyciem nawozów mineralnych, środków ochrony roślin itp. Jeszcze w 1962 r. prawie 50⁰/₁₀₀ gospodarstw indywidualnych w powiecie pińczowskim i prawie 40⁰/₁₀₀ gospodarstw w powiecie kazimierskim nie było zelektryfikowanych. Stosunkowo skromny park maszyn rolniczych przystosowany był prawie wyłącznie do trakcji konnej. Nieliczne ciągniki obsługujące rolnictwo indywidualne były prawie wyłącznie w posiadaniu kółek rolniczych. Na 1 ciągnik przypadało wówczas około 700 ha u.r. W ciągu kilkunastu lat sytuacja w tym zakresie, jak i w wyposażeniu w maszyny uległa zasadniczej poprawie. Przeciętnie na 1 ciągnik w 1978 r. przypadało około 60 ha u.r., przy czym na terenach południowych o bardziej intensywnym i towarowym rolnictwie, znacznie mniej — około 30—40 ha, a na terenach północnych około 60—80 ha i więcej. Po 1978 r. nastąpił dalszy wzrost wyposażenia w ciągniki, np. w gminie Pińczów do 1985 r. powierzchnia u.r. przypadająca na ciągnik zmniejszyła się z ponad 50 ha do około 30 ha (przeciętnie w rolnictwie nie uspołecznionym w woj. kieleckim w 1983 r. — 46 ha/ciągnik). W obrębie tej gminy zauważa się wyraźną korelację między wyposażeniem w ciągniki a wielkością uspołecznionego skupu produktów rolnych (ryc. 3 i 4). Tak poważny wzrost mechanicznej siły pociągowej nie wpłynął znacząco na zmniejszenie obsady koni. Przez cały badany okres była ona bardzo wysoka i wynosiła ponad 20—25 sztuk/100 ha u.r., wykazując większe różnice w skali wsi niż gmin. Przyczyny tego stanu są złożone. Tkwią one nie tylko w rozmieszczeniu

Ryc. 3. Ciągniki w gospodarstwach indywidualnych w gminie Pińczów w 1985 r.
(w sztukach/100 ha użytków rolnych)

Number of tractors in individual holdings in the Pińczów Commune in 1985 (per
100 ha of agricultural land)

gleb ciężkich do uprawy (np. rędziny, mady), ale przede wszystkim w słabym stanie dróg dojazdowych, przewadze maszyn przystosowanych do trakcji konnej i niedostatecznym rozwoju motoryzacji. Podstawowe prace polowe oraz związane z produkcją pasz, zbóż i okopowych zostały w poważnej mierze zmechanizowane, w tym również dzięki usługom mechanizacyjnym Spółdzielni Kółek Rolniczych. Natomiast prace związane z produkcją warzyw, tytoniu oraz chowem zwierząt gospodarskich niewiele się zmieniły lub wcale i opierają się na pracy ludzi.

Ryc. 4. Uspołeczniony skup produktów rolnych w gminie Pińczów w 1983 r.
(w tys. zł/ha użytków rolnych)

Purchases by socialized enterprises of agricultural goods in the Pińczów Commune
in 1983 (in thous. zloty per one ha of agriculture land)

Spośród przemian z zakresu rolniczego użytkowania ziemi do istotniejszych należy zmniejszenie w strukturze zasiewów udziału żyta (z 28⁰/₀ do 15⁰/₀) i owsa na korzyść pszenicy (z 18⁰/₀ do 26⁰/₀) i jęczmienia (z 5⁰/₀ do 10⁰/₀) oraz zwiększenie udziału warzyw (z 0,7⁰/₀ do powyżej 3⁰/₀), w tym głównie korzeniowych, których uprawa i zbiór są łatwiejsze do zmechanizowania. Z tego też powodu w ramach roślin przemysłowych (ok. 10⁰/₀) nastąpił wzrost udziału buraków cukrowych, a zmniejszenie — tytoniu. Dotyczy to głównie terenów południowych. Natomiast w gminie

Pińczów uprawa tytoniu stanowi nadal dla wielu gospodarstw główne źródło dochodów.

W badanym okresie poważnie wzrosła wydajność z ha gruntów ornych, jak i z użytków zielonych, dzięki znacznemu ich zmeliorowaniu i zagospodarowaniu.

Zwiększenie produkcji roślinnej znalazło odzwierciedlenie we wzroście obsady podstawowych gatunków zwierząt gospodarskich na 100 ha r.u., np. bydła z około 40—60 sztuk w 1953 r. do ponad 110—120 sztuk w 1982 r. oraz trzody chlewnej — odpowiednio z 30—70 do ponad 110—120 sztuk. Zwraca uwagę fakt, że produktywność ziemi, mierzona wielkością globalnej produkcji rolnictwa (roślinnej i zwierzęcej) z ha u.r., jest nadal ściśle skorelowana z jakością warunków przyrodniczych, w tym głównie gleb, a pośrednio ze strukturą wielkością gospodarstw.

Dalszy rozwój i modernizacja rolnictwa, podstawowej funkcji produkcyjnej na większości badanego terenu, zależy głównie od rozwoju infrastruktury technicznej (reelektryfikacji gospodarstw, poprawy zaopatrzenia w wodę, budowy dróg dojazdowych itp.) oraz od prawidłowego funkcjonowania obsługi rolnictwa w zakresie zaopatrzenia w środki do produkcji i zbytu płodów rolnych, jak też, co podkreślali rolnicy, od wzrostu opłacalności pracy w rolnictwie i zsynchronizowania cen na produkty przemysłowe z cenami na płody rolne. Zagadnienia te są szczególnie ważne w warunkach poważnego zmniejszenia zasobów siły roboczej w rolnictwie, występowania gospodarstw tzw. podupadłych i bez następców oraz zaniku zarysowujących się w latach siedemdziesiątych tendencji specjalizacji rolnictwa.

Przedstawione w tym opracowaniu tylko niektóre, wybrane problemy z zakresu przemian zachodzących na obszarach wiejskich Ponidzia, wskazują na potrzebę kontynuacji badań dynamicznych i szczegółowych badań terenowych poszerzonych również o inne problemy wsi.

LITERATURA

- Burek R., Stola W., 1982, *Przemiany struktury przestrzennej obszarów wiejskich Ponidzia. Wybrane problemy*, KPZK PAN, Warszawa, s. 26 (m-pis).
- Kostrowicki J., 1964 (red.), *Szczegółowa mapa użytkowania ziemi 1:25 000*, ark. Chroberz.
- Mącznik W., 1955, *Monografia geograficzno-gospodarcza powiatu pińczowskiego*, s. 167 (m-pis w Bibliotece UW).
- Stola W., 1965, *Użytkowanie ziemi i stosunki gospodarcze w powiecie pińczowskim*, Dok. geogr., 5, s. 3—38.
- 1968, *Użytkowanie ziemi i rolnictwo Ponidzia*, s. 263 (m-pis w Bibliotece IGiPZ PAN).
- 1970, *Próba typologii rolnictwa Ponidzia*, Prace geogr. IG PAN, 81, s. 143.

PRELIMINARY RESULTS OF RESEARCH ON TRANSFORMATIONS
OF SPATIAL STRUCTURE OF RURAL AREAS OF PONIDZIE

Summary

Ponidzie, an area situated within the drainage basin of Nida, the biggest river of the Kielce Voivodship, is characterized by a considerable differentiation of natural conditions and of the spatial structure of the economy. That area remains within the range of influence of the Staropolski Industrial District from the north, and from the south of the Kraków Urban Agglomeration. Due to those facts already in the fifties the southern parts of Ponidzie had become a subject of physical, and economic-geographical studies. The results of them constituted a basis for elaborating the primary conditions in studies of transformations in the spatial structure of rural areas. On the other hand, a basis for elaborating the existing conditions, apart from data in the scope of rural communes, are the results of field detailed studies conducted in the range of villages since 1983 on the area of the Commune (41 villages and the town of Pińczów). The surveyed area embraced 11 rural communes (1098 sq. km), including 276 settlements. In the year 1983 these areas were inhabited by 91.3 thous. persons, and rural population constituted 80% of this number (in the year 1954 — 93%). The southern part of Ponidzie belongs to parts of Poland with the earliest and most dense human settlement network. For centuries this was a traditionally rural region, i.e. an agricultural one, little influenced by urbanization and industrialization. This was the result of favourable natural conditions for the development of agriculture, and the peripheral situation in relation to larger urban and industrial centres, together with the inadequate transport links.

Already during the Second World War these densely populated areas with land subdivided into small holdings began to be depopulated: in the small towns population decreased by 50% as a result of the extermination of Jews, and the population of villages — by 1%. On the other hand, the decrease in the size of population in the after-war period concerned mainly the villages. Thus, the population density decreased from 96 persons per sq. km in 1946, to 68 persons per sq. km in the year 1983, i.e. by 28 persons per sq. km. Most of inhabitants out-migrated from the southern communes.

It was mainly the younger people who decided to migrate, which fact gradually led to a fall of the rate of natural increase from 15% in 1946 to about 4% in 1983. In some villages the rate of natural increase is near to zero, or even negative. This is also accompanied by a negative balance of migration. However, no great changes have been observed in the employment structure of the population (in 1954 agricultural population constituted 91% of the rural population, and in 1978 — 80%). The only exception here is the Pińczów Commune, where a development of the food processing industry took place, as well as of industry based on the quarrying of gypsum and construction stone. In consequence this Commune concentrates approximately 70% of all employed in industry, and 50% of people employed in construction of all the surveyed communes. On the other hand, substantial differentiations may be observed in the percentage rate of non-agricultural population in some of the villages of the commune (Fig. 2).

The population transformations, mainly the decrease of the employment per 100 ha of agricultural lands, are being accompanied by gradual transformations of the holdings structure and of types of agriculture. The equipment with harvesters and other agricultural machines considerably increased. However, due to their frequent breakdowns and to the poor development of motor vehicle ownership and technical infrastructure, the high share of horses is still maintained

(20—25 horses per 100 ha of agricultural land). The cultivation of vegetables, tobacco and breeding of farm animals is still based mostly on human labour.

The further development and modernization of agriculture, according to the farmers, depends mainly on the appropriate functioning of agricultural services (supply, purchases of agricultural goods), and the synchronization of prices for industrial products with the prices for agricultural goods, i.e. with the profitability of work in agriculture. The studies indicated that apart from favourable changes, in the spatial structure of rural areas also some negative transformations took place, which endanger the rational development of those areas.

Translated by Izabella Filipow

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО ПРЕОБРАЗОВАНИЯМ СТРУКТУРЫ СЕЛЬСКИХ РАЙОНОВ БАСЕЙНА РЕКИ НИДА

Резюме

Бассейн реки Нида — самой крупной реки келецкого воеводства — характеризуется большим разнообразием природных условий и пространственной структуры хозяйства, остающегося под воздействием Старопольского промышленного округа с севера, а с юга — краковской агломерации. Поэтому уже в 50-х годах южная часть бассейна Ниды стала объектом физико- и экономико-географических исследований, результаты которых используются как основа для разработки исходного положения в исследованиях изменений пространственной структуры сельских территорий. Основой для разработки современного состояния — кроме данных в масштабе гмин — служат результаты отдельных подробных полевых работ, проводившиеся в масштабе села на территории гмины Пиньчув (охватывающей 41 село и город Пиньчув) с 1983 г. Исследуемую территорию, охватывающую 11 гмин (1,098 км²), в том числе 276 местностей, населяло в 1983 г. 91,3 тыс. жителей, из которых на долю сельского населения приходилось 80% (в 1954 г. — 93%). Долгие века южная часть бассейна Ниды — территория самого раннего и самого плотного заселения в Польше — была традиционно сельским районом, т.е. районом развития сельского хозяйства, мало преобразованным урбанизацией и индустриализацией. Этому способствовали благоприятные для сельского хозяйства природные условия, периферийное положение (отдалённость от более крупных городских и промышленных центров), а также слабые транспортные связи.

Сильное обезлюднение этих перенаселённых и размельчённых в отношении аграрной структуры территорий началось уже во время второй мировой войны. Тогда в результате истребления еврейского населения число жителей мелких городков сократилось на 50%, а число жителей села — на 1%. В послевоенный период обезлюднению подвергалось в этом районе главным образом село. Плотность заселения села пала с 96 чел./км² (1946 г.) до 68 чел./км² (1983 г.), т.е. на 28 чел./км². Миграция охватила главным образом южные гмины. Мигрировали в первую очередь молодые люди, что вызвало последовательный пад естественного прироста (с около 15 промилле в 1946 г. до 4 промилле в 1983 г.). В некоторых селах естественный прирост близок нулю или достиг отрицательной величины. Этот пад естественного прироста сопровождается отрицательным сальдо миграции. Не зафиксированы существенные изменения в структуре занятости населения (в 1954 г. в сельском хозяйстве было занято 91% населения села, а в 1978 г. — 80%). Исключением является гмина Пиньчув, в которой сосредоточено 70% всего занятого в промышленности в исследуемых гминах населения и 50% всего занятого в строительстве населения исследуемых гмин. Большие различия наблюдаются в удельном весе представителей несельских профессий в отдельных деревнях гмины Пиньчув (рис. 2).

Изменения структуры населения, в частности, сокращение занятости на 100 га сельскохозяйственных угодий, сопровождаются медленными изменениями структуры земельных хозяйственных угодий, сопровождаются медленными изменениями структуры земельных хозяйственных угодий, сопровождаются медленными изменениями структуры земельных хозяйственных угодий.

хозяйств и способов хозяйствования в них. Значительно возрасла оснащённость хозяйств тракторами и сельскохозяйственными машинами, однако в силу их частых поломок, слабого развития моторизации и технической инфраструктуры, в дальнейшем сохраняется очень высокий показатель содержания коней (20—25 коней на 100 га сельскохозяйственных угодий). Овощеводство и табаководство, а также выращивание скота основывается на ручном труде.

По мнению крестьян, дальнейшее развитие и модернизация сельского хозяйства зависят главным образом от правильного функционирования сельскохозяйственного обслуживания (снабжения, закупки сельскохозяйственных продуктов) и увязки цен промтоваров с ценами сельскохозяйственных товаров, т.е. от повышения рентабельности сельскохозяйственного труда. Исследования показали, однако, что наряду с положительными преобразованиями пространственной структуры сельских территорий, наблюдаются и отрицательные изменения, угрожающие рациональному развитию этих территорий.

Перевела Э. Яворска

BIBLIOGRAFIA PUBLIKACJI
ZAKŁADU GEOGRAFII ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH
W LATACH 1982—1986

1982

- Dziewulska A., 1982, *Kierunki rolniczego użytkowania ziemi i chowu zwierząt we Włoszech*, Prz. geogr., 54, 4, s. 571—589 (artykuł).
- Gałczyńska B., 1982, *Typologia rolnictwa Bułgarii*, Prz. geogr., 54, 4, s. 551—570 (artykuł).
- Gałczyńska B., Kulikowski R., 1982, *Struktura przestrzenna rolnictwa indywidualnego w województwie stołecznym warszawskim*, Dok. geogr. IGiPZ PAN, 5—6, s. 111 (rozprawa).
- Kostrowicki J., 1982, *The types of agriculture map of Europe*, Geogr. pol., 48, s. 79—91, 4 mapy (artykuł).
- 1982, *Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w latach 1978—1980. Sprawozdanie Dyrekcji za okres kadencji*, Prz. geogr., 54, 1—2, s. 97—127 (sprawozdanie).
- 1982, *Allocution de M. le Professeur J. Kostrowicki*, Revue de l'Université Aix-Marseille II, Novembre 1981 — Janvier 1982, s. 15—16 (wypowiedź na uroczystości nadania tytułu doktora honoris causa).
- 1982, *Land use systems and their impact on environment*, XXIV Plenary Meeting, Committee on Space Research, Ottawa Canada, 16 May — 2 June 1982, s. 285 (abstrakt referatu).
- 1982, *Land use systems and their impact on environment. An attempt at a classification*, Warszawa, s. 8 (referat powielony).
- 1982, *The capitalist and socialist paths of rural development in the light of the Types of Agriculture Map of Europe*, Warszawa, s. 17 (referat powielony).
- 1982, *Przedmowa*, [w:] *Struktura przestrzenna rolnictwa indywidualnego w województwie stołecznym warszawskim*, Dok. geogr. IGiPZ PAN, 5—6, s. 7—8.
- 1982, *Sielskije tieritorii kak mnogofunkcjonalnoje prostranstvo*, [w:] *Nowyje Idiei w Geografii*, 5, s. 10 (artykuł).
- 1982, *XXIV Międzynarodowy Kongres Geograficzny. Tematyka obrad*, PZLG, 3—4, s. 44—55 (sprawozdanie).

- 1982, *Konferencja Komitetu Naukowego dla Problemów Środowiska (SCOPE) 30 V — 5 VI 1982*, Nauka pol. 4, s. 111—114 (sprawozdanie).
 - 1982, *Regionalna Konferencja Łacińsko-Amerykańska Międzynarodowej Unii Geograficznej (Brazylia 8—13.08.82)*, Nauka pol. 5—6, s. 181—185 (sprawozdanie).
 - 1982, *Zakład Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN 1956—1981*, Prz. geogr., 54, 4, s. 385—397 (artykuł).
 - 1982, *Systemy użytkowania ziemi. Próba klasyfikacji*, Prz. geogr., 54, 4, s. 399—425 (artykuł).
 - 1982, *Profesor Franciszek Dziedzic 1902—1981*, Prz. geogr., 54, 4, s. 605—608 (wspomnienie pośmiertne).
 - 1982, *Konferencja robocza pt. Wpływ industrializacji i urbanizacji na przekształcanie ziemi, Veszprem (Węgry, 15—17.10.81)*, Prz. geogr., 54, 4, s. 615—616.
- K r a j e w s k a J., 1982, *Bibliografia publikacji Zakładu Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 1976—1981*, Prz. geogr., 54, 4, s. 627—639.
- K r a j e w s k a J., K u l i k o w s k i R., 1982, *Publikacje pracowników Zakładu Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN*, Prz. geogr., 54, 4, s. 640—655.
- K u l i k o w s k i R., 1982, *Przestrzenne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce*, Prz. geogr., 54, 4, s. 475—497 (artykuł).
- 1982, *R. Manteuffel — Przyszłość rolnictwa*, Prz. geogr., 54, 4, s. 591—592 (recenzja).
- S t o l a W., 1982, *Différenciation fonctionnelle des territoires ruraux en Pologne, Polsko-francuskie seminarium geograficzne Languedoc — Mazowsze, Montpellier*, s. 15, tab. 4, ryc. 3 (referat powielony).
- 1982, *A functional classification of the rural areas in the Suwałki voivodship*, [w:] *Development of Rural Areas. Proceedings of the 4th Hungarian-Polish Seminar, Goldap, Poland 20—30 May 1980, Polish Academy of Sciences, Institute of Geography and Spatial Organization*. Warszawa, s. 203—220 (artykuł).
 - 1982, *Struktura agrarna Portugalii*, *Więś Współczesna*, 9/307/, s. 152—155 (notatka naukowa).
 - 1982, *I polsko-włoskie seminarium geograficzne (Piza, Licciana Nardi, Carmignano, Orbetello, 22 VI—6 VII 1981 r.)*, Prz. geogr., 54, 4, s. 372—374 (sprawozdanie).
 - 1982, *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, Prz. geogr., 54, 4, s. 427—451 (artykuł).
- S t o l a W., S z c z ę s n y R., 1982, *Geografia rolnictwa Polski*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, wyd. II zmienione, s. 159 (podręcznik).

- Szczęsny R., 1982, *Typy rolnictwa Szwajcarii*, Prz. geogr., 54, 4, s. 511—531 (artykuł).
- 1982, F. Zwittkovits. *Die Almen Österreichs*, Prz. geogr., 54, 4, s. 592—595 (recenzja).
- 1982, B. Andreae, *Weltwirtschaftspflanzen in Weltbetrieb*, Prz. geogr., 54, 4, s. 595—598 (recenzja).
- Szulc H., 1982, *Agriculture, modernization and the development of villages: The case of Poland*, [w:] Enyedi G., Volgyes I. (red.), *The Effect of Modern Agriculture on Rural Development*, Pergamon Press, New York, s. 131—138 (artykuł).
- 1982, *Dorobek naukowy profesor Marii Kiełczewskiej-Zaleskiej*, Prz. geogr., 54, 1—2, s. 17—22 (artykuł).
- 1982, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego w Polsce*, Prz. geogr., 54, 4, s. 453—474 (artykuł).
- 1982, *Collected Papers presented at the Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape held at Roskilde, Denmark, 3—9 June 1979*, S. Gissel, V. Hansen, Copenhagen 1981, s. 1—229, Prz. geogr., 54, 3, s. 598—602 (recenzja).
- 1982, *Sprawozdanie z posiedzenia w Bazylei Grupy Roboczej do Badań Genezy Osadnictwa w środkowej Europie w dniach 21—23 maja 1981*, Prz. geogr., 54, 3, s. 623—625.
- Tyszkiewicz W., 1982, *Zastosowanie metod typologicznych do badań rolnictwa Szwecji*, Prz. geogr., 54, 4, s. 533—549 (artykuł).
- 1982, *XI Kongres Geografów Jugosłowiańskich, Budwa 28 IX — 2 X 1981*, Prz. geogr., 54, 4, s. 621—623 (sprawozdanie).

1983

- Gałczyńska B., Kulikowski R., 1983, *The size of holdings versus productive effects in the Polish individual farming*, [w:] *Geographical Transformation of Rural Areas, Proceedings of the 3rd Yugoslav-Polish Geographical Seminar, Ljubljana-Maribor 19—21.10. 1983*, s. 11—21 (artykuł).
- Kostrowicki J., 1983, *The Fifth General Assembly of SCOPE. Ottawa 20 May — 5 June 1982*, IGU Bulletin, 33, 1—2, s. 52—53 (sprawozdanie).
- 1983, *Land Use Systems and their impact on environment. An attempt at a classification*, [w:] *Advances in Space Research Study of Land Transformation Processes from Space and Ground Observations*, London, Pergamon Press, s. 209—215 (artykuł).
- 1983, *Rozum na sztorc — a będzie co jeść*, Prz. techn., 5, s. 26—27.
- 1983, *Mapa typów rolnictwa Europy. Materiały Zjazdu Geografów Polskich, Toruń 15—18.09.83*, s. 54—55 (abstrakt referatu).
- 1983, *Types of Agriculture Map of Europe. Methods and effects*, [w:] *Geographical Transformation of Rural Areas*, Ljubljana, s. 48—54 (artykuł).

- 1983, *Regionalna konferencja łacińsko-amerykańska MUG (Brazylia 9—20.08.1982)*, Prz. geogr., 55, 2, s. 498—503 (sprawozdanie).
- 1983, *Symposium MUG w Aracaju (Sergipe)*, Prz. geogr., 55, 2, s. 503—506 (sprawozdanie).
- 1983, *Polska geografia rolnictwa. Mechanizmy rozwoju*, Prz. geogr., 55, 3/4, s. 597—631 (artykuł).
- 1983, *Land use survey, agricultural typology and land use systems. Introductory Remarks*, Rural Systems 1, 1, s. 1—24 (artykuł).
- Kulikowski R., 1983, *Problemy i wyniki badań polskiej geografii rolnictwa*, [w:] *Główne problemy i wyniki badań geografii społeczno-ekonomicznej*, s. 10 (referat na Konferencję Metodologiczną w Rydzynie — powielone).
- 1983, *Mechanizmy rozwoju geografii społeczno-ekonomicznej w Polsce*, [w:] *Główne problemy i wyniki badań geografii społeczno-ekonomicznej*, s. 7 (notatka naukowa na Konferencję Metodologiczną w Rydzynie, napisana wspólnie z M. Potrykowskim i Z. Ryklem — powiel.).
- 1983, *Spatial differentiation of agricultural production in Poland*, s. 16, ryc. 12 (referat powielony na seminarium geograficzne polsko-angielskie w Jabłonnej).
- 1983, *Ocena rozwoju organizacji przestrzennej gospodarki żywnościowej Polski*, [w:] *Diagnoza stanu gospodarki przestrzennej Polski*, Biul. KPZK PAN, 123, s. 28—47 (artykuł).
- 1983, W. Stola, R. Szczęsny — *Geografia rolnictwa Polski*, Geogr. w Szk., 1, s. 53—54 (recenzja).
- 1983, *Produktywność i towarowość rolnictwa w Polsce*, *Materiały I Zjazdu Geografów Polskich*, Toruń, s. 186—187 (abstrakt referatu).
- Stola W., 1983, *Essai d'application des méthodes typologiques à l'étude comparée sur le développement des agricultures belge et polonaise*, Geogr. pol., 46, s. 159—173 (artykuł).
- 1983, *Différenciation fonctionnelle des territoires ruraux en Pologne*, [w:] *Croissance et développement régional. Actes du premier colloque Languedoc-Mazowsze, Octobre 1982, Université Montpellier III*, s. 187—203 (artykuł).
- 1983, *Międzynarodowe seminarium stowarzyszenia RED (Bourginster, Luksemburg, 18—22 X 1982)*, Prz. geogr. 55, 3—4, s. 743—745 (sprawozdanie).
- 1983, *Transformations des espaces ruraux en Pologne*, [w:] *Colloque International d'Aménagement Rural. Communications, Commission d'Aménagement Rural UGI, Seminaire de Géographie de l'Université de Liège, 4—11 Septembre 1983*, 2, s. 279—291 (artykuł).
- 1983, *Międzynarodowe seminarium pt. „Rola i kształtowanie czynników rozwoju w środowisku wiejskim” (Luksemburg 18—22 X 1982)*, Nauka pol., 1—2, s. 185—187 (sprawozdanie).

- 1983, *Functional classification of rural areas. Criteria, methods, results*, [w:] *Geographical Transformations of Rural Areas. Proceedings of the 3rd Yugoslav-Polish Geographical Seminar*, Ljubljana, Maribor 19—21 X 1983, s. 80—87 (artykuł).
- 1983, *Głos w dyskusji*, [w:] *Wież Polska 2000*, II Biul. KPZK PAN, 122, s. 232—234.
- 1983, *II włosko-polskie seminarium nt. „Organizacji przestrzennej obszarów wiejskich”* (Messyna, Palmi, Cosenza, 29 IV — 8 V 1983), Nauka pol., 6, s. 167—169 (sprawozdanie).
- Szcześny R., 1983, *Changing in the Spatial Structure of Polish Agriculture in the 1970*, [w:] *Geographical Transformation of Rural Areas, Proceedings of the 3rd Yugoslav-Polish Geographical Seminar Ljubljana, Maribor 1983*, s. 151—159 (artykuł).
- 1983, *Poland's agriculture in 1970—1980*, IV *Polsko-Węgierskie Seminarium Geograficzne Pecs 1983*, Warszawa, s. 16 (referat powielony).
- Szulc H., 1983, *Przemiany przestrzenne osadnictwa wiejskiego*, [w:] *Przemiany osadnictwa województwa koszalińskiego w latach 1945—1980*, Koszaliński Ośrodek Naukowo-Badawczy, Koszalin, 1983, s. 189—202 (artykuł).
- 1983, *Przedmowa do opracowania zbiorowego pt. Przemiany osadnictwa województwa koszalińskiego w latach 1945—1980*, Koszalin, s. 5—8.
- 1983, *Typologia morfometryczna wsi województwa koszalińskiego — mapa w skali 1 : 300 000*.
- 1983, *Badania geograficzno-historyczne osadnictwa wiejskiego w Polsce*, Prz. geogr., 55, 3, s. 647—661 (artykuł).
- 1983, *Morphogenetic typology of villages and their regulation in Poland: A case study from Silesia and Pomerania*, [w:] Roberts B. K., Glasscock R. E. (red.), *Villages, Fields and Frontiers, Studies in European Rural Settlement in the Medieval and Early Modern Periods*; BAR IS 185, s. 203—215 (artykuł).
- Tyszkiewicz W., 1983, *Spatial differences in the agrarian structure in the Polish mountain areas*, s. 12, tab. 4, 12 map (Symposium Podkomisji Rozwoju Terenów górskich MUG, Barcelona — referat powielony).
- 1983, *Long term changes in size structure of the Polish individual farms 1950—1980*, [w:] *Geographical Transformation of Rural Areas, Ljubljana, Maribor 1983, Proceedings of the 3rd Yugoslav-Polish Geographical Seminar*, s. 161—169 (artykuł).
- 1983, *Spatial differences in the agrarian structure in the Polish mountain areas*, [w:] *IGU Sub-Commission on Rural Development in Highlands and High Latitude Zones of the IGU Commission on*

Rural Development. Meeting in Barcelona, Pyrenees, 26.06.—2.07. 1983, s. 21—22 (abstrakt referatu).

- 1983, *XI Kongres Geografów Jugosłowiańskich*, Nauka pol., 3, s. 149—151 (sprawozdanie).

1984

Gałączyńska B., 1984, *Agricultural typology of Bulgaria*, Geogr. pol., 50, s. 169—177 (artykuł).

- 1984, *Geografia rolnictwa (1981)*, PZLG, 1, s. 115—129 (tłumaczenie — Grigg D., 1981, *Agricultural Geography*, Progress in human geogr., 2, s. 268—276).

- 1984, *Geografia rolnictwa (1982)*, PZLG, 1, s. 131—139 (tłumaczenie — Grigg D., 1982, *Agricultural Geography*, Progress in human geogr., 6, 2, s. 242—246).

Kostrowicki J., 1984, *Opening address*, [w:] *Transition from Spontaneous to Regulated Organization, Meeting of the IGU Working Group on Historical Changes in Spatial Organization. April 1983, Warsaw*, s. 9 (przemówienie na otwarciu sympozjum).

- 1984, *Types of Agriculture in Europe. A preliminary outline*, Geogr. pol., 50, s. 131—149 (artykuły).

- 1984, *Współczesne tendencje i kierunki rozwoju geografii rolnictwa w Polsce i świecie*, [w:] *I Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, Komisja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PTG, Instytut Geografii UMK, Toruń*, s. 11 (abstrakt referatu).

- 1984, *Transformations de l'agriculture européenne à la lumière de la carte des types agricoles de l'Europe*, [w:] *25e Congrès International de Géographie, Resumés des Communications*, 1, th. 9.12., s. 2 (abstrakt referatu).

- 1984, *Transformations de l'agriculture européenne à la lumière de la carte des types agricoles de l'Europe*, s. 35, tab. 3 (powielone), (referat na sesji 9 XXV Międzynarodowego Kongresu Geograficznego w Paryżu).

- 1984, *Types of agriculture map of Europe. Concept, methods, techniques*, s. 25, tab. 6 (referat powiel. na Sympozjum Komisji MUG, Rural Development w Neuchâtel).

- 1984, *Lech Zawadzki 1920—1983*, Prz. geogr., 56, 3—4, s. 189—191 (wspomnienie pośmiertne).

- 1984, *XIII Kongres Geografów Włoskich. Catania 9—13 V 1983*. Prz. geogr., 56, 3—4, s. 205—206 (sprawozdanie).

- 1984, *Odpowiedź na ankietę*, [w:] *Podział administracyjny kraju, Poglądy i opinie*, Biul. KPZK PAN, 126, s. 76—82.

Kostrowicki J. (red.), współautorzy: Dziewulska A., Gałączyńska B., Kulikowski R., Stola W., Szczęsny R., Tyszkiewicz W., Zarzycki J., 1984, *Types of agriculture*

map of Europe — mapa w skali 1 : 2 500 000 (9 arkuszy), Wyd. Geolog., Warszawa (wersja pol. i ang.).

K u l i k o w s k i R., 1984, *Gospodarka żywnościowa w Polsce — zakres pojęcia i próba analizy przestrzennej*, [w:] *I Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, Komisja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PTG, Instytut Geografii UMK*, s. 13—56 (artykuł).

— 1984, *Spatial differentiation of agricultural production in Poland*, *Geogr. pol.*, 50, s. 179—192 (artykuł).

— 1984, *Spatial differentiation of agricultural production in Poland*, [w:] *25e Congrès International de Géographie*, *Resumés des Communications*, 1, th. 9, 13, s. 1 (abstrakt referatu).

— 1984, *Food economy in Poland — an attempt at a spatial analysis*, referat powielony na seminarium polsko-węgierskiej grupy Regional Science Association (22—23 X, Kraków), s. 20.

K u l i k o w s k i R., O l e c h J., 1984, *Przemiany w strukturze agrarnej i poziomie zatrudnienia w rolnictwie Polski do 2000 r.*, Warszawa, s. 32 (powielone), (Studia przedplanowe Komisji Planowania przy RM).

— 1984, *Przestrzenne zróżnicowanie uwarunkowań rozwoju rolnictwa*, [w:] *Uwarunkowania wynikające z analiz i prognoz w sferze zagospodarowania przestrzennego*, Komisja Planowania przy Radzie Ministrów, Warszawa, s. 24, 22 mapy (powielony artykuł), (Studia przedplanowe Komisji Planowania przy RM).

— 1984, *Obszary „szansy” dla rozwoju rolnictwa w Polsce*, Komisja Planowania przy Radzie Ministrów, Warszawa, s. 9 (Studia przedplanowe Komisji Planowania przy RM), (artykuł).

S t o l a W., 1984, *Zagospodarowanie Obszarów Wiejskich. Międzynarodowa Konferencja MUG (Liège 3—9 IX 1983 r.)*, *Nauka pol.* 1, s. 129—131 (sprawozdanie).

— 1984, *La différenciation fonctionnelle des espaces ruraux sur les territoires montagneux en Pologne*, s. 19, ryc. 8 (mpis powiel.). Referat na sympozjum Podkomisji Rozwoju Obszarów Wiejskich na Terenach Górskich i Polarnych MUG, Innsbruck 21—25 VIII 1984 r.

— 1984, *An attempt at a functional classification of rural areas in Poland. A methodological approach*, *Geogr. pol.*, 50, s. 113—129 (artykuł).

— 1984, *II polsko-włoskie seminarium geograficzne, Messyna-Palmi-Cosenza, 29 IV — 8 V 1983 r.*, *Prz. geogr.*, 56, 3—4, s. 203—204 (sprawozdanie).

— 1984, *Międzynarodowa konferencja Komisji Zagospodarowania Obszarów Wiejskich MUG — Liège (Belgia), 3—9 IX 1983*, *Prz. geogr.*, 54, 3—4, s. 199—202 (sprawozdanie).

- 1984, *Classification fonctionnelle des espaces ruraux. Critères, méthodes, résultats*, s. 10 (m-pis powiel.). Referat na 25 Międzynarodowym Kongresie Geograficznym w Paryżu.
- 1984, *Classification fonctionnelle des territoires ruraux de la Pologne, Critères, méthodes, résultats*, [w:] 25e Congrès International de Géographie. Paris—Alpes 1984, Resumés des Communications, 1, th. 1 a 20, th. 9, 22, s. 1 (abstrakt).
- 1984, *III polsko-włoskie seminarium geograficzne na temat organizacji przestrzennej obszarów wiejskich (Warszawa, Toruń, Stare Pole, Gdańsk 7—21 VI 1984 r.)*, Nauka pol., 5—6, s. 195—197 (sprawozdanie).
- 1984, *Les changements dans la structure spatiale des territoires ruraux en Pologne*, [w:] Modes de Production. Espace. Sociétés. 2° Colloque, Octobre 1983, Université de Vorsovie, UER de Géographie, Montpellier III, 1984, s. 368—383, s. 7, ryc. (artykuł).
- Szczęsny R., 1984, *Types of agriculture in the Alpine areas*, [w:] *Environment and Human Life in Highlands and High-Latitude Zones*, Innsbruck, s. 1 (abstrakt).
- 1984, *Types of agriculture in the Alpine areas*, Warszawa, s. 19 (m-pis powiel.), referat na Sympozjum Podkomisji Rozwoju Obszarów Wiejskich na Terenach Górskich i Polarnych MUG, Innsbruck 21—25 VIII 1984 r.
- Szulc H., 1984, *Transformations in the forms of Poland's rural settlement up to the early 19th century*, s. 15 (referat powiel.).
- Szyrmer J. H., 1984, *Typologia algierskiego rolnictwa samorządowego*, Prz. geogr., 56, 3—4, s. 103—124 (artykuł).
- 1984, *Typologie agricole*, Université des Sciences et de la Technologie d'Alger, Institut des Sciences de la Terre, Alger, s. 15 (artykuł).
- 1984, *Essai de typologie de l'agriculture autogerée algérienne*, Geogr. pol., 50, s. 151—168 (artykuł).
- Tyszkiewicz W., 1984, *Spatial differences in the agrarian structure in the Polish mountain areas*, [w:] *Rural Life and the Exploitation of Natural Resources in Highlands and High-Latitude Zones. Proceedings of a Symposium held June 27 — July 2, 1983 in Barcelona—Pyrenees*, Barcelona, s. 83—89 (artykuł).
- 1984, *Changing agrarian structure of Poland*, s. 17, 12 map (Sympozjum Komisji Rozwoju Obszarów Wiejskich MUG Neuchâtel — referat powiel.).
- 1984, *Drugie Zebranie Podkomisji MUG Rozwoju Obszarów Wiejskich i Terenów Górskich i Wysokich Szerokości Geograficznych*, Nauka pol., 3, s. 145—148 (sprawozdanie).
- 1984, *III Seminarium jugosłowiańsko-polskie (Ljubljana—Maribor 18—21 X 1983)*, Nauka pol., 3, s. 149—151 (sprawozdanie).

1985

- G a ł c z y ń s k a B., 1985, *Struktura przestrzenna rolnictwa Bułgarii*, [w:] *Streszczenia prac habilitacyjnych i doktorskich IG i PZ PAN*, Warszawa, s. 68—69 (streszczenie pracy).
- 1985, *Struktura przestrzenna rolnictwa Bułgarii*, [w:] *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 1, s. 124—126 (streszczenie pracy).
- K o s t r o w i c k i J., 1985, *Mapa typów rolnictwa Europy. Koncepcja, realizacja, doświadczenia*, Prz. geogr., 57, 1—2, s. 105—113 (artykuł).
- 1985, *Comments to the types of agriculture map of Europe*, s. 3 (m-pis powiel. — komentarz do mapy).
- 1985, *Comparative studies in agricultural development. A review of methodology (summary)*, Warszawa, s. 75 (mpis powiel.), Studium metodologiczne dla UNESCO.
- 1985, *Classification in agricultural geography*, *Geographia Iugoslavica*, 6, s. 47—68 (artykuł).
- 1985, *Relations ville-campagnes. Situation et recherches actuelles en Pologne*. Referat na 7 polsko-francuskim seminarium geograficznym, Warszawa, s. 17 (powiel.).
- 1985, *International Social Science Council IISSC. A Report 1977—1983*, *IGU Bulletin* 33, s. 41—44 (sprawozdanie).
- 1985, *Hildebert Isnard 1904—1983*, Prz. geogr., 57, 4, s. 729—730 (wspomnienie pośmiertne).
- 1985, *XXV Międzynarodowy Kongres Geograficzny, Paryż—Alpy 1984*, *PZLG*, 3—4, s. 5—74 (sprawozdanie).
- K u l i k o w s k i R., O l e c h J., 1985, *Przemiany w strukturze agrarnej i poziomie zatrudnienia w rolnictwie Polski do 2000 r.*, [w:] *Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze*, Wrocław, 27—28 06 1985 r., s. 141—154 (referat).
- K u l i k o w s k i R. i i n., 1985, *Założenia planu przestrzennego zagospodarowania do 1985 r.*, Komisja Planowania przy Radzie Ministrów, Warszawa, s. 80, 15 map (pr. zb.).
- S t o l a W., 1985, *Functional differentiation of rural areas in Poland's mountainous territories*, [w:] *Environment and Human Life in Highlands and High-Latitude Zones. Proceedings of a Symposium held by the Subcommission Rural Development in Highlands and High-Latitude Zones of the IGU. 21—25 August 1984 in Innsbruck*, *Innsbrucker Geographische Studien*, 13, s. 135—141 (artykuł).
- 1985, *III polsko-włoskie seminarium geograficzne, Warszawa—Toruń—Stare Pole—Gdańsk 7—21 VI 1984 r.*, Prz. geogr., 57, 4, s. 741—743 (sprawozdanie).
- 1985, *Structure fonctionnelle des espaces ruraux et relations villes-campagnes en Pologne*, Senanque, s. 23 (m-pis powiel. na VII polsko-francuskie seminarium geograficzne), (referat).
- S t o l a W., W a w r z y n i a k S., 1985, *Fonctions de tourisme dans les*

espaces ruraux en Pologne, [w:] Le tourisme et la récréation en milieu rural. Colloque international de géographie du tourisme, 29 Septembre — 5 Octobre 1985. Seminaire de Géographie de l'Université de Liège. Belgique, s. 161—170 (artykuł).

- Szcześny R., 1985, *Agricultural Typology of the Alpine Areas, [w:] Environment and Human Life in Highland and High-Latitude Zones. Proceedings of a Symposium. Held by the Subcommission Rural Development in Highland and High-Latitude Zones of the IGU Commission on Rural Development, 21—25 August 1984 in Innsbruck, Innsbrucker Geographische Studien, 13, s. 143—150 (artykuł).*
- 1985, *Środowisko a życie człowieka na terenach górskich i polarnych. Sprawozdanie z III Sympozjum Podkomisji Zagospodarowania Obszarów Wiejskich na Terenach Górskich i Polarnych MUG, Nauka pol., 1—2, s. 297—298 (sprawozdanie).*
- Szulc H., 1985, *Sprawozdanie z sympozjum nr 22 grupy roboczej Przemian Historycznych w Organizacji Przestrzeni MUG, XXV Międzynarodowy Kongres Geograficzny Paryż—Alpy 1984 r., PZLG, 3—4, s. 137—142.*
- Tyszkiewicz W., 1985, *Sympozjum Komisji Rozwoju Obszarów Wiejskich MUG, Neuchâtel, Szwajcaria, 20—25 VIII 1984 r., Nauka pol., 1—2, s. 295—296 (sprawozdanie).*
- 1985, *Jubileusz dziewięćdziesięciolecia Instytutu Geografii Uniwersytetu w Belgradzie (Belgrad 8—13 1984), Nauka pol., 3, s. 185—186 (sprawozdanie).*
- 1985, *III Jugosłowiańsko-polskie seminarium geograficzne, Prz. geogr., 57, 1—2, s. 245—248 (sprawozdanie).*
- 1985, *Zebranie Podkomisji Rozwoju Obszarów Wiejskich Terenów Górskich i Wysokich Szerokości Geograficznych MUG, Barcelona — Pireneje 27 VI—3 VII 1983 r., Prz. geogr., 57, 1—2, s. 235—238 (sprawozdanie).*
- 1985, *Sympozjum nr 8 Komisji Rozwoju Obszarów Wiejskich, XXV Międzynarodowy Kongres Geograficzny Paryż—Alpy 1984, PZLG, 3—4, s. 103—109 (sprawozdanie).*

1986

- Dziwulska A., 1986, *Przestrzenne zróżnicowanie użytków zielonych w Europie, Prz. geogr., 58, 1—2, s. 203—219 (artykuł).*
- Gałczyńska B., 1986, *Spatial differences in the level of education of Poland's agricultural population, Warszawa, s. 10, 2 mapy (referat powielony na VI Seminarium polsko-węgierskie — Stare Pole 1986).*
- 1986, *Agricultural population in Poland. A selection of problems, Warszawa, s. 9, (referat powiel. na VI Seminarium polsko-włoskie — Pescara 1986).*
- 1986, *Poziom wykształcenia ludności rolniczej w Polsce. Analiza*

- przestrzenna, [w:] *II Zjazd Geografów Polskich, Łódź 11—13 września 1986*, s. 182—183 (abstrakt referatu).
- 1986, T. P. Bayliss-Smith, *The ecology of agricultural systems*, Cambridge University Press, Cambridge 1982, Prz. geogr., 58, 4, s. 851—852 (recenzja).
- Gałączyńska B., Kulikowski R., 1986, *Poziom wykształcenia zatrudnionych w rolnictwie indywidualnym a efekty produkcyjne*, Prz. geogr., 58, 4, s. 783—794, ryc. 5 (artykuł naukowy).
- 1986, *The level of education of people employed in individual farming and its impact on production effects*, Warszawa, s. 10, tab. 3, 5 map (referat powiel. na IV Seminarium polsko-jugosłowiańskie — Stare Pole 1986).
- Kostrowicki J., 1986, *Głos w dyskusji na Sesji Zgromadzenia Ogólnego PAN w dn. 12 XII 1984 r.*, Post. Nauk roln. 6, s. 71—75.
- 1986, *Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w latach 1981—1983, Sprawozdanie za okres kadencji*, Prz. geogr., 58, 1—2, s. 247—276.
- 1986, *Stanley Beaver 1907—1984*, Prz. geogr., 58, 1—2, s. 296—297 (wspomnienia pośmiertne).
- 1986, *Bernd Andreae (1923—1985)*, Prz. geogr., 58, 3, s. 565—567 (wspomnienia pośmiertne).
- 1986, *III Jugosłowiańskie Sympozjum Geograficzno-Rolnicze. Mari-bor*, Prz. geogr., 58, 3, s. 589—591 (sprawozdanie naukowe).
- 1986, *Relations villes-campagnes. Situation et recherches actuelles en Pologne*, [w:] *Les Nouveaux rapports villes-compagnes. Actes du Colloque de Géographie. Senanque 17—22 Juin 1985*, Les Cahiers des Fontenay, 41, 42, 43, s. 11—30 (artykuł).
- 1986, *Konferencja UNESCO/MUG nt. metod badań porównawczych rolnictwa*, Nauka pol., 5, s. 293—295 (sprawozdanie).
- 1986, *Types of Agriculture in Europe: An outline*, [w:] Singh V. R., Singh N. K., *Perspectives of Agricultural Typology*, Varanasi (India), s. 5—25 (artykuł).
- 1986, *Transformations de l'agriculture européenne à la lumière de la carte des types agricoles de l'Europe*, Geogr. pol., 52, s. 191—208 (artykuł).
- 1986, *Comparative Studies in agricultural development. An introduction to the UNESCO/IGU Conference*, [w:] *Report and Proceedings of IGU/UNESCO Seminar on Methods of Comparative Studies in Agricultural Development held at l'Institut Agronomique Université Mohammed V. Rabat. Marocco. March 18—21th 1986*, London, Canada, s. 17—20 (artykuł).
- 1986, *Konferencja IIASA nt. „Analiza ryzyka i polityki w warunkach niepewności. Laxenburg, Austria 25—27 XI 1985 r.*, Nauka pol., 1—2, s. 259—260 (sprawozdanie naukowe).

- 1986, *Types of agriculture in Britain in the light of the Types of Agriculture Map of Europe* (referat powiel. na VIII Seminarium polsko-angielskie w Londynie), s. 20, 19 map.
- 1986, *Agriculture of the Mediterranean Europe. The transition from the traditional to market-oriented agriculture as seen from the Types of Agriculture Map of Europe* (referat powiel. na Konferencję Regionalną Międzynarodowej Unii Geograficznej w Barcelonie), s. 15.
- 1986, *Comparative Research in Agricultural Development*, [w:] *Commission on Changing Rural Systems, Granada, 25—30 August 1986. Commission Abstracts*, s. 26—27 (abstrakt referatu).
- 1986, *Comparative research in agricultural development* (referat powiel. na Sympozjum Komisji Przemian Systemów Wiejskich MUG w Granadzie), s. 11.
- 1986, *Un concepto clave: organizacion espacial*, Instituto de Geografia Universidad Autonoma de Mexico, s. 7—36 (rozprawa).
- 1986, *The transformation from the traditional to market-oriented of socialized agriculture as seen from the Types of Agriculture Map of Europe*, [w:] Shafi M. i Raza M. (red.), *Spectrum in Modern Geography. Essays in Memory of Prof. Mohammad Anas*, New Delhi, s. 379—390 (rozprawa).
- 1986, *XXV Międzynarodowy Kongres Geograficzny 1984 — spojrzenie po upływie roku*, *Prz. geogr.*, 58, 4, s. 607—626 (sprawozdanie).
- 1986, *Konferencja UNESCO/MUG na temat badań porównawczych rolnictwa Rabat (Maroko) 18—22 III 1986*, *Prz. geogr.*, 58, 4, s. 874—876 (sprawozdanie).
- Kostrowicki J., Breymeyer A., 1986, *Zgromadzenie Ogólne SCOPE, Waszyngton 9—13 IX 1985*, *Nauka pol.*, 1—2, s. 252—258 (sprawozdanie naukowe).
- Kostrowicki J., Tyszkiewicz W., 1986, *Svetozar Ilešič 1907—1985*, *Prz. geogr.*, 58, 3, s. 557—563 (wspomnienia pośmiertne).
- Kulikowski R., 1986, *Przestrzenne uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego wiejskiej sieci osadniczej*, [w:] *Podstawowe problemy rozwoju małych miast i osadnictwa wiejskiego*, TUP, Ministerstwo Budownictwa Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa, s. 103—128, Materiały z konferencji (artykuł).
- 1986, *Problems and research results of the geography of agriculture*, [w:] *Main problems, research results and functions of Polish socio-economic geography. Concept and Methods in Geography*, I, s. 69—74, Poznań (art. nauk.).
- 1986, *Wykorzystanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce — próba analizy przestrzennej*, *Prz. geogr.*, 58, 1—2, s. 191—202, 2 mapy (artykuł).

- 1986, *Productional types of Polish non-socialized agriculture*, [w:] *IGU Commission on Changing Rural Systems, Granada 25—30 August 1986, Commission Abstracts*, s. 1 (abstrakt).
- 1986, *Geography of agriculture in the current works in the plan of the country's spatial organization up to 2000*, Warszawa, s. 8, ryc. 3 (mpis powiel. referatu na VIII polsko-brytyjskie Seminarium geograficzne).
- 1986, *Production types of Polish non socialized agriculture*, Warszawa, s. 8, ryc. 1 (m-pis powiel. referatu na sympozjum Komisji Przemian Systemów Wiejskich — 25—30 08 1986, Granada).
- Kulikowski R., Rykiel Z., Potrykowski M., 1986, *Conditions of the development of socio-economic geography*, [w:] *Main problems, research, results and functions of Polish Socio-economic geography. Concept and Methods in Geography*, I, s. 44—47, Poznań (art. nauk.).
- Stola W., 1986, *Classification fonctionnelle des espaces ruraux sur les territoires montagneux en Pologne*, *Geogr. pol.*, 52, s. 235—248 (artykuł).
- 1986, *Głos w dyskusji*, [w:] *Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze (materiały poseminaryjne)*. Komisja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PTG, Instytut Planowania i Urządzania Terenów Wiejskich, Wrocław, s. 55—57.
- 1986, *Les structures fonctionnelles des espaces ruraux et les relations villes-campagnes en Pologne*, [w:] *Les Nouveaux rapports villes-campagnes. Actes du Colloque de Géographie, Sénanque 17—22 Juin 1985*, *Les Cahiers de Fontenay*, 41, 42, 43, E.N.S. Fontenay-aux-Roses, juin 1986, s. 213—224 (artykuł).
- 1986, *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich. Kryteria, metody, wyniki*, [w:] *II Zjazd Geografów Polskich Łódź 11—13 września 1986*, Komitet Nauk Geograficznych PAN, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Instytut Geografii Fizycznej i Kształtowania Środowiska UŁ, Łódź, s. 190—192 (abstrakt referatu).
- 1986, *Międzynarodowe sympozjum nt. geografii turystyki — Belgia, 29 IX — 5 X 1985 r.*, *Prz. geogr.*, 58, 4, s. 877—879 (sprawozdanie).
- 1986, *Transformations in the spatial structure of the rural areas in Poniemie*. Referat powielony, rozpowszechniony na IV polsko-jugosłowiańskim seminarium geograficznym w Starym Polu, 2—8 VI 1986, s. 12, ryc. 4.
- 1986, *Transformations de la structure socio-professionnelle de la population rurale en Pologne*, *Espace-Populations-Sociétés*, 3, s. 107—111 (artykuł).
- Szczęsny R., 1986, *Agricultural Typology of the Alpine Areas. Austria and Switzerland*, *Geogr. pol.*, 52, s. 209—219 (artykuł).

- 1986, *Agricultural Typology of the Alpine Areas: Austria and Switzerland*, [w:] *Perspectives in Agricultural Typology*, Varanasi, India 1986, s. 26—38 (artykuł).
- 1986, *Transformation in the spatial structure of agriculture in Poland after 1980*, Warszawa, s. 11 (referat powiel. na IV polsko-jugosłowiańskie seminarium geograficzne — Stare Pole 1986).
- 1986, *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski w latach 1970—1983*, [w:] *II Zjazd Geografów Polskich Łódź 11—13 IX 1986*, Łódź, s. 178—181 (abstrakt referatu).
- Szyrmer J., 1986, *The typology of large-scale self managed agriculture in Algeria*, [w:] Singh V. R., Singh N. K. (red.), *Perspectives in Agricultural Typology*, Varanasi, s. 55—73 (artykuł).
- 1986, *Application de la méthode typologique à l'étude de l'agriculture autogérée algérienne*, [w:] Troughton M. J. (red.), *Report and Proceedings of IGU/UNESCO Seminar on Methods of Comparative Studies in Agriculture Development held at l'Institut Agronomique. Université Mohammed V. Rabat, Marocco, March 18—21 1986*, London, Canada, s. 137—150 (artykuł).
- Tyszkiewicz W., 1986, *Agrarian structure in Poland 1950—1983*, *Geogr. pol.*, 52, s. 221—234 (artykuł).
- 1986, *Typological study of Swedish agriculture*, [w:] Singh V., Singh N. K. (red.), *Perspectives in Agricultural Typology*, Varanasi, Indie, s. 39—54 (artykuł).
- 1986, *90-lecie Instytutu Geografii Uniwersytetu w Belgradzie*, Belgrad 9—13 X 1986, *Prz. geogr.*, 58, 1—2, s. 309—310 (sprawozdanie).
- 1986, *Zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw indywidualnych w Polsce w latach 1950—1984*, [w:] *II Zjazd Geografów Polskich, Łódź 11—13 września 1986*, Komitet Nauk Geograficznych PAN, Polskie Towarzystwo Geograficzne Instytut Geografii Fizycznej i Kształtowania Środowiska UŁ, Łódź, s. 195—197 (abstrakt referatu).
- 1986, *Agricultural typology of individual farming in the Polish mountains* (referat powiel. na sympozjum „Study Group on Development in Highlands and High-Latitude Zones IGU” w Granadzie 25—30 VIII 1986), s. 12, tab. 3, 1 mapa.
- Tyszkiewicz W., Jačimović B., 1986, *Changes in the size structure of private farms in the S.R. of Serbia (1961—1981)*, (m-pis powiel.), referat na IV polsko-jugosłowiańskie seminarium geograficzne w Starym Polu, s. 10, 12 map, tab. 4.

Zestawiła Jolanta Majda

Publikacje pracowników Zakładu Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN w latach 1982–1986

Imię i nazwisko autora	1		2		3		4		5		6		7 8			9		10		11		12	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
A. Dziewulska					2	36									1/4			2 $\frac{1}{4}$	36				
B. Gałczyńska			$\frac{1}{2}$	25	5 $\frac{1}{2}$	64 $\frac{1}{2}$			1	2					1/4	5	21	12 $\frac{1}{4}$	112 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$	24		
J. Kostrowicki			3	117	23	398					17	208	1/4	1	2	17 $\frac{1}{2}$	62 $\frac{1}{2}$	61 $\frac{3}{4}$	787 $\frac{1}{2}$	20	356	12	140
J. Krajewska																$\frac{1}{2}$	20 $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	20 $\frac{1}{2}$				
R. Kulikowski			$\frac{1}{2}$	86	15 $\frac{5}{6}$	259 $\frac{4}{5}$	$\frac{1}{3}$	3	2	4				1/4		3 $\frac{3}{5}$	19 $\frac{1}{2}$	22 $\frac{1}{2}$	372 $\frac{1}{3}$	6 $\frac{5}{6}$	78 $\frac{1}{3}$	2	2
W. Stola	1/2	79	1/2		17 $\frac{1}{2}$	257	1	4		10	32	1/4				4	10	33 $\frac{1}{4}$	382 $\frac{1}{2}$	10	168	8 $\frac{1}{2}$	89
R. Szczęsny	1/2	79	1/2		8	108			2	8	1	2	1/4			2	5	13 $\frac{3}{4}$	202 $\frac{1}{2}$	4	57	4	53
J. Szyrmer					5	87												5	87	4	65		
H. Szulc					6	86				2	9	1				2	5	11	100	2	20	2	21
W. Tyszkiewicz					8 $\frac{1}{2}$	109				10	34	1/4				2 $\frac{1}{2}$	8 $\frac{1}{2}$	21 $\frac{1}{4}$	151 $\frac{1}{2}$	5	65	2	34
J. Zarzycki															1/4			$\frac{1}{4}$					
Razem	1	159	4	228	91 $\frac{1}{3}$	1405 $\frac{1}{3}$	1 $\frac{1}{3}$	7	5	14	40	285	3	1	2	38 $\frac{1}{10}$	152	184 $\frac{3}{4}$	2252 $\frac{1}{3}$	54 $\frac{1}{3}$	833 $\frac{1}{3}$	30 $\frac{1}{2}$	339

Objaśnienia: 1 — monografie, syntezy, podręczniki dla szkół wyższych, rozprawy opublikowane w formie książkowej; 2 — rozprawy opublikowane w pracach zbiorowych, wydawnictwach seryjnych lub czasopismach; 3 — artykuły naukowe; 4 — notatki i komunikaty naukowe; 5 — recenzje prac naukowych; 6 — sprawozdania naukowe; 7 — mapy naukowe wydane oddzielnie lub w atlasach; 8 — publikacje informacyjne i popularnonaukowe; 9 — inne (abstrakty, bibliografie, wstępy, przedmowy itp.); 10 — publikacje ogółem; 11 — publikacje w językach obcych; 12 — publikacje w językach obcych wydane za granicą; a — liczba pozycji; b — liczba stron.

Zestawili: Jolanta Majda, Roman Szczęsny

WYDAWNICTWA IGIPZ PAN
VARIA

Bibliografia geografii polskiej 1982, 1986, s. 409, zł 600,—

Streszczenia prac habilitacyjnych i doktorskich 1984, 1985, 1986, s. 111, zł 250,—

Centralny katalog zbiorów kartograficznych w Polsce

Zeszyt 5. Wieloarkuszowe mapy topograficzne Polski 1576-1870, 1984, cz. 1, s. 109,
cz. 2, tab. 220, zł 3500,—

Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten-Czapskiego i w innych zbiorach. Oprac. W. Kret, 1978, s. 164, 37 map, zł 140,—

ERRATA

Str.	Wiersz	Jest	Powinno być
23	16 od d.	oriented	oriented ones
24	2 od g.	communiter to the migh- bouring	commuters to the neighbour- ing
76	6 od d.	W 1974 r.	W 1973 r.
79	1 od d.	w tym 29 ^{0/0}	w tym 49 ^{0/0} .
Zał. do poz. J. Kostrowic- kiego pt. Wy- brane zagad- nienia...		Ryc. 2. Produktywność ziemi w rolnictwie indy- widualnym w 1978 r. (wiel- kość produkcji globalnej w tys. zł/ha) Land productivity in in- dividual agriculture in the year 1978 (gross out- put in thous. zlotys per ha)	Ryc. 3. Produktywność pracy w rolnictwie indywidualnym w 1978 r. (wielkość produk- cji globalnej rolnictwa w tys. zł/osobę czynną zawodowo w rolnictwie) Labour productivity in indi- vidual agriculture in 1978 (a- gricultural gross output in thous. zlotys per person acti- vely employed in agricultu- re)
Zał. do poz. J. Kostrowic- kiego pt. Wy- brane zagad- nienia...		Ryc. 3. Produktywność pracy w rolnictwie indy- widualnym w 1978 r. (wielkość produkcji glo- balnej rolnictwa w tys. zł/osobę czynną zawodo- wo w rolnictwie) Labour productivity in individual agriculture in 1978 (agricultural gross output in thous. zlotys per person actively emp- loyed in agriculture)	Ryc. 2. Produktywność ziemi w rolnictwie indywidualnym w 1978 r. (wielkość produkcji globalnej w tys. zł/ha) Land productivity in indivi- dual agriculture in the year 1978 (gross output in thous. zlotys per ha)

Wybrane zagadnienia...

WYKAZ ZESZYTÓW DOKUMENTACJI GEOGRAFICZNEJ
za ostatnie lata

1986

- 1 K. OSTASZEWSKA — Zastosowanie modeli matematycznych do przewidywania zmian rozmieszczenia ludności Polski, s. 74, zł 80,—
- 2 Z. MIKULSKI (red.) — Niektóre problemy metodologiczne hydrologii, s. 92, zł 80,—
- 3 T. KOZŁOWSKA-SZCZĘSNA (red.) — Wyniki badań bioklimatu Polski, Cz. I, s. 92, zł 80,—
- 4 M. ROŚCISZEWSKI, Z. SIEMEK (red.) — Współczesne problemy światowych procesów rozwoju, s. 96, zł 80,—
- 5 J. SZUPRYCZYŃSKI (red.) — Zbiornik Włocławski — niektóre problemy geografii fizycznej, s. 107, zł 80,—
- 6 A. JELONEK — Ruch naturalny ludności w Polsce w latach 1948-1984, s. 72, zł 80,—

1987

- 1 A. WERWICKI — Geografia usług makroregionu funkcjonalnego Warszawy, s. 93, zł 90,—
- 2 K. PUCHALSKI — Atrakcyjność społeczno-gospodarcza jako czynnik rozwoju miasta (na przykładzie miast regionu Warszawy), s. 92, zł 90,—
- 3 A. BREYMEYER (red.) — Lasy iglaste na obszarze Polski, s. 111, zł 90,—
- 4 S. ŻUREK — Złoże torfowe Polski na tle stref torfowych Europy, s. 85, zł 90,—
- 5 M. KUPISZEWSKI — Pomiar migracji w prognozowaniu i modelowaniu zmian rozmieszczenia i struktury ludności, s. 78, zł 90,—
- 6 J. DĘBSKI — Założenia i realizacja planu przestrzennego zagospodarowania Polski w latach 1971-1985, s. 92, zł 90,—

1988

- 1 H. LIBURA — Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka, s. 90, zł 100,—
- 2-3 J. KOSTROWICKI (red.) — Wybrane zagadnienia z geografii rolnictwa, s. 103, zł 200,—
- 4 I. DYNOWSKA (red.) — Antropologiczne uwarunkowania zmian odpływu i reżimu rzek w różnych regionach Polski, s. 95, zł 100,—
- 5-6 L. KASPRZAK — Dyferencjacja mechanizmów formowania stref marginalnych faz leszczyńskiej i poznańskiej ostatniego zlodowacenia na Nizinie Wielkopolskiej